

MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete

Tanyakutatás

2005

Kutatási jelentések

3. füzet

A HOMOKHÁTSÁGI TANYÁK TÁRSADALMA ÉS SZOCIÁLIS PROBLÉMÁI
(tanulmányok)

Témavezető: Dr. Csatári Bálint

Szerkesztő: Takács Anita

Szerzők:

Dr. Duró Annamária

Csőrszné Zelenák Katalin

Matula Anikó

Nagy Terézia

Takács Anita

Kecskemét

2005

A HOMOKHÁTSÁGI TANYÁK TÁRSADALMA ÉS SZOCIÁLIS PROBLÉMÁI

Előszó

A Magyar Regionális és Területfejlesztési Hivatal Kiemelt Térségi Programok Főosztálya 2005-ben, a Duna-Tisza közti Homokhátság vízpótlásáról szóló országgyűlési és kormányhatározatok nyomán átfogó tanyakutatással bízta meg intézetünket.

Az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete a kutatás részeként öt nagy tematikus egységet dolgozott ki. Az egyes témákat komplexen – az adott témakör módszertani sajátosságait figyelembe véve – vizsgáltuk. Továbbá feltártuk azokat a folyamatokat és törvényszerűségeket, amelyek elősegíthetik a Homokhátság településeinek külterületén található, különböző típusú tanyás térségek felzárkóztatási-fejlesztési lehetőségeinek kidolgozását.

Az öt tematikus egység a következő:

- A tanyás térségek környezete
- A tanyás térségek gazdasága
- A tanyás térségek társadalma
- A tanyák épített környezete
- A tanyatípusok és progresszív elemek a külterületen

Ez a harmadik tanulmányfüzet a tanyás térségek társadalmának sokoldalú elemzését igyekezett elvégezni. Három adatforrásból indult ki. A KSH 2001 évi Népszámlálás alapadataiból, a mintegy 4000 tanyáról felvett adatlapok társadalmi vonatkozású információiból, illetve a gyakorlati szakemberek (pl. tanya- és falugondnokok) fókusz-csoportos beszélgetései alapján. A munka igyekszik feltárni mindazokat a társadalmi-szociális problémákat, amelyek megoldása nélkül a tanyai-külterületi jövő aligha képzelhető el.

Reményeink szerint a tanulmányok jó alapot adhatnak egy meginduló párbeszédhez – s ezzel együtt a tanyai társadalom életminőségének felzárkóztatásához.

A Homokhátság „európai léptékű” fejlesztése ugyanis csak a tanyákon élő helyi társadalom, egy képzett szakembergárda, egy jól informált és informáló közszolgálati háttér és egy szociálisan érzékeny, de gazdaságilag racionális politikai akarat együttműködésével lehetséges.

I. A TANYAI TÁRSADALOM¹

I.1. Bevezető

A halászat fogalomköréből származó tanya szavunk a szláv nyelvekből került a magyarba; a pusztai állattartók és földművelők határbéli hajlékait a 19. század közepéig – finnugor eredetű kifejezéssel – szállásnak mondták. Ehhez az Alföldet idéző szóhoz ma is különböző jelzők kapcsolódnak: ami az egyik értelmezés szerint a honfoglaló magyarság öröksége, egy másik perspektívából az újkori modernizáció velejárója, az „elmaradottság fészkeről” pedig kiderül, hogy egyszermind a „szabadság jelképe” is.

Sokan és sokféle nézőpontból próbálták már megfejteni e különös alföldi település titkát, de az mindmáig a rejtélyek, az ellentmondások és a végletek világa maradt. Mi hát a tanya? Mivel ezt a kérdést nem lehet egyetlen szaktudomány keretei között megválaszolni, ahelyett, hogy általános érvényű meghatározást keressünk, vegyük inkább sorra a lehetséges megközelítési szempontokat.

A szórványoknak az a típusa, amelyet tanyának nevezünk, a Demangeon-féle tipológiában (*Demangeon, A. 1927*) a másodlagos településszóródás – azaz a zárt településből való kiköltözés – példajaként kapott helyet. Formai jegyeit tekintve a külterületi lakóház, a gazdasági épületek csoportja és a hozzájuk tartozó földterület együttesét jelenti, amelyek összessége a beépítettség jellege alapján különíthető el a belterülettől. Funkcionális szempontból a település- és gazdálkodási rendszer a legáltalóbb, ami arra utal, hogy e sajátos szórvány története során valamely anyatelepüléshez kapcsolódva fejlődött s a földbirtok magántulajdonára (vagy legalábbis tartós magánhasználatára) épült. A táj és az ember nézőpontjából ugyancsak értelmezhető rendszerként a tanya, méghozzá két szinten is: regionális léptékben az alföldi tanyarendszer, a helyi közösségeket vizsgálva pedig a történetileg kialakult tanyás települések, a mezővárosi tanyarendszerek szintjén.

A tanyás település- és gazdálkodási rendszernek korszakokon átívelő története van: a magyarországi feudalizmus kései századaiban született meg, a kapitalizmus térhódításával párhuzamosan teljeseedett ki, s bár a szocializmus évtizedei alatt pusztulásra ítéltetett, nem sikerült fölszámolni, így a rendszerváltás után is meg tudott újulni.

A 2001. évi népszámlálás alföldi megyékre vonatkozó adatai szerint (*Csatári B.-Kiss A. 2004*) ma mintegy 180 ezren élnek tanyán. Ezeket az embereket állandó otthonuk térbeli elhelyezkedése és az ebből fakadó sajátos életmód különbözteti meg a társadalom egészétől.

---

¹ Duró Annamária, a földrajztudomány kandidátusa, társadalomkutató, Szeged

A tanyát, amely a mezőgazdaság településformájaként jött létre, ma is az teszi vonzóvá, ami évszázadokkal ezelőtt: a föld és a természet közelsége meg a szabadság; itt mindig el lehetett bújni és ki lehetett emelkedni. A zárt település közösségétől való térbeli távolság azonban az élet többi területén inkább hátránynak bizonyult, így azoknak, akik önként vagy kényszerből ezt az életformát választották, ma is nagy utat kell megtenniük ahhoz, hogy a mindennapi életükhöz szükséges szolgáltatásokat igénybe vehessék valamely falusi vagy városi központban. A települési hátrányok csökkentésében segítenek a tanyagondnokok, akik kapcsolatot teremtenek a világgal: vagy a rászorulókat viszik az intézmények után, vagy a hiányzó szolgáltatásokat hozzák el az emberek lakóhelyére.

A regionális és a lokális szint közötti területi-közigazgatási egységek ugyan nem alkotnak olyan kereteket, amelyek rendszerbe foglalják a tanyákat, mégis érdemes különbséget tennünk a Duna-Tisza Köze homoki és a Tiszántúl feketeföldi tanyái között. Az eltérő természeti adottságok ugyanis nemcsak a mezőgazdasági művelés jellegét és az emberi megtelepedés módját határozták meg, hanem a tanyafejlődés történeti útját is. Ez a különbség a II. világháború után vált szembeűnővé: míg a szántóföldi tanyákból – néhány egykori „mezővárosi sziget” környékét kivéve – jóformán csak hírmondók maradtak, a kertes tanyák napjainkban is hálózatot alkotnak. E két sajátos arculatú tanyás táj lakóinak így természetesen mai gondjai-problémái és jövő kilátásai is mások.

Településszinten a helyi társadalom területi csoportjaként jelennek meg a külterületi lakosok. A tanyafejlődés folyamatában a zárt települések két típusa játszik szerepet: az anyatelepülés, amelyből másodlagos településszóródás eredményeként megszületik a tanya és a tanyaközségnek nevezett utódtelepülés, amely a szórványok besűrűsödése útján jön létre. Az anyatelepülések döntő többsége mezővárosi múlttal rendelkezik, de vannak köztük tanyás rendszerű falvak és akad egy középkori eredetű szabad királyi város is, Szeged. A tanyaközségeknek csak töredéke jutott el természetes módon a közigazgatási önállósulásig; legtöbbjüket adminisztratív úton alakították ki. E két településtípus ma egymás mellett él az Alföldön, s bár a tanyaához való viszonyuk alapvetően más, külterületi lakosaik területi csoportjára nézve igaz, hogy térben elkülönülnek a zárt település közösségétől, ám társadalmi értelemben hozzátartoznak ahhoz.

A tanya titka e különleges kapcsolatban rejlik, amelynek értelmezéséhez a szociálgeográfia szemlélete és módszere nyújt segítséget.

I.2. Szociálgeográfia és tanyakutatás

A szociálgeográfia mint a szociológia és a geográfia mezsgyéjén álló határtudomány, alig fél évszázados múltra tekinthet vissza. Szemléletű újítása abban rejlik, hogy az ágazati vagy területi megközelítésekkel eltérően az embert állítja a középpontba: mindig valamely társadalmi csoport szemszögéből vizsgálja a térbeli jelenségeket és folyamatokat.

A „**szociálgeográfiai gondolat**” a két világháború közötti évtizedek óta a magyar földrajztudományban is jelen van, kutatási irányzattá azonban csak az 1970-es években kezdett formálódni. A társadalmi problémákra érzékeny hazai geográfusokra a Karl Ruppert körül kialakuló müncheni iskola hatott leginkább; Berényi István ennek szellemében dolgozta ki a szociálgeográfiai kutatás elméleti-módszertani alapjait. (Berényi I. 1992)

E földrajzi irányzat képviselői a **helyi társadalom és a településkörnyezet** viszonyaként értelmezik ember és táj kapcsolatát. Abból indulnak ki, hogy a finoman rétegzett helyi társadalom egyes csoportjai – amelyeket nem szociológiai ismérvek, hanem statisztikai mutatók alapján határoznak meg – különböző térformáló erővel rendelkeznek. Ezt a hatást mindennapi életvitelük, az ún. **társadalmi alapfunkciók** gyakorlása során fejtik ki. Az emberi lét teljessége hét ilyen alapfunkcióra osztható; ezek mindegyike a településkörnyezet meghatározott pontjához kötődik. Amikor az emberek otthonukból útnak indulnak, hogy megélhessék az egyes alapfunkciókat, jellegzetes **térkapcsolatokat** alakítanak ki. E térkapcsolatok iránya földrajzi, intenzitása pedig időbeli koordinátákkal jellemezhető.

Mint az életvitellel összefüggő mozgások kezdő- és végpontja, a **lakás** teremti meg a feltételeket valamennyi alapfunkció gyakorlásához. Az állandó lakóhely térbeli elhelyezkedése – településtípustól, illetve településrésztől függően – társadalmi előnyök és hátrányok forrása lehet. Az emberek ugyanis nem egyszerűen dolgozni, vásárolni vagy szórakozni akarnak; megvan bennük az a törekvés is, hogy ezeket az igényeket egy számukra elfogadható méretű térségen belül ki is elégíthessék.

A különböző térbeli mozgásoknak más-más mozgatórugói vannak. Az egyes alapfunkciók közül a **munka** térkapcsolatai a leginkább meghatározottak, mivel ezeket a megélhetés kényszere tartja fenn. Napjainkban nemcsak a végzett munka jellege jelöli ki az egyén helyét a társadalmi hierarchiában, hanem a munkahely megléte vagy hiánya is. Falun a munka sokak számára a gazdálkodást jelenti, aminek egészen sajátos térbeli vonatkozásai vannak.

A **képzés és közművelődés** lehetőségei az egyes településtípusokban igencsak különbözőek: a tanyai gyerekek ma is hátrányból indulnak belvárosi kortársaikhoz képest. Az iskola elérhetősége és az oktatás színvonala az ember egész későbbi életútját meghatározza.

Hogy ki hol vásárol s milyen **szolgáltatásokkal** él a rendelkezésre álló kereteken belül, az mindenekelőtt az igény szint és az anyagi lehetőségek függvénye. Az egészségügyi, kulturális stb. szolgáltatások igénybevételének meghatározott ritmusa van. Az ellátottság színvonala, ami az emberek közérzetének fontos eleme, a településhierarchia szintjeinek megfelelően is változik.

A **szabadidő eltöltésének** minden történelmi korszakban kialakul valamilyen formája; az üdülés és az idegenforgalom tömegessé válása a modern társadalmak jellemzője. Magyarországon a hét alapfunkció közül ebben fejeződnék ki legerőteljesebben az egyes társadalmi csoportok sajátos igényei. Témánk szempontjából különös jelentősége van annak, hogyan hat a hagyományos települési közösségek életére a falusi-tanyai turizmus.

A **közlekedés-kommunikáció** nemcsak az anyagi és szellemi javak cseréjének, hanem az emberek mindennapi életvitelének is feltétele. Bár a térbeli mozgás irányának, idejének és módjának megválasztása egyéni elhatározás kérdése, az egyes társadalmi alapfunkciókhoz kapcsolódó utazási szokások igencsak különbözőek lehetnek. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a forgalmi helyzet mennyire befolyásolja egy-egy település fejlődési perspektíváit.

A **közösségben élés** spontán jellegű térkapcsolatait az emberi összetartozás igénye hívja életre. Ilyen közösségeket nemcsak a család, a rokonság vagy a baráti kapcsolatok teremtenek, hanem maga a lakóhely is: a szomszédság, egy utca vagy tanyasor, valamely falu- vagy határrész, sőt az adott település egésze is. A helyi társadalom arculatát meghatározza az, hogy tagjainak mekkora hányada bevándorló, továbbá, hogy honnan érkeznek ezek az emberek és véglegesen otthonra találnak-e új lakóhelyükön.

A szociálgeográfia a táj és az ember nézőpontjának egyesítésével új megoldást kínál a tanyai életmód térbeliségének értelmezésére. És van még egy különös vonzereje: azzal, hogy Európa-szerte ismert és elfogadott fogalmakkal közelít egy magyar jellegzetességnek tekintett településformához, megnyitja az utat a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok előtt.

A tanyás településeknek szociálgeográfiai szempontból az a sajátossága, hogy településkörnyezetük megosztott: zárt belterületre és szórvány jellegű külterületre tagolódik. Ez a megosztottság lehetőséget nyújt arra, hogy az állandó lakóhely térbeli elhelyezkedése alapján megkülönböztessük a belterületi lakosok és a külterületen élők területi csoportját. Ám egyik társadalmi csoport tagjainak élete sem szűkíthető le arra a településrészre, ahol az

otthonuk van, hiszen a külterületi lakosok éppúgy fölkeresik a zárt települést bizonyos alapfunkciók gyakorlása céljából, mint a belterületen élők a tanyát. Ebben a megközelítésben a két településrészt azok a térkapcsolatok fűzik össze, amelyeket a helybeliek alakítanak ki mindennapi életvitelük során. Ha változik valamely alapfunkció gyakorlásának színtere, az igénybevétel gyakorisága vagy az adott alapfunkció gyakorlásában résztvevők köre, természetesen változik a tanya és a belterület közötti kapcsolat jellege és erőssége is. Ez a szemlélet és módszer tehát **struktúra- és folyamatelemzésre** egyaránt fölhasználható.

A szociálgeográfia nézőpontjából új értelmet nyer maga a tanyaelv is. Ez a tanya lényegét kifejező különleges kapcsolat egy meghatározott időpillanatot kiválasztva a „szétszóródva összetartozás” jelenségében, a tanyafejlődés történeti útját tekintve pedig a tanya és a zárt település közötti fokozatos súlyponteltolódásban nyilvánul meg. Ez a súlyponteltolódás – funkcionális értelemben – egészen addig távolodást jelent, míg az anyatelepüléstől elszakadt szórványokból új zárt település nem kezd formálódni; innentől az új településmaghoz való közeledés válik meghatározóvá.

I.3. Mezővárosok és tanyaviláguk

A tanyához, amelyek összessége emberi léptékűvé teszi számunkra a határt, az alföldi táj képe éppúgy elválaszthatatlanul hozzátartozik, mint valami sajátosan „magyar” jelleg. A tanyarendszer eredetére vonatkozó elképzelések azt sejtetik, hogy ez valami nagyon ősi és nagyon modern egyszerre. A társadalomtudományi gondolkodásban Györffy István és Erdei Ferenc munkássága nyomán terjedt el a nomád örökség elmélete, ami a nagyállattartás meghatározó szerepe mellett a téli szállás és az ún. kétbaltelkes település funkcionális hasonlóságára, illetve a tanyás mezővárosok által tökélyre fejlesztett kettős szálláselvre épült. Szabó István debreceni kutatásai (*Szabó I. 1929*) viszont azt bizonyították, hogy a földművelő tanya nem tekinthető a nomád állattartó szállás közvetlen utódának, Hofer Tamás külföldi párhuzamokat kereső nemzetközi kitekintése (*Hofer T. 1974*) pedig arra hívta föl a figyelmet, hogy a településszóródás Nyugat-Európában a kapitalista átalakulást kísérő modernizáció jele.

Azt senki nem vitatja, hogy tanyáink sorsa elválaszthatatlan az alföldi mezővárosok történetétől. A jogi értelemben vett mezővárosok (*oppidum*) a középkori Magyarország kiváltságolt települései közé tartoztak: mint magánföldesúri hatalom alatt álló vásáros helyek, a szabad királyi városok (*civitas*) és a jobbágyfalvak (*villa*) között helyezkedtek el. Az Alföld mezővárosai, amelyek felvidéki, dunántúli és erdélyi sorstársaikhoz hasonlóan sokkal inkább a paraszti, semmint a polgári szabadság szigeteinek számítottak (*Szűcs J. 1983*), sajátos

fejlődési utat jártak be: a 14. század végén megindult és a török hódoltság idején kiteljesedő településpusztulás következtében előbb a népességkoncentráció, majd a kirajzás színtereivé váltak.

Megnövekedett határukat – a külterjes állattartás szolgálatában – ún. **kertes rendszerben** vették művelés alá, ami lehetővé tette azt, hogy lakosaik a jobbágytelki állományon kívül magánbirtokot is szerezzenek. Mivel e **mezei kertnek, szállásnak, teleknek** vagy **kaszálónak** nevezett birtokegységek szabad használatát sem a nyomáskényszer, sem az újraosztás kényszere nem korlátozta, rajtuk az egyéni gazdálkodás igényeinek megfelelően lehetett építeni.

Az alföldi mezővárosok történeti településhatárának végleges körvonalai – többkevesebb birtokjogi vita után – általában a 18. század folyamán rajzolódtak ki. Kecskemét örökjogon megszerzett pusztái félkörben vették körül a várost. A „szegedi föld” ellenben nem alkotott összefüggő egészet: a Kiskun területek közbeékelődése miatt hatalmas ék alakot formált. Ez az elkülönülés magyarázza, hogy Felsőtanyát az iparosok-kereskedők lakta Felsőváros, Alsótanyát pedig a paraszti Alsóváros szülöttei népesítették be. Debrecen hosszan elnyúló, hajdan egészen a Tisza vonaláig érő határa azért érdemel figyelmet, mert különböző természeti adottságainak köszönhetően erdőt, szántót és legelőt egyaránt magában foglalt.

A tulajdonképpeni szóródás ott és akkor következett be, ahol és amikor a mezőgazdaságból élők tömegesen jutottak magánbirtokhoz, azaz művelési kényszertől mentes, valamilyen szokásjog alapján használt, rendszerint egy tagban lévő földterülethez. (Barabás J. 1960) Mivel ez a feltétel az egyes anyatelepülések esetében más-más időpontban teljesült, a tanyásodás kezdeteitől fogva mindig is különböző fejlettségi szinten álló mezővárosi tanyarendszerek léteztek egyidejűleg egymás mellett. Míg például Kecskemét vagy Nagykőrös határában már a 16. században megjelentek a tanyarendszer tulajdonjogi előfeltételének tekinthető *mezei kertek*, Kiskunhalasnak csak az 1745-ös *redemptio-t* követő határrendezés nyomán született meg a tanyavilága.

A településszóródás mértékét és ütemét ugyancsak helyi tényezők szabták meg. A sajátos arculatú tanyás vidékek létrejöttében a történeti hagyományok mellett a határ talajadottságainak és a mezőgazdasági kultúra jellegének éppúgy szerepe volt, mint az adott mezővárosi közösség mentalitásának, a helyi agrárpolitikának vagy az anyaváros tanyapolitikájának. Még a tanyás határ képe is gazdag változatosságot mutat: míg a Duna-Tisza közti Homokhátságra a dűlőutakhoz hosszabb-rövidebb bejárókkal kapcsolódó szabálytalan szórványok jellemzők leginkább, a békési tanyasorok falusi utcákra, a Kalocsa

környéki csoportos szállások és a nyírségi bokortanyák pedig már-már igazi falvakra emlékeztetnek.

A termelők lakóhelyétől távol eső határrészekben meginduló állattartás, az ehhez kapcsolódó földművelés, majd az emberi megtelepedés a mezőgazdasági terület új meghódítását jelentette, a határ tényleges birtokba vételéhez azonban évtizedek kellettek. A tanyaelvnek ugyanis éppen a fokozatosság a lényege: az anyaváros lakói nem egyszerre és azonnal – mintegy „varázsütésre” –, hanem lépésről lépésre cserélték föl belterületi otthonukat a tanyaival úgy, hogy közben a zárt település és a szórványok világa mindvégig „**összefüggő struktúrát**” (Hofer T. 1980. 10. o.) alkotott egymással.

A tanyai ember szavakban is kifejezte ezt az összetartozást: „*Mert ez a kintvaló nép (valami negyvenezer lélek) – írja Tömörkény István Szegedről –, soha nem nevez mást hazának, csak a szülővárost, amelyből kiszármazott. Ha azt mondja, hogy: haza megyek, akkor azt mondja, hogy: a városba megyek. Ha ellenben bárhonnán a tanyája felé megy, akkor azt mondja: megyek elő. Kérdezd meg a lánytól a tanyaudvarban: Hát az apád merre van? Azt mondja rá: oda van elő – ami annyit jelent, hogy bent van a tanyaházban.*” (Tömörkény I. 1904. 182. o.)

A történeti településhatár benépesedésének folyamata nem csak a külterületen élők lélekszámának változása alapján szakaszolható. Rácz István például – attól függően, hogy a határ mely részét, mikor és milyen intenzitással vették birtokba a szórványok – a területi kiterjedés és a besűrűsödés időszakát különböztette meg (Rácz I. 1980), Balogh István pedig az egyes mezőgazdasági kultúrák térhódításához kapcsolta a tanyarendszer történetének főbb állomásait. (Balogh I. 1965) A tanyaelv szellemét Erdei Ferenc tipológiája fejezi ki leghívebben, aki számára az anyatelepüléshez fűződő viszony adta meg a vezérfonalat. (Erdei F. 1942)

I.4. Farmtanyák és szórványtanyák a Duna-Tisza közén

Első pillantásra úgy tűnik, hogy a tanya lényegét illetően alapvetően eltér egymástól a földrajztudomány és a néprajz felfogása. A geográfusok ugyanis **szórványnak**, még hozzá olyan szórványnak tekintik a tanyát, amely a zárt településből való kiköltözés – ún. másodlagos településszóródás – eredményeként jött létre. Az agrártér új meghódításával nemcsak a népesség térbeli elrendeződése változott meg, hanem a határhasználat rendszere is.

Az etnográfusok ezzel szemben azt vallják, hogy a tanya **tartozéktelepülés**, hiszen a határba kihelyezett mezőgazdasági üzemközpont eredetileg a belterületi otthon kiegészítése

volt. Azok a családok, akiknek élete megoszlott a „kinti” tanya és a „benti” lakóház között, sohasem szakadtak ki az anyatelepülés közösségéből.

A két álláspont közelebb van egymáshoz, mint gondolnánk, mert ha különböző nézőpontból közelítenek is, valójában egyazon folyamat két állomását értelmezik, hiszen az egyik felfogás a tanyásodás kezdeteire, a másik meg annak eredményére koncentrál. A látszólagos ellentmondás föloldható, ha a mezővárosi tanyarendszerek történetét a tartozéktelepüléstől a szórványalakulás irányába tartó fejlődésnek tekintjük, miként azt Erdei Ferenc tette.

A szociológus és a politikus számára mezőváros és tanyavilága többet jelentett megismerésre váró kutatási feladatnál. Ez a különös várostípus az ő szemében a paraszti polgárosulás ideális színterét képviselte, mert „*a gazdaság szétszóró és a társadalom tömörítő tendenciáját*” ideálisan egyesítve (Erdei F. 1942. 44. o.) példát mutatott arra, hogyan lehet tanyán élve is egy városi közösség tagja az ember. Akár a város, akár a tanya felől közelített, mindig úgy tekintett a külterületi lakosokra, mint az adott mezővárosi társadalom egy területi csoportjára s ezt az összetartozást vette alapul akkor is, amikor az egyes tanyákra, a tanyafejlődés korszakaira és a különböző tanyás vidékekre vonatkozó tipológiáját kidolgozta.

Ez a teljességre törekvő tipológia, amely az 1940-es évek elején rögzített helyzetképre épül, az alföldi tanyarendszerre olyannyira jellemző térbeli és időbeli aszinkronia magyarázatára egyaránt lehetőséget kínál.

A mezővárosi tanyarendszerek történetét Erdei az anyavárostól való fokozatos távolodásként értelmezte. Felfogása szerint a tanyafejlődés egymást követő korszakaira a mezőgazdasági üzempontként működő **még nem lakott tanyák**, a városi otthon és a külterületi lakóhely nemzedéki váltására épülő **kisgazdatanyák** és az anyavárostól lakóhelyi értelemben elszakadt, a valódi szórványokhoz hasonlónak lett **farmtanyák** túlsúlya jellemző.

Az Erdei-féle tipológia segítségével azt is meg lehet határozni, hogy az egyes mezővárosi tanyarendszerek hol tartanak ezen az úton. A szociológus szemében a kisgazdatanya jelentette a tanyai életforma ideális esetét és a második fejlődési fokra jutott városok – mint például Hódmezővásárhely – járták a tanyafejlődés „szabályszerű” útját. Azokat a településeket, amelyek az 1930-as évek végére még nem jutottak el idáig, „**elmaradtnak**” tekintette, azokat pedig, amelyek – határukban a farmtanyák tömegével – már meghaladták ezt az állapotot, „**túlfejlődöttnek**” minősítette. A két végletet ebben a megközelítésben a Nagykun városok, illetve Szeged és Kecskemét – vagy ahogy a szomszédos Nagykőrössel és Cegléddel együtt emlegetik: a „*Három város*” – tanyarendszere példázza.

Míg Kalocsa környéke és a Duna-mente szállásai az „átalakult” típusba kerültek, a Tisza-vidéki tanyarendszerek fejlődése pedig „szabályszerűen” haladt, a Homokhátság településeinek arculatát ebben a kiválasztott időpillanatban a farmtanyák és a szórványtanyák túlsúlya határozta meg, ami azt sejteti, hogy ez a vidék jutott legmesszebb a tanyafejlődés történeti útján. (Mindkét típus lakóinak a tanya az egyetlen és állandó otthona; a különbség csak annyi, hogy a farmtanyák népe elsősorban az anyavárossal áll kapcsolatban, a *szórványtanyákon* élők pedig inkább egymás felé fordulnak.)

„Túlfejlődött” tanyás városok – Erdei Ferenc sommás megállapítása a két világháború közötti Szegedről és Kecskemétről több egyszerű állapotrajznál; a tanyafejlődés egy lehetséges útjának jellemzése is. Vegyük sorra, milyen tényezők játszottak szerepet abban, hogy más alföldi városokhoz képest itt viszonylag korán az önállósulás útjára tért a tanyavilág!

A tanyásodás korai kezdetei

A történeti források tanúsága szerint e két város határában tekinthet vissza a leghosszabb múltra a tanyarendszer. Kecskemét esetében egy 1687-ből származó birtokigazolás a bizonyíték, amely egy akkor már 180 éve „*ősi jusson bírt*” mezei kertről emlékezik meg (Papp L. 1936. 92. o.), a szegediek pedig Mátyás király 1473-as kiváltságlevelére hivatkozhatnak, amely lehetővé tette a helybelieknek a kunokkal közös legeltetést s így a pusztahasznosítás módozatainak kikísérletezését (Szakály F. 1983). Ha a másodlagos településszóródást történeti folyamatként értelmezzük, a korai kezdetek korai kiteljesedést is föltételeznek.

A homoktalajok adottságai

Bár Szeged városa feketeföldre települt és Kecskemétnek is vannak kötött talajú határrészei, a két város történeti településhatárát a homok uralja, amelyre a kicsiny szintkülönbségek ellenére is változatos formakincs és kis területen belül is nagy minőségi különbségek jellemzők. Mivel e gazdag változatosság lehetetlenné tette nagyobb, összefüggő táblák művelését, a helyi sajátosságnak számító elaprózott birtokszerkezet kialakulásához a természeti adottságok is hozzájárultak. A tanyásodás szempontjából az sem elhanyagolható, hogy a homok kellemesebb körülményeket kínál az állandó megtelepedéshez, mint az őszi esők idején sártengerré váló feketeföld. A megélhetésért és a megmaradásért viszont mindenkinek meg kellett vívnia a maga harcát a széllel és a vízzel, ami megedzette a homoki embereket és arra is megtanította őket, hogy hosszabb időre tervezzenek.

A kertkultúra különleges igényei

A lazább szerkezetű homokot könnyebb ugyan megművelni, mint a kötöttebb feketeföldet, de csak állandó trágyázással és folyamatos öntözéssel lehet termőre fordítani. A művelési ágak harmóniája, ami a szegedi és a kecskeméti tanyás gazdálkodást a 19. század közepe óta jellemezte (Balogh I. 1965), nemcsak a talaj termőképességét biztosította, hanem az önellátás biztonságát is megadta a termelőknek. Annak következtében, hogy az állattenyésztés és a gabonatermesztés mellé a gondos törődést kívánó homoki szőlő-, gyümölcs- és zöldségkultúra is fölzárkózott, viszonylag korán megindult a határba való kiköltözés. Mivel a kertészet munkafolyamatai nem vagy csak kismértékben gépesíthetők, a homoki tanyák lakóinak mindig többet kellett dolgozniuk, mint feketeföldi sorstársaiknak. Annál értékesebb volt viszont a *kertészek* nevezett specialisták szaktudása.

Az anyavárosok földbirtok-politikája

Azt a fajta kettős életvitelt, amit Erdei a tanyai életforma ideáltípusának tekintett, Debrecenben például törvény írta elő: a külső legelő fölosztásakor csak az kaphatott tanyaföldet, aki városi házzal is rendelkezett. A két „*túlfejlődött*” tanyás város ebből a szempontból sokkal rugalmasabb volt: Szeged határában városi háztulajdon nélkül is lehetett tanyát építeni, sőt a 19. század közepén megindított hosszú lejáratú földbérlet-akciók révén maga a város is telepített szórványokat, Kecskemét pedig olyan kisbirtokosokat is saját parcellához jutatott, akiket lakóhelyük szintén nem kötött az anyavároshoz.

Addig, amíg a tanyák nem voltak állandóan lakottak vagy ha azzá váltak is, az ott élőknek volt hová visszavonulniuk öregségükre, a civilizáció javainak hiánya a pionír-életmód természetes velejárójának számított. Mikor azonban mind többeknek lett a bölcsőtől a sírig való lakóhelye, kezdett nyomasztóvá válni az ellátatlanság és a számkivetettség.

Az állandó tanyai lakosoknak az volt az érdeke, hogy minél több olyan intézmény megtelepedjen a határban, amelyek hozzátartoznak az emberibb életvitelhez, ám amelyek szolgáltatásait eddig csak a távoli anyavárosban lehetett igénybe venni. Ennek a mozgalomnak a kinn élő birtokos gazdák álltak az élére, akik a „*szegedi földön*” sohasem voltak kisebbségben a cselédekhez és a napszámosokhoz viszonyítva. Az ő gyermekeikért épültek föl az első tanyai iskolák a 19. század második felében, értük költöztek ki a kápolnák és a templomok, az ő igényeiket szolgálták a boltok és a kocsmák, s a maguk biztonsága érdekében ők szervezték meg a tanyai kapitányságok rendszerét is. A két közigazgatási kirendeltség, Alsó-és Felsőközpont föllállítása (1892), valamint az alsótanyai gazdasági vasút megindítása (1927) azt bizonyítja, hogy törekvéseiket maga az anyaváros is támogatta.

A kiskunsági szórványtanyák társadalmasulása még a szegedi és a kecskeméti farmtanyákénál is jobban előrehaladt: egyes határrészek itt már a 20. század első felében eljutottak a közigazgatási önállóság elnyeréséig. Azzal, hogy a tanya, amely a zárt településből való kiköltözés eredményeként született meg, önmagából új zárt települést teremtett, teljessé vált a másodlagos településszóródás fejlődési íve.

A Kiskunság, ez a Homokhátság területén DK-ÉNY-i irányban elnyúló történeti néprajzi táj ugyancsak szabadalmas területnek számított. A török hódoltságot hat mezővárosa – Kiskunlacháza, Kiskunmajsa, Kunszentmiklós, Szabadszállás, Fülöpszállás és Kiskunhalas – vészelte át, ezekhez később a 18. század első felében újraterelített Kiskunfélegyháza és Kiskundorozsma is csatlakozott. (Bárth J. 1995) A Kiskunság népe osztozott a Jászkunság és a Nagykunság lakóinak sorsában: I. Lipót 1702-ben az ő területüket is zálogba adta a Német Lovagrendnek; ennek az állapotnak csak az 1745-ös *redempció* vetett véget. A tanyásodás előtt is ekkor nyílt meg az út.

A gyöngye talajadottságú homokpuszták – akár kiskunsági, akár jászsági anyatelepülésekhez tartoztak – sokáig a rideg állattartás színterei voltak, gazdasági értéküket csak a futóhomok megkötésére indított erdősítés és a szőlő-gyümölcs ültetvények létesítése növelte meg. Mivel ezek az egykori külső legelők távol estek a népes központoktól és feltörésükre is csak a tanyarendszer területi kiterjedése idején került sor, az itteni tanyák nem járhatták végig az anyatelepüléstől való elszakadás valamennyi állomását: eleve mint valódi szórványok jöttek létre. Azoknak az embereknek, akik megvetették a lábukat a homokon, elemi érdekük volt a közösségi lét intézményeinek megteremtése, ami aztán idővel az önálló településsé váláshoz vezetett. Aligha véletlen, hogy az a tizenegy tanyaközség, amelyek természetes úton születtek meg a 20. század első két évtizedében, szinte kivétel nélkül a Kiskunságban található. Közéjük tartozik például a Kunszentmiklós pusztájából önállósult Orgovány (1901) és a Kiskunmajsa határából lett Pusztamérges (1908).

Arra vonatkozóan, hogy az 1930-as évek végére milyen általános fejlettségi szintet ért el az alföldi tanyarendszer, csak becslésekre hagyatkozhatunk. Mind többen adnak hangot ugyanis annak a véleménynek (Belényi Gy. 1995, Dénes I. Z. 1980), hogy Erdei – politikai nézeteinek szolgálatában – valószínűleg eltúlozta a *kisgazdatanyák* és alábecsülte a *farmtanyák* valóságos arányát. Ennek azért van különös jelentősége, mert a kétféle tanyatípus lakói másként viszonyulnak az anyatelepüléshez: a kettős életvitelt folytató birtokos gazdák a tanya-város kapcsolat változatlan fönntartásában érdekeltek, azok az emberek viszont, akiknek a tanyán kívül nincsen más otthonuk, jobban hajlanak az elszakadásra. A II.

világháborút követő politikai események ez utóbbi társadalmi csoport arányának hirtelen megnövekedéséhez vezettek.

I.5. Tanyaközségek az Alföldön

A központi hatalom szemében – társadalmi rendszertől függetlenül – mindenkor szállka volt az áttekinthetetlen és ellenőrizhetetlen tanyavilág, a politika ezért az alapellátást szolgáló intézmények határba telepítése helyett a tanyán élők falvakba költöztetését szorgalmazta. A községesítési terveket – az 1780-as és az 1850-es évek elvetélt kísérletei után – végül a szocializmus váltotta valóra.

Az alföldi tanyarendszer történetében mégsem 1945, hanem 1949 jelenti az igazi fordulóponot, hiszen a földosztás még új távlatokat nyitott: a földtulajdon arányosabb elosztásával hatalmas kirajzási hullámot indított el, melynek eredményeként 70-75 ezer új tanya – többségében farmtanya – épült föl. A valódi szórványok számának növekedése, amihez a belterületi lakóházak államosítása is hozzájárult, tovább lazította a tanyákat és anyatelepülésüket összefűző szálakat, ez pedig kedvező feltételeket teremtett a politika által is támogatott elszakadáshoz. S az eredmény: újabb harminc tanyaközség önállósulása.

1949-ben aztán megalakult a Tanyai Tanács, hogy a községálózat sűrítésével átfogó közigazgatási rendezést hajtson végre az Alföldön. A tsz-szervezés akadályának tekintett tanyarendszert két szakaszban kívánta fől számolni a szocialista államhatalom: egyrészt minél több tanyás határrész önálló községi rangra emelésével, másrészt pedig a külterületen élők mielőbbi belterületre költöztetésével. Maga a közigazgatási reform látványos sikerrel járt, hiszen 1949-1956 között nyolcvan új település került rá az Alföld térképére; több tanyaközség született tehát, mint azelőtt fél évszázad alatt együttvéve. A kijelölt tanyaközpontok faluközponttá formálódása azonban nem váltotta be a gyors ütemű és teljes körű tanyapusztuláshoz fűzött reményeket. A magyarázat a községesítési politika hiányosságaiiban rejlik, amelyek teret engedtek a tanyaelv érvényesülésének.

Az elcsatolt területek kiterjedését és lélekszámát tekintve egyaránt a két „*túlfejlődött*” tanyás várost érte a legnagyobb veszteség: mindkettő történeti településhatárát 9-9 leendő tanyaközség között osztották föl. Lényeges különbség azonban, hogy míg Szeged teljes egészében elveszítette tanyavilágát, Kecskemét városhatárán belül szép számmal maradtak szórványok. A Kiskun városok határa is jócskán megcsappant; Kiskundorozsma például – az 1948-ban önállósult Ülléssel együtt – összesen négy új község anyatelepülése lett.

A tanyaközségek perspektíváit máig ható érvennyel meghatározza az, hogy mely anyatelepülés határából, mikor és milyen körülmények között önállósultak. Legjobb eséllyel azok a tanyás határrészek indultak, ahol – külterületi templomok, iskolák vagy boltok szomszédságában – már a 20. század első felében megkezdődött a tanyák természetes összesűrűsödése. Nem véletlen, hogy a három legfejlettebb belterülettel rendelkező leendő tanyaközség – Röske, Mórahalom és Lakitelek – éppen a „*túlfejlődött*” tanyás városok határából vált ki. Azok a községek viszont, amelyek területét több anyaváros határából alakították ki (Csemő), vagy ahol nem volt előzménye a belterületnek (Örménykút), csak késve indultak fejlődésnek.

Míg a közigazgatási reform direkt politikai beavatkozásnak számított, a belterületek fejlesztésében inkább közvetett módon érvényesült a központ hatalom akarata. Eredetileg állami támogatással kívánták ösztönözni a beköltözőket, a rendelkezésre álló források szűkössége miatt (Orbán S. 1980) végül mégis a külterületi építési tilalom lett a leghatékonyabb eszköze annak, hogy a formálódó faluközpontok felé tereljék az embereket.

Ez a sokat kárhozott intézkedés azért lehetett eredményes, mert természetes településfejlődési folyamatot indított el az alföldi tanyaközségekben: a megszüntetett földmagántulajdon helyét ugyanis – mint a vagyoni helyzet tükré és mint befektetési lehetőség egyaránt – a magánérből fölépített falusi ház vette át. Az életszínvonal emelkedésével azóta követendő mintává lett a tanyaiak szemében, hogy otthont teremtsenek maguknak a belterületen.

Azoknak, akik házat építettek és be is költöztek, kétségtelenül emelkedett az ellátottsági színvonala, a maradók viszont az eddiginél is nehezebb helyzetbe kerültek. A tanya ugyanis már születése pillanatában eleve ideiglenesebb, elmaradottabb lakóhelynek számított, mint a belterületi ház, és az egészen 1986-ig érvényben lévő építési korlátozások ezt a II. világháború utáni állapotot konzerválták. A tanyai lakókörnyezetet – az 1970-es években megindult tanyavillamosítási programot és a tsz-ek útépitéseit leszámítva – nem lehetett hozzáigazítani a megváltozott emberi igényekhez, sőt a nagy múltú tanyai iskolák körzetesítése és a helyi vasútvonalak egy részének megszüntetése meglévő külterületi intézményeket is elsorvasztott.

A kollektivizálás sikere nagymértékben függött attól, hogy milyen mezőgazdasági kultúrára épült a tanyás gazdálkodás. Mivel a szőlő- és gyümölcsültetvényekkel termővé tett Duna-Tisza közti homokon nem volt olyan egyszerű nagyüzemi táblákat kialakítani, mint a Tiszántúl hagyományosan állattartásra és gabonatermesztésre specializálódott feketeföldi területein, a Homokhátság településein vagy szakszövetkezetek alakultak, vagy olyan tsz-ek,

amelyek a feketeföldieknél jobban rá voltak utalva a részesművelés különböző formáira. A „saját” földjükön gazdálkodó szakszövetkezeti tagok és a háztájin kívül még részes vagy bérelt földet is művelő tsz-tagok továbbra is a magánhasználat előnyeit élvezhették, bár a kollektivizálás után meghagyott 0,5-1 holdnyi tanyaföld önmagában is több lehetőséget nyújtott a szocialista mezőgazdaság „magyar modelljében” oly fontos szerepet játszó kistermelésre, mint a 200-400 négyszögöles falusi porta.

A községesítés és a tsz-szervezés kettős szorításában megtört a tanyafejlődés íve. A kitelepülés helyett a beköltözés és az elvándorlás vált meghatározóvá, ami a külterületen élők soha nem látott mértékű megfogyatkozásához vezetett: 1949-1990 között 1,1 millióról (33,0 százalék) alig 200 ezerre (6,4 százalék) csökkent a hét alföldi megye tanyai lakosainak száma és aránya. (Becsei J. 1995) Különösen drámai volt a Tiszántúl feketeföldi területeinek vesztesége; a Homokhátságon kialakult kertkultúrás tanyahálózat jobban tudott alkalmazkodni a megváltozott feltételekhez.

A magyarázat a tanyaelv hatóerejében rejlik. A szegedi tanyaközségek népmozgalmi adatainak tanúsága szerint a kijelölt tanyaközpontok valóban a hozzájuk rendelt tanyavilág pusztulása árán formálódtak faluközpontokká, méghozzá úgy, hogy a belső népesség-átcsoportosulást az összlakosság állandó fogyása kísérte. Ám a hogyan az alföldi mezővárosok határa sem egyik napról a másikra népesült be annak idején, a tanyaközségek külterületéről való visszavonulásnak is megvannak a maga állomásai. Azokból a szociálgeográfiai pillanatfelvételekből ugyanis, amelyeket a rendszerváltás küszöbén készítettem Szatymaz, Zákányszék és Mórahalom külterületén, az derült ki, hogy a tanyaközségek helyi társadalma nem osztható föl egyértelműen a falubeliek és a tanyaiak területi csoportjára, mert olyan, kettős ingatlantulajdonnal rendelkező családok is vannak közöttük, akik a két településrész közötti kettős életvitel különböző változatait élik.

A „kétfelé való lakás” példái azt bizonyítják, hogy a szórványok besűrűsödése ugyanolyan fokozatokon keresztül megy végbe, mint ahogyan annak idején maga a településszóródás megtörtént, csupán a népességmozgás iránya fordult az ellenkezőjére. Jól mutatja ezt az időszakosan lakott tanyák funkcióváltása: a hajdani mezővárosok határában lévő „tanyázó helyeknek” még *nem volt*, a mai tanyaközségek külterületén található kései utódaiknak pedig – akár falubeliek gazdálkodnak rajtuk, akár városiak veszik meg őket – *már nincsen* állandó lakójuk.

A kérdőívvel fölkeresett családok válasza azt sejtetik, hogy a lakófunkcióhoz hasonlóan alakult át a homoki tanyák gazdasági szerepköre is: a foglalkozási átrétegződés előrehaladtával általában nem szűnt meg, csak a kiegészítő gazdálkodás szintjére szorult

vissza az ott folyó agrártermelés. Az a tanya tehát, amely az anyavárostól való távolodás utolsó szakaszában állandó lakóhelye és teljes értékű munkahelye volt az ott élőknek, nemcsak népességvesztéshez szenvedett, hanem szerepköröket is veszített a zárt település javára.

I.6. Rendszerváltás után

A politikai és gazdasági rendszerváltás után enyhült a külterületen élőket addig gúzsba kötő erők szorítása: az építési korlátozások föloldásával és a föld magántulajdonának visszaállításával megadatott a lehetőség arra, hogy a tanyarendszer visszatérjen természetes fejlődési pályájára. 1990-ben azonban nem lehetett ott folytatni, ahol négy évtizeddel azelőtt abbamaradt, mert a tanyás határrészek községgé alakításával végérvényesen megváltoztak a tanyai életmód térbeli keretei. Ha maradtak is tanyák az egykori anyavárosok jelenlegi közigazgatási területén – mint például Kecskemét vagy Hódmezővásárhely esetében –, e nagy múltú településtípus jövője immár sokkal inkább falvaink, semmint városaink sorsával fonódik össze.

A tanyaközségek egészen más minőségű településkörnyezetet jelentenek a helybeliek számára, mint egykor a tanyás mezővárosok. A faluközpontok kiépülésével emberi léptékűvé vált a határ, a motorizáció térhódításával lecsökkentek a távolságok, és a kövesút meg a belterület közelsége fontos telepítő tényezővé lépett elő. Az örökölt települési hátrányokat azonban nem lehetett egycsapásra fölszámolni, sőt a piaci szemlélet terjedésével ezekhez még újabbak is adódtak. A tsz-ekkel például olyan gazdálkodó szervezetek tűntek el a határból, amelyek – a villanyhálózat fejlesztésével vagy az utak karbantartásával – közösségi feladatokat is fölvállaltak, a ráfizetéses kisboltok bezárásával pedig a külterületi alapellátás eddig elért színvonala is tovább romlott. A Homokhátság településeit ráadásul még a talajvízszint évek óta tartó süllyedése is sújtja.

Város és vidéke kapcsolatát többé nem fölülről érkező politikai döntések, hanem a modern piacgazdaságokra jellemző településformáló folyamatok, mindenekelőtt a szuburbanizáció alakítják. A városi lakosság és a városi tevékenységek kitelepedése a környező falvakba a budapesti agglomeráció területén vett legnagyobb lendületet, de az egymás után nyíló új utcák, sőt utcatorok beépítése azt jelzi, hogy a 20. század utolsó évtizedében vidéki nagyvárosaink körül is kialakult a növekvő népességű és mind magasabb színvonalú infrastruktúrával rendelkező elővárosi települések gyűrűje. Az alföldi szuburbanizációnak nemcsak az kölcsönöz sajátos színt, hogy a legtöbb város közigazgatási

területébe tanyák (Timár J. 1993), a városkörüli gyűrűkbe pedig tanyaközségek is beletartoznak, hanem az is, hogy a kiköltözők körében viszonylagosan magasabb a szegényebb társadalmi rétegek aránya, mint a Dunántúlon. (Bajmócy P. 2003)

Az szintén az új idők jele, hogy változik a belterület és a külterület viszonya. Míg az alföldi mezővárosok határának benépesülése idején „kifelé”, a szórványok besűrűsödése idején pedig „befelé” vezetett a népességmozgás fő iránya, napjainkra inkább a lassú kiegyenlítődés jellemző. Az érezhetően megcsappant belterületi és a látványosan megnövekedett külterületi építési kedv azt valószínűsíti, hogy előbb-utóbb valamiféle egyensúlyi helyzet alakul majd ki a tanyavilág és a zárt település között. A szuburbanizálódó tanyaközségek központjában emelkedő új házakat már nem a „befelé” törekvő tanyaiak, hanem a „kifelé” igyekvő városiak építik. Azoknak, akiknek nem telik falusi házra, a viszonylag olcsón megszerezhető külterületi otthon nyújt menedéket.

A kárpótlás óta ismét a föld teszi teljessé a tanyák gazdasági szerepkörét, a külterületi lakóhely és munkahely egykor szorosan összetartozó funkciója azonban már nem föltétlenül kapcsolódik egybe. A ruzsai példa szerint ugyanis léteznek olyan tanyák, amelyekhez egyáltalán nem tartozik földterület és akadnak olyan földtulajdonos falusiak, akik tanya nélkül gazdálkodnak. Míg a „több lábön állás” hagyományos stratégiáját folytató családok azon igyekeznek, hogy a tanya körül koncentrálják földjeiket, a fóliás zöldségtermesztők kis területen is nagy értéket tudnak termelni, ha gazdaságuk a kövesúthoz és a belterülethez közel helyezkedik el. A ház körüli gazdálkodás lehetősége a kiköltözők számára is vonzerőt jelent; nehezen talál gazdára az a tanya, amely mellől eladták az egykor hozzá tartozó földbirtokot.

A külterület fölértékelődésének legbiztosabb jele, hogy az eddig meglehetősen zárt közösségnek számító tanyavilágot más településtípusok lakói is kezdik fölfedezni maguknak, új árnyalatokkal gazdagítva a sokszínű tanyai társadalmat. A tanyai élet szépségeit és nehézségeit természetesen másként értékelik azok, akik csak időszakosan tartózkodnak kint, és másként azok, akiknek a tanya az állandó – és sokszor egyetlen – otthonuk. A kinn élők főbb csoportjait – az arányok érzékeltetése nélkül – a következőképpen lehet röviden jellemezni a tanya-hoz való viszonyuk alapján:

Tősgyökeresek

Ezek az emberek beleszülettek a tanyai létbe, a szülői házzal együtt egy életformának is örökösei. Számukra a tanya egyet jelent a gazdálkodással, így természetesnek veszik, hogy a tanyai élet az emberi munkaképesség idejére szól; aki megöregszik, az vagy belterületi házába vonul vissza, vagy gyermekeire bízta magát, így engedve át a munkát és a földet a

következő nemzedéknek. Igaz ugyan, hogy a hagyományos tanyai életformát éltető belső utánpótlás 1949 után jócskán megcsappant, a Dél-Alföld őszibaracktermő területein és a főliázó családok körében azonban ma is apáról fiúra száll a tanyai gazdaság.

Betelepülők

Míg a nem helybeliek a rendszerváltás előtt legfőljebb időszakosan lakott tanyát vettek a homoki tanyaközségek határában, napjainkban állandó lakosként is megjelennek itt. Egyik csoportjukat a természetközeli életmód hívei alkotják, akik számára vonzó a földek és az erdők közelsége, a csönd, a tiszta levegő, a nyugalom és a szabadság. Ők általában megengedhetik maguknak, hogy új lakóhelyükön is megfelelő életszínvonalon éljenek.

Nem így a másik csoport tagjai, akik a városi szegénység elől menekülnek a tanyára. Ezek a – sokszor többgyermekes – családok a megélhetési költségek csökkenésétől és a gazdálkodás lehetőségétől remélik sorsuk jobbra fordulását, kellő szakismeretek nélkül bizony legtöbbször hiába. Mivel visszaút már nincs, saját erejükből megélni pedig nem tudnak, legtöbbször a helyi önkormányzatok gondjait szaporítják.

Külföldiek

A tanyai társadalom sajátos színteljét jelentik azok a zömmel német, osztrák, holland és olasz családok, akik jó befektetésnek tartják a tanyavásárlást Magyarországon. Általában a határ távoli csücskeiben vagy az erdei környezetben fekvő tanyákat keresik, amelyeket aztán szépen följútanak, munkaalkalmat teremtve ezzel a helybelieknek.

Mivel a helyi társadalom e csoportjainak eltérőek az érdekeik és az igényeik, más az életvitelük, az értékrendjük és a mentalitásuk, az újonnan érkezők beilleszkedése egyáltalán nem problémamentes. Valami azonban összekapcsolja ezeket az embereket: mindannyiuknak jelentős társadalmi hátrányokat kell leküzdeniük azért, hogy a tanyai életmód előnyeit élvezhessék.

Irodalom

Bajmócy Péter (2003): *Az elővárosi fejlődés migrációs vonatkozásai az Alföldön*. Alföldi Tanulmányok, 19. 84-98. o.

Balogh István (1965): *Az alföldi tanyás gazdálkodás*. In: Szabó István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. 1848-1914*, I. Akadémiai Kiadó, Budapest. 429-479. o.

Bálint Sándor (1976): *A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete, I.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1974-75. 2. Szeged

Barabás Jenő (1960): *A szórványtelepülések kialakulása Közép-Európában*. In: Gunda Béla (szerk.): *Műveltség és hagyomány*. Tankönyvkiadó, Budapest. 219-247. o.

Bárth János (1995): *Nép csoportok, néprajzi csoportok és történeti-néprajzi tájak a Duna-Tisza közén*. In: Bárth János (szerk.): *Dunáninnen – Tiszáninnen*. Kecskemét

Becsei József (1995): *Az alföldi város és a külterületi népesség*. Az OTKA T 4511 sz. kutatási téma 3. kiadványa. MTA FKI, Budapest

Belényi Gyula (1981): *A szegedi tanyák 1949-ben*. Agrártörténeti Szemle, 23. 3. 223-235. o.

Belényi Gyula (1995): *Községi önállósítások az Alföldön, 1900-1962*. Az OTKA F 14022 sz. kutatási téma keretében készült tanulmány, kézirat. Szeged

Beluszky Pál (1973): *A tanyarendszer időszerű problémái – A tanyafelszámolódás folyamata*. Földrajzi Közlemények, 21. 1. 19-36. o.

Beluszky Pál (2001): *A Nagyalföld történeti földrajza*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs

Berényi István (1992): *Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest. Földrajzi Tanulmányok 22.

Csatári Bálint-Kiss Attila (2004): *A tanyák helyzete és perspektívái a Kiskunság néhány településén*. A Falu, 18. 2. 61-72. o.

Demangeon, Albert (1927): *La géographie de l'habitat rural*. In: *Problèmes de géographie humaine*. Armand Colin, Paris. 160-205. o.

Dénes Iván Zoltán (1980): *A paraszti polgárosodás modellje. Erdei Ferenc tanyafelfogásának alakulása*. In: Pölöskei Ferenc-Szabad György (szerk.): *A magyar tanyarendszer múltja*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 313-338. o.

Duró Annamária (1994): *A tanyai átalakulás szociálgeográfiai értelmezése a szegedi tanyarendszer példáján*. Kandidátusi értekezés, kézirat. Kecskemét

Duró Annamária (2000): *Az alföldi tanyaközségek történeti útja*. In: Horváth Gyula-Rechnitzer János (szerk.): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. MTA RKK, Pécs. 176-190. o.

Duró Annamária (2001): *Társadalomföldrajzi pillanatfelvétel a ruzsai tanyavilágról*. In: Marjanucz László (szerk.): Ruzsa története és népélete. Szeged. 220-243. o.

Erdei Ferenc (1942): *Magyar tanyák*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. Hasonmás kiadás

Für Lajos (1983): *Kertes tanyák a futóhomokon*. Akadémiai Kiadó, Budapest. Agrártörténeti tanulmányok 12.

Györffy István (1937): *A magyar tanya*. Földrajzi Közlemények, 65. 4-5. 70-93. o.

Hofer Tamás (1974): *Kísérlet a magyar tanyarendszer összehasonlító vizsgálatára*. In: Hofer Tamás-Kisbán Eszter-Kaposvári Gyula (szerk.): Paraszti műveltség és társadalom a 18-20. században. III. Tanyák. Szolnok. 223-237. o.

Hofer Tamás (1980): *A hazai tanyarendszer és a másodlagos településszóródás külföldi példái*. In: Pölöskei Ferenc-Szabad György (szerk.): A magyar tanyarendszer múltja. Akadémiai Kiadó, Budapest. 9-60. o.

Juhász Antal (1989): *A szegedi táj tanyái*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1982-83. 2. Szeged

Juhász Antal (szerk. 1990, 1997): *Migráció és település a Duna-Tisza közén, 1-2*. Szeged

Kovács Katalin-Váradai Monika Mária (2003): *Hozzászólás egy nem létező tanyavítához*. In: Kovács Teréz (szerk.): A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás előtt. VI. Falukonferencia. MTA RKK, Pécs. 279-285. o.

Kósa László-Filep Antal (1983): *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Akadémiai Kiadó, Budapest

Lettrich Edit (1968): *Kecskemét és tanyavilága*. Akadémiai Kiadó, Budapest. Földrajzi tanulmányok 9.

Orbán Sándor (1980): *Tanyaközpontosítási, községesítési kísérletek a felszabadulás után*. In: Pölöskei Ferenc-Szabad György (szerk.): A magyar tanyarendszer múltja. Akadémiai Kiadó, Budapest. 362-398. o.

Papp László (1936): *A kecskeméti tanyatelepülés kialakulása*. Szeged

Rácz István (1980): *A tanyarendszer kialakulása*. In: Pölöskei Ferenc-Szabad György (szerk.): A magyar tanyarendszer múltja. Akadémiai Kiadó, Budapest. 97-148. o.

Szabó István (1929): *A debreceni tanyarendszer kialakulása*. Föld és Ember, 9. 5. 214-244. o.

Szakály Ferenc (1983): *Török megszállás alatt*. In: Kristó Gyula (szerk.): Szeged története, I. Szeged. 535-663. o.

Szücs Jenő (1983): *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. Magvető Könyvkiadó, Budapest

Timár Judit (1993): *Az alföldi szuburbanizáció néhány sajátossága*. Alföldi Tanulmányok, 15. 217-232. o.

Tömörkény István (1904): *Gerendás szobákból*. Singer és Wolfner, Budapest

II. A HOMOKHÁTSÁG TANYAI, KÜLTERÜLETI LAKOSSÁGÁNAK TÁRSADALMI VIZSGÁLATA²

II. 1. A tanyai társadalom és közösség

A tanyai társadalom sosem volt egységes, mégis az 1930-as években a Klebelsberg-féle tanyaiskola program, a pusztai templomépítések és a vasúthálózat gyors fejlődése következtében egy sajátos tanyai társadalom bontakozott ki. A kiemelkedő tehetségű és társadalmi érzékenységgel bíró tanyai tanítóknak köszönhetően sok helyen valódi tanyai közösségek fejlődtek.

A kényszerközségesítés, a téeszesítés, a külterületi építkezés korlátozása és tilalma, valamint a városi iparvállalatok szívó hatása miatt aki tehetett, földet a tanyai létet és városba vagy az anyatelepülésre költözött³. A külterületi népesség folyamatosan csökkenni kezdett. Ez főként a fiatalabb, mobilabb és képzetesebb generációt érintette – és érinti ma is –, ezért a tanyai társadalom visszafordíthatatlanul elöregedett.

Napjainkban, főként az új és erőteljes migrációs folyamatok hatására a tanyai társadalom sokféle és nehezen azonosítható csoportból áll: tősgyökeres tanyaiak, őstermelők, mezőgazdasági vállalkozók, városból kiköltözők/kimenekülők, külföldiek stb. A tanyaiak jelentős hányada azonban idős, szegény, elmagányosodott és perifériára szorult ember, akik a régi közösségek szétbomlása miatt már egyre kevesebb szállal kötődnek a társadalomhoz. A külterületi lakosság, mint fontos társadalomalkotó túlélése és fejlődése szempontjából elengedhetetlen az integráció újra-megvalósítása.

A 19. század utolsó harmadában kezdődtek meg az önszerveződési folyamatok a tanyákon. A társadalmassulás mértéke nagyban függött a várostól való távolságtól fordított arányban (Bárh, 2004.). Az önszerveződés több téren zajlott le, de mindig meghatározott sorrendben. Az elsődleges társadalomszervezőnek az egyházat tekinthetjük. Az első miséket még paraszttanyákon tartották, s fokozatosan jelentek meg a haranglábak, kerítettek területet a temetőnek. A következő lépésben a misék színhelye áttevődött az iskolába. Az önszerveződés egy nagyon magas fokát jelentette, ha a tanyás település pusztai templomot épített.

² Takács Anita, tudományos segédmunkatárs, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét

³ A külterületi építési tilalom hatására a régi rend fokozatosan megfordult. A tanya tartozék-település jellegéből adódóan a tanyaiak rendszerint rendelkeztek egy saját házzal az anyatelepülésen is. A szülők idős korukra visszavonultak ezekbe a belterületi házakba, a birtokot és a gazdaságot átadva a már családos gyermekeiknek. Az '50-es évektől ez a szokás és rend felborult: az öregek maradtak kint a tanyán és a fiatalok mentek be.

Az egyház mellett fontos szervező erőt jelentett a kulturális önszerveződés. Kezdetben nem hivatásos tanítók igyekeztek felkarolni a tanyai társadalmat, majd a Klebelsberg-iskolák megépítésével a tanyai emberek életének szerves részévé vált az oktatás és az iskola falain belül megvalósuló kulturális események. Az iskola egyben művelődési ház is volt. Hasonló funkciót láttak el helyenként a kocsmák is: találkozási pont, művelődési ház, tánc ház, az információk gyűjtőhelye.

A közigazgatási kirendeltségek, majd a közigazgatási önállósodás elérésével a tanyai társadalom a társadalmassulás egy újabb, magasabb szintjére lépett. Kialakultak a tanyaközségek. A tanyaközségek központjában állt az iskola, a templom és a kocsmák. Ezt a természetes fejlődést szakította meg az 1950-es évek elején meghirdetett kényszerű községesítés. A tanyák és a tanyaközségek elszakadtak egymástól. Mind a tanyák, mind a tanyai társadalom hanyatlásnak indult.

A kollektivizálás elől a tanyákon és községekben élők a városokba menekültek. A szakadatlan elvándorlás eredménye az lett, hogy a falusi és községi demográfiai tartalék kimerült a '80-as évek elejére. A tanyai népesség már nem tudja újratermelni önmagát, sőt fogy. Az elégtelen infrastruktúrális ellátottság (járható utak, közművek, helyenként az áramellátás, a mindennapokhoz szükséges szolgáltatások elérhetőségének hiánya) tovább erősítette azt a kényszert, hogy aki csak tehetett, feladja tanyai, külterületi otthonát. Az 1970-es években még 218 összevont tanulócsoportos iskola működött csak Bács-Kiskun megyében. A drasztikus gyermeklétszám-csökkenés hatására az iskolák száma 1984-re 66-ra apadt, mára pedig a tanyai iskolák teljes felszámolásáról, megszűnéséről beszélhetünk (Király, 1984.).

Az objektív hátrányok és a relatív leszakadás-érzet hatására a tanyákon élők többsége végérvényesen eltávolodott a „nagy társadalomtól”. A perifériára szorult, marginalizálódott emberek egy sajátos szubkultúrává váltak, fokozatosan elidegenedtek anyatelepülésüktől is (Andrásfalvi, 2004.). A háztartások jövedelmét az állami transzferek teszik ki, fokozottan rászorultak a szociális ellátórendszerek adta segítségekre, míg mások már ki is estek a segítő/segélyező intézmények látóteréből. Az elszigetelten élő családok, csoportok körében gyakoribbak a kezeletlen mentális és fizikai problémák, a szenvedélybetegségek, s a statisztikai adatok tanúbizonysága szerint a gyermekjóléti alapellátásban részesülő, a védelembe vett és a családból kiemelt gyermekek között magas a tanyán élő gyermekek aránya (Bárh, 2004.).

II.2. A homokhátsági külterületi népesség néhány jellemző adata

A homokhátsági tanyákról és azok lakóiról nagyon keveset tudunk. Ez idáig arról sem voltak pontos információink, hogy pontosan hány tanya létezik és hány tanyai lakos él, élhet a Homokhátság területén. A Központi Statisztikai Hivatal a népszámlálásokkor csak a belterületen és a külterületeken élőket különbözteti meg. Vizsgálatunk így a külterületi lakott helyeken állandó lakcímmel rendelkezők bemutatására korlátozódik. Az így kapott kép csak hozzávetőlegesen segít abban, hogy közelebb kerülhessünk a tanyai társadalomhoz. Az utóbbi évtizedekben a városokat övező külterületi gyűrűbe ipari parkok, zártkertek és kertváros-jellegű külterületi részek települtek. Az itt élők társadalmi összetételüket tekintve közelebb állnak a városi lakossághoz, s annyiban különböznek tőlük, hogy a város- és faluhatárokon kívül élnek.

A rendelkezésünkre álló 2001-es népszámlálás adatainak elemzésekor amennyiben lehetett, megkíséreltük szűrni ezt a torzító hatást, de a határvonalak ismerete hiányában teljesen kiküszöbölni nem lehetett. A tanyai társadalom árnyaltabb bemutatásához segítségünkre voltak a kecskeméti Szociális Szolgáltató Központ munkatársai és a külterületeken szolgálatot teljesítő tanyagondnokok, valamint fontos tapasztalatokat nyerhettünk a homokhátsági települések polgármestereivel való találkozások alkalmával.

II.2.1 A lakónépesség száma és megoszlása

A három megye – Pest, Bács-Kiskun, Csongrád – területén elhelyezkedő Homokhátság 104 településből áll. A települések 735 külterületéből összesen 702 településrész lakott, s itt több mint százezer (100 019) ember él. A tanyák számáról és a tanyai lakosokról egyelőre nincsenek adataink, így vizsgálatunk alapja a Központi Statisztikai Hivatal 2001-es népszámlálási eredményeiből leválogatott homokhátsági külterületi lakott helyekre vonatkozó adatok, összesítések. A Homokhátság külterületein élő emberek közel 60%-a Bács-Kiskun megyei lakos, míg Csongrád megyéhez 25 110, Pest megyéhez 15 917 lakos tartozik.

Megye	Települések száma	Külterületi lakosok száma
Bács-Kiskun	61	58 992
Csongrád	22	25 110
Pest	21	15 917
Összesen	104	100 019

1. táblázat: A Homokhátság települései és külterületi lakossága száma (Forrás KSH)

A Homokhátság 15 kistérséget érint, amelyek mind külterületeik mind külterületi lakosságuk száma alapján különböző képet mutatnak. Legkiterjedtebb külterülete a Ceglédi-, a Kecskeméti- és a Kiskőrösi kistérségnek van, a külterületi lakott helyek közel fele e három kistérségben található. Az itt élő lakosokat tekintve a Kecskeméti kistérségben a külterületi lakhellyel rendelkezők 29%-a él, de jelentős hányadot képvisel a Ceglédi-, a Kiskunfélegyházai-, a Kiskunhalasi- és a Mórahalomi kistérség is. A Homokhátság külterületi népességének háromnegyede él ebben az öt kistérségben, melyek külterületi/tanyás központoknak tekinthetők.

Kistérség	Külterületi lakosság száma	Külterületi lakosság %-os megoszlása	Lakos nélküli külterületi településrészek
Bajai	145	0,14	-
Ceglédi	12 249	12,25	7
Csongrádi	4 495	4,5	1
Dabasi	2 382	2,38	16
Jánoshalmi	727	0,72	1
Kecskeméti	29 030	29,02	-
Kiskőrösi	6 269	6,26	1
Kiskunfélegyházai	10 286	10,28	1
Kiskunhalasi	8 450	8,44	-
Kiskunmajsai	3 537	3,54	-
Kisteleki	5 631	5,63	2
Kunszentmiklósi	548	0,55	-
Monori	1 286	1,29	4
Mórahalomi	9 567	9,56	-
Szegedi	5 417	5,4	-
Összesen	100 019	100	33

2. táblázat: A Homokhátság területén lévő kistérségek, lakosságuk száma és százalékos megoszlása

(Forrás KSH)

A külterületi népesség többsége (57%) községek határában él. A községek külterületei jellemzően kis lakosságszámúak, ugyanakkor a külterületi és belterületi lakosság arányát tekintve a községek külterületein élők felülreprezentáltak a Homokhátság 18 városához képest, azaz a községi lakosok egynegyede él ma is külterületen. Kiemelkedően magas a tanyaiak részaránya az 1949. után kialakított tanyaközségek külterületein. 28 olyan homokhátsági község van, ahol közel annyian, helyenként többen is, élnek a településhatárokon kívül, mint a belterületen, s közülük 19 egykori tanyaközség⁴. A sor másik végén a főként Pest megye területén található községek állnak, ahol a külterületi

⁴ Pl.: Petőfiszállás (65,5%), Csemő (63,29%), Balástya (62,51%), Csengele (56,42%), Helvécia (53,81%), Domaszék (49,88%), Zákányszék (49,20%).

lakosságárány szinte elhanyagolhatóan alacsony. Ilyen Újhartyán, Császártöltés, Ceglédbercel de Akasztó és Baks külterületein is alacsony a lakosság aránya. Bár Pilis és Pusztavacs esetében jelentős arányban települtek a lakosok a településhatáron kívülre, ezek esetében biztosan nem beszélhetünk tanyai lakosságról, hiszen itt a település volt zártkertekben folytatódik, illetve maga a település és annak utcái vezetnek a községhatárt jelző táblán túl.

A városok lakosságának egytizede él a településhatárokon kívül. Nagy különbségek vannak azonban a városok között. Lajosmizse és Mórahalom lakosságának egyharmada külterületi, Kecskemét kiterjedt külterületein az összlakosság 13%-a él, míg Jánoshalmán nem éri el a külterületi lakosság aránya a 3%-ot sem.

	Külterületi lakónépesség száma	Külterületi lakónépesség aránya a Homokhátságon (%)	Település lakónépességének száma	Külterületi lakónépesség aránya a település összlakosságából (%)
Város	42 854	42,85	371 548	11,53
Község	57 165	57,15	216 286	26,43
Homokhátság összesen	100 019	100	587 834	-

3. táblázat: A külterületi lakónépesség megoszlása az anyatelepülés jogállása szerint (Forrás: KSH)

A városok külterületi lakosainak közel fele 500 főnél több lakost számláló határrészekén él, ebből 7 olyan külterületet találhatunk, ahol a lakosság száma meghaladja az ezret és további 14-ben 500 és 999 között van a lakosság száma. A Homokhátság városai külterületi népességének 44%-a koncentrálódik ezekben a nagy laknépességű külterületi részekén. A községek külterületei ritkán lakottak. A népesség fele olyan határrészekén él, ahol a lakosság száma nem haladja meg a 200 főt.

Külterületi lakónépesség nagyságcsoportjai	Városok külterületi lakossága	%	Községek külterületi lakossága	%	Homokhátság külterületi lakossága	%
1-49	1 564	3,6	3 506	6,1	5 070	5,1
50-199	11 044	25,8	23 715	41,5	34 759	34,8
200-499	11 557	27	19 494	34,1	31 051	31
500-999	9 970	23,3	7 335	12,8	17 305	17,3
1000-	8 719	20,3	3 115	5,5	11 834	11,8
Összesen	42 854	100	57 165	100	100 019	100

4. táblázat: Városok és községek lakossága a lakónépesség nagyságcsoportjai szerint (Forrás: KSH)

A Homokhátság külterületi lakott helyein 1990. és 2003. között a lakónépesség száma kis mértékben növekedett (2,25%). A városokhoz, főként a fővároshoz közeli területeken a

külterületekre költöző családok miatt 6%-kal nőtt a lakosságszám, ennek ellenére ezt a tájat is fenyegeti az elnéptelenedés. A Homokhátságon összesen 33 lakatlan külterületi rész van, közülük 20 Dabashoz, Pilishez és Ceglédhez tartozik. E három település lényegesen elkülönül lakosságának korösszetételénél fogva a többitől. Külterületi részek között magas a lakatlan településrészek aránya, ugyanakkor a lakott részekben pozitív vándorlási mérlegüknek köszönhetően magas, még az országos átlagnál is kedvezőbb az öregedési index⁵. A lakott részekben az infrastrukturális ellátottság – vízvezeték, minimum házi csatorna megléte - az ott élőket maradásra bírja, és lehetővé teszi, hogy új lakók számára is vonzó legyen a Budapesthez közel fekvő külterület. Ezt jelzi, hogy a környéken a '90-es évek óta is épültek lakóházak. Ezzel szemben a teljesen lakatlan területeken lévő lakóházak közel 100%-a 1944 előtt épült, minden komfortot nélkülöző, 60 négyzetméter alatti alapterületű lakások. A csatornázottság teljesen hiányzik, a vízellátás is egyéni módon, valószínűleg fűt kútból oldható meg. Az öreg házakból fokozatosan kiháló idős emberek helyére se a leszármazottak, se új lakók nem érkeztek. Elnéptelenedés veszélyeztet további 82 külterületi településrészt is, ezekben 10 főnél kevesebb lakost számlált a Központi Statisztikai Hivatal 2001-ben. Az itt élő lakosság 32,6%-a idős ember.

1990 és 2003 között a Nagykőrösről északra, a Kecskemét – Kiskunfélegyháza – Kiskőrös – Kiskunhalas alkotta négyszögben, a déli határmenti Jánoshalmi kistérségben és a Bajai kistérség homokhátsági települései külterületi népessége 10-20%-kal csökkent. Ugyanabban az időszakban a vándorlás éves átlaga is negatív volt ezen a területen, a külterületekről elköltözők száma helyenként eléri a -28 főt.

A népességfogyás a falvakban gyorsabb ütemű annak ellenére, hogy az utóbbi tíz évben a vándorlás iránya megfordult. A vándorlás nyertesei a nagyobb városokhoz, különösen a Budapesthez, Kecskeméthez és Szegedhez közeli községek és azok külterületei lettek, mint Helvécia, Ballószög, Mórahalom, Domaszék, Szatymaz és a Pest megyei községek⁶.

II.2.2. Korcsoportok

A Homokhátság külterületi lakott helyei lakosságát három korcsoportra osztva képet kaphatunk a 14 éves és az alattiak, a 15-59 év közöttiek és a 60 éven felüliek számáról és egymáshoz viszonyított arányáról. A Homokhátság külterületein élők korszerkezete, a

⁵ Lásd Korcsoportok című fejezet

⁶ 1990. évi lakosságszámhoz viszonyítva 2003-ra a Pest megyei falvak külterületi népessége 113,59%-ra gyarapodott, szemben a három vizsgált megye városaival, ahol a külterületi népesség 10-12%-kal csökkent.

korcsoportok egymáshoz viszonyított aránya nem tér el jelentős mértékben a belterületekétől. A legfiatalabb és a legidősebb korosztály nagysága közel azonos, de a 60 éven felüliek magasabb arányú jelenléte a Homokhátság népességének fokozott előregedését mutatja⁷.

	Fő	%
0-14 éves	18 700	18,7
15-59 éves	60 687	60,67
60 éves és idősebb	20 632	20,63
Összesen	100 019	100

5. táblázat: A Homokhátság külterületi lakónépessége korcsoportok szerint (Forrás: KSH)

A településrészek szintjén vizsgálva a külterületi lakosok korcsoportok szerinti megoszlását, árnyaltabb képet láthatunk. A 702 lakott településrészből 73-ban nem találhatunk gyermekkorúakat, és a településrészek felében arányuk nem éri el a 20%-ot. Ugyanakkor majdnem minden tizedik településrészen 40% fölött van az idősök aránya, tehát az előregedés és az idős népesség felülreprezentáltságából adódó szociális problémák fokozottan érintik és sújtják a Homokhátság külterületeit.

A városok és a községek külterületein élő gyermekkorúak és a 15-59 év közöttiek megoszlása igazodik a városi és községi külterületi népesség megoszlásához. A legidősebb korcsoport esetében már nagy különbség érzékelhető a városi és községi külterületek között. A 60 éven felüliek közel kétharmada községek határában él.

	város	%	község	%
0-14	8 188	43,8	10 512	56,2
15-59	26 589	43,8	34 098	56,2
60 -	8 077	39,1	12 555	60,9
lakónépesség	42 854	42,85	57 165	57,15

6. táblázat: A lakónépesség korcsoportonkénti megoszlása az anyatelepülés jogállása szerint (Forrás: KSH)

A községi külterületek fokozott előregedését jelzi, hogy a lakónépesség nagyságcsoporthoz szerinti kategóriáiban minden esetben meghaladja az idősök száma a gyermekekét. A városi külterületeken élőkhez képest is kedvezőtlenebb a gyermek-idős arány. A városok határában a korosztályok egymáshoz viszonyított aránya jelzi, hogy a községekhez képest itt kevésbé fenyegető az előregedés. Az 500 főnél nagyobb lakosságú városi külterületeken a gyermekek aránya meghaladja az idős korosztályét. Az aktív korosztály esetében is magasabb arányt találunk a kistelepüléseken élő ugyanezen korosztályhoz képest. Ez az arány is jelzi,

⁷ Magyarország teljes lakosságára a 60 évesnél idősebb népesség aránya 20,1%.

hogy a városok határán kívülre egyre több fiatal és potenciálisan aktívabb család költözik, s minél többen élnek az adott külterületen, annál fiatalabb a lakónépesség.

A korösszetétel tekintetében a leghátrányosabb helyzetben a 10 főnél kisebb lélekszámú külterületi részek vannak. A 702 lakott homokhátsági külterületből minden kilencedikben kritikusan alacsony a lakónépesség száma. E külterületek teljes elnéptelenedését vetíti előre, hogy 4,4-szer több idős él ezeken a helyeken, mint gyermek.

	0-14 éves	%	15-59 éves	%	60-éves	%
1-49	630	1,1	2 085	3,6	791	1,4
50-199	4 331	7,6	14 186	24,8	5 198	9,1
200-499	3 603	6,3	11 560	20,2	4 331	7,6
500-999	1 384	2,4	4 408	7,7	1 543	2,7
1000 -	564	1	1 859	3,3	692	1,2
Összesen	10 512	18,4	34 098	59,6	12 555	22

7. táblázat: Községek külterületei a népesség nagyságcsoportjai és korcsoportok szerint (Forrás: KSH)

	0-14 éves	%	15-59 éves	%	60- éves	%
1-49	275	0,6	975	2,3	314	0,7
50-199	2 162	5,1	6 627	15,5	2 255	5,3
200-499	2 030	4,7	7 131	16,6	2 396	5,6
500-999	1 877	4,4	6 300	14,7	1 793	4,2
1000 -	1 844	4,3	5 556	13	1 319	3,1
Összesen	8 188	19,1	26 589	62,1	8 077	18,8

8. táblázat: Városok külterületei a népesség nagyságcsoportjai és korcsoportok szerint (Forrás: KSH)

A Homokhátság társadalmát jól jellemzik az öregedési index értékei. Az öregedési index olyan statisztikai mutatószám, amely megmutatja, hogy száz 14 éven aluli gyermekkorúra hány időskorú jut a népességből, vagyis mekkora, jelen adatbázis szerint, a 60 éves és idősebb népességnek a gyermeknépességhez viszonyított aránya. A Homokhátság öregedési indexe 110,3, vagyis átlagosan 100 gyermekkorúhoz képest 110 idős ember él a homokhátsági külterületeken. A három megye (Bács-Kiskun, Pest és Csongrád) öregedési indexe nagy eltéréseket mutat: Pest megyei települések fiatalnak tekinthetők (81,6), Bács-Kiskun megyében a homokhátsági átlaghoz viszonyítva némileg kedvezőbb az idősek és a gyermekek aránya (107,5), de a lakosság reprodukciója itt már nem biztosított. Csongrád megye külterületi népességében 100 gyermekre már 140 időskorú jut. A Pest megyei külterületek kivételével a Homokhátság területének élő népesség elöregedőnek tekinthető.

A városi külterületek átlagosan fiatalabbak. Itt meg kell jegyeznünk, hogy az öregedési index értékét, annak javulását és romlását nemcsak a várható átlagos élettartam növekedése és az alacsony születési arányszám befolyásolja. A népesség korösszetételére a vándorlás is

kihat, ami továbbgyűrűzve hat a termékenységre. A kedvezőbb korösszetételű (elsősorban városi) külterületek vándorlási különbözete pozitív. A Pest megyei külterületi lakosság számának növekedését és kedvező öregedési indexét az odavándorló nagyszámú nem időskorú népesség okozza, míg Cegléd és Nagykőrös külterületei esetében Kecskeméthez hasonlóan a városból a peremterületekre költöző családok jelentik a pozitív mérleg alapját.

A legöregebb külterületi lakosságú települések Csongrád, Pusztaszer és Tömörkény, Csongrád megye települései. Itt az idős lakosság száma minimum kétszerese a gyermekekének, de 150%-os aránnyal van jelen a 60 éven felüli lakosság Csanyteleken, Csengelén, Domaszéken, Pusztaszeren, Ruzsán, és Tömörkényben is. Bács-Kiskun megye néhány településének külterületein is kiugróan magas az öregedési index mint Akasztó, Borota, Bugac, Fülöpháza, Gátér, Kaskantyú esetében (150 fölött). Csongrád megyében a községek vándorlási egyenlege pozitív, de negatív (átlag -5 fő) természetes szaporodás évenkénti átlaga miatt a lakónépesség 1990 és 2003 között tovább fogyott.

II.2.3. Család és háztartás

A Homokhátság külterületein 38 434 háztartást számlált a Központi Statisztikai Hivatal 2001-ben. A háztartások kétharmada olyan egy családból álló háztartás, ahol a szülők közösen vagy egyedül nevelik velük együtt élő nem házas gyermekeiket (Andorka, 1997.). A nukleáris családokban élő népesség (házaspár, házaspár gyermekkel, egyedülálló szülő gyermekkel) aránya a külterületeken igen változó, és sehol sem haladja meg az 50%-ot, sőt a külterületek közel felében az egy családból álló háztartások aránya 25%, vagyis az átlagos érték alatt van. A nagy laknépességű külterületeken a fentebb említett kedvezőbb korstruktúra miatt nagyobb valószínűséggel élnek családban az emberek.

A háztartások 28%-a egyszemélyes. Ezt a háztartástípust a családot még nem alapított felnőttek, az elváltak és az özvegyek alkotják, vagyis közel 11 ezer ember él egyedül a külterületeken és a tanyákon. Többségük magányos idős ember.

Az egyszemélyes háztartások megoszlását illetően jelentős különbséget találhatunk aszerint, hogy az egyedül élő lakos a Homokhátság városokhoz vagy községekhez tartozó külterületein él-e. Több mint 60% a községi külterületek részesedése. A Kecskeméti-(9,41%), a Ceglédi-(6,85%) és a Mórahalomi (8,08%) kistérségek községei külterületein különösen magas az egyszemélyes háztartások aránya, számukat tekintve mindhárom kistérségben meghaladják a kétezret.

	Szám	%
Egy családból álló háztartás	25 391	66
Egyszemélyes háztartás	10 763	28
Többgenerációs és egyéb összetételű háztartás	2 280	6
Háztartások összesen	38 434	100

9. táblázat: A Homokhátság külterületi lakott helyein lévő háztartások száma és aránya (Forrás: KSH)

A külterületeken mintegy 2 300 háztartás valamilyen egyéb háztartástípusba tartozik, vagyis ezek kiterjesztett családi háztartások, ahol a nukleáris családmagon kívül egyéb rokonok (özvegy szülő, nem házas testvér) élnek, több családmagból álló (szülők és házas gyermekeik) és olyan háztartások, amelynek tagjaiból senki sem tartozik ugyanazon családmaghoz. Sajnos ezek megoszlásáról nem állnak rendelkezésünkre adatok, de viszonylag magas számuk felhívja a figyelmet arra, hogy a külterületeken tovább él az a tradicionális családszerkezet, melyben több generáció alkot egy háztartást, vagyis megosztják a megélhetési és fogyasztási költségeket. Többgenerációs és/vagy kiterjesztett családtípusokat a 702 lakott külterületrész 77%-ában találhatunk. Ilyen összetételű családokat Bács-Kiskun megyében főként Cegléd, Kecskemét, Kerekegyháza, Kocsér, Soltvadkert, Ágasegyháza külterületein találhatunk, míg Csongrád megyében közel minden község külterületi lakott helyein előfordul ez a ma már alternatív családi-háztartási együttélési forma.

A családok mellett szót kell ejtenünk az elváltak és az özvegyek számáról is. A Homokhátságon minden tizedik ember özvegy (10 192 fő), többségük a községek külterületein él. Az egyszemélyes háztartások és az özvegyek aránya között szignifikáns összefüggés mutatható ki. Minél magasabb egy településrészen az egyszemélyes háztartások aránya, annál nagyobb számban és valószínűséggel találunk közöttük özvegyeket, vagyis a házastársukat elvesztettek 65%-a olyan külterületi részen él, ahol az egyszemélyes háztartások aránya 20% fölött van.

Az elváltak hasonló számban (8 516 fő) és arányban vannak a Homokhátság külterületein, mint az özvegyek. Város-község viszonylatban már nem olyan nagy az eltérés az elváltak arányát tekintve, de a lakónépességhez mérten itt is magasabb számban találunk olyan embereket, akik 2001-ig felbontották házasságukat. Bár mind az özvegyek mind az elváltak esetében szignifikáns kapcsolat van az egyszemélyes háztartástípussal, mégsem jelent egyet a társ elvesztése a magánnyal. Az özvegyek és az elváltak száma együttesen kétszerese az egyszemélyes háztartásokénak. Az egyszemélyes háztartások fele olyan településrészen van, ahol az öregedési index értéke 100 alatti: ebből óvatos becsléssel arra következtethetünk,

hogy a házastárs nélkül élő lakosok közel fele családban él továbbra is, többségükben az elváltak a nukleáris családokban, az özvegyek pedig házas gyermekeikkel.

II.2.4. Iskolázottság

A külterületi élet nehézségei, a munkahelyek hiánya és a belterületi munkahelyek körülményes megközelíthetősége, a szolgáltatások körének alacsony szintje és elérhetősége azt eredményezi, hogy a fiatalok elmenekülnek a tanyákról. Külön súlyos gondot jelent, hogy a homokhátsági külterületek főként az érettségivel vagy a főiskolai, egyetemi diplomával rendelkezőket nem tudják megtartani. Hiányzik az a szellemi tőkével rendelkező réteg a tanyákról, amely húzóerőt jelenthetne a tanyás térségek számára. A tanyán maradók főként idős, alacsony iskolai végzettségű emberek, vagy olyan fiatalok és középkorúak, akik nem tudtak élni a továbbtanulás lehetőségével. Külön fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy milyen magas azoknak a tanyai embereknek az aránya, akik csak az általános iskola 8 osztályát végezték el, sőt közel 1% azon 10 évnél idősebb személyek aránya, akik még az első osztályt sem fejezték be, tehát az analfabétizmus élő probléma a Homokhátságon.

A Központi Statisztikai Hivatal 2001-es népszámlálási adataira támaszkodva pontos információk az általános iskola első osztályát sem végezték, az általános iskola 8 osztályát befejezték, az érettségivel valamint a diplomával rendelkezők számáról van. A szakmunkás végzettségűek számára csak következtetni tudunk az előző kategóriákba tartozók és a lakónépesség teljes számának különbsége alapján.

Iskolai végzettség	fő	%
Általános iskola első osztályát sem fejezte be	674	0,67
8 általános	70686	70,67
Szakmunkásképző	18661	18,65
Érettségi	8360	8,36
Főiskolai, egyetemi oklevél	1648	1,65
Összesen	100019	100

10. táblázat: A Homokhátság külterületi lakossága iskolai végzettség szerint (Forrás: KSH)

Az országos adatokkal összehasonlítva a külterületi népesség általános hátrányát jelzi, hogy a tanyaiak több mint kétharmada csak általános iskolai végzettséggel rendelkezik, miközben országos szinten az alapfokú végzettségűek száma alig haladja meg a 30%-ot. Szakmát egyötödük szerzett, ez az arány megfelel az országos adatoknak. Az érettségizettek aránya nem éri el a 10%-ot, diplomája 100 külterületi lakosból átlagosan két embernek van. A

2001-es népszámlálási adatok szerint (KSH, 2001/6.) Magyarország népességének 23%-a érettségizett és egyetemen rendelkezik egyetemi vagy főiskolai oklevéllel.

A népszámlálási adatok jelzik, hogy a külterületen élő lakosság közel 1%-át olyan 10 évesnél idősebb emberek alkotják, akik az általános iskola első osztályát sem végezték el. Akiknél feltételezhetően az írni-olvasni tudás alapjai is teljesen hiányoznak, a Homokhátság 735 településrészéből 272-ben találhatunk, vagyis a külterületi lakott helyek 37%-ában élnek olyanok, akik küzdenek az analfabétizmussal és az abból következő halmozott társadalmi hátrányokkal. Számuk (20 fő fölött) Ásotthalom, Cegléd, Csemő, Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Nagykőrös és Tompa külterületein a legmagasabb.

A diplomával rendelkező külterületi lakosok aránya alacsony. A településrészek felében található csak legalább egy egyetemi vagy főiskolai diplomával rendelkező lakos. Nagyobb koncentrációban elsősorban Kecskemét és Szeged vonzáskörzetébe tartozó községi külterületeken telepedtek le. A más városi és községi anyatelepülésektől távolabb eső tanyás vidékeken elszórtan élnek.

	Város	%	Község	%
Általános iskola első osztályát sem fejezte be	293	43,47	381	56,53
8 általános	30 073	42,55	40 613	57,45
Szaktanácsképző	8 163	43,77	10 488	56,23
Érettségi	3 655	43,72	4 705	56,28
Főiskolai, egyetemi diploma	670	40,65	978	59,34
Lakónépesség:	42 854	42,85	57 165	57,15

11. táblázat: A külterületi lakónépesség iskolai végzettsége az anyatelepülés jogállása szerint (Forrás: KSH)

A település jogállása és az iskolai végzettség között szoros összefüggés nem tapasztalható. Az egyes iskolai végzettségek arányszámai követik a községi és városi külterületi lakónépesség számának megoszlását. A szakmával rendelkezők és az érettségizettek esetében enyhe városi előnyt figyelhetünk meg. Ugyanakkor összesen több diplomás él a községek külterületein, mint a városok tanyás vidékein. Megoszlásuk nem egyenletes. A Budapest – Kecskemét – Kiskunfélegyháza – Szeged tengely mentén sűrűbben élnek felsőfokú végzettségűek a községek tanyáin is, ellentétben a Homokhátság többi területével.

A nagy lakónépességű (500 fő fölött) városhoz közeli külterületek lakói magasabb iskolai végzettségűek. Nagyobb arányban találhatunk itt szakmával rendelkezőket, érettségizetteket és diplomásokat⁸ is.

⁸Az 500 főnél nagyobb lakónépességű városi külterületen élő diplomások aránya a Homokhátságon 0,4%. Ez az ugyanilyen kategóriájú községi külterületeken élők kétszerese.

II.2.5. Aktivitás és a foglalkoztatottak megoszlása gazdasági áganként

A 2001-es népszámlálás adataiból képet kaphatunk a Homokhátság települései külterületi lakott helyein élő lakosság gazdasági aktivitásáról. A 15 évesnél idősebb gazdaságilag aktív népesség 30%-a foglalkoztatott, vagyis jövedelmet biztosító munkát végez alkalmazottként, szövetkezet vagy társas vállalkozás tagjaként, egyéni vállalkozóként vagy segítő családtagként. A népesség második, a foglalkoztatottakénál nagyobb harmadát az inaktív keresők – akik nem végeznek rendszeres termelőmunkát pl. nyugdíjasok, járadékosok, segélyben, ellátásban részesülők valamint munkával nem kapcsolatos egyéb jövedelmekből élők – alkotják. A Homokhátság külterületein több mint 29 000 eltartott él és közel 5% a munkanélküliek aránya.

	Fő	%
Inaktív kereső	35 180	35,17
Munkanélküli	4 947	4,95
Eltartott	29 156	29,15
Foglalkoztatott	30 736	30,73
Összesen	100 019	100

12. táblázat: A Homokhátság külterületein élő lakosság száma és százalékos megoszlása aktivitás szerint

(Forrás: KSH)

A Homokhátság külterületi lakosainak alig egyharmada foglalkoztatott, ez az adatbázisunkban szereplő gazdaságilag aktív korú – 15 és 59 év közötti – népesség 51%-a.

Az egyes külterületi részek között nagy szélsőségek tapasztalhatók. Szignifikánsan magas, 45% fölötti a foglalkoztatottság a Bács-Kiskun megye szívében, a Kiskőrösi kistérség területén található Akasztó, Bócsa, Csengőd, Kaskantyú, valamint a Csongrád megyei Baks külterületein. Kiugróan alacsony (15% alatti) a foglalkoztatottak aránya Ceglédbercel, Jászkarajenő, Örkény, Kisszállás, Tompa és Ópusztaszer egyes külterületi részein.

A városok és a községek külterületeit tekintve a városok környéki tanyák lakónépességéhez mérten kevesebb inaktív embert számlált a Központi Statisztikai Hivatal 2001-ben. A munkanélküliek közül arányosan többen szerepelnek a munkaügyi hivatal regiszterében a városok környékéről. A községi inaktívak magas számából arra következtethetünk, hogy közülük több, tartósan munkanélküli került ki a nyilvántartásból és az ellátásból.

	város	%	község	%
Foglalkoztatott	13 375	31,2	17 361	30,4
Eltartott	12 646	29,5	16 510	28,9
Inaktív	14 579	34	20 601	36
munkanélküli	2 254	5,3	2 693	4,7
Összesen:	42 854	100	57 165	100

13. táblázat: A külterületi lakónépesség aktivitása az anyatelepülés jogállása szerint (Forrás: KSH)

A lakónépesség nagyságát és a foglalkoztatottságot összevetve az 50 fő alatti külterületekre a szélsőségesség jellemző: főként a határ menti településrészeken nagyon alacsony, Pest megye és a Kiskőrösi kistérség kis lélekszámú külterületein pedig jellemzően magas (45% fölötti) a foglalkoztatottság.

A lakónépességi kategóriák mentén éles határvonal húzódik a községi és városi külterületek között. A 200 főnél alacsonyabb lakosságú falusi határrészeken kétszeres a foglalkoztatottak aránya a városiakhoz képest, ugyanígy hasonló arány tapasztalható az eltartottak, inaktívak és a munkanélküliek esetében is. 500 fő fölött az arányok megfordulnak. Minden aktivitási kategóriában városi előny illetve hátrány rajzolódik ki.

Lakónépesség (község)	Foglalkoztatott (%)	Eltartott (%)	Inaktív (%)	Munkanélküli (%)
1-49	1,8	1,7	2,3	0,3
50-199	12	12,1	15,3	2,1
200-499	10,8	9,8	11,9	1,6
500-999	4,2	3,8	4,5	0,4
1000-	1,6	1,5	2	0,3
Összesen:	30,4	28,9	36	4,7

14. táblázat: Községi külterületi lakónépesség aktivitása a külterületek nagyságcsoportjai szerint (Forrás: KSH)

Lakónépesség (város)	Foglalkoztatott (%)	Eltartott (%)	Inaktív (%)	Munkanélküli (%)
1-49	0,9	1,1	1,5	0,2
50-199	7,3	7,7	9,4	1,4
200-499	8,9	7,5	9,3	1,4
500-999	7,3	6,8	7,8	1,3
1000-	6,8	6,4	6	1
Összesen:	31,2	29,5	34	5,3

15. táblázat: Városi külterületi lakónépesség aktivitása a külterületek nagyságcsoportjai szerint (Forrás: KSH)

A külterületi foglalkoztatottak gazdasági ágak szerint közel azonos számban vesznek részt az iparban, a mezőgazdaságban és a szolgáltatói szektorban. Ez a szektorális megoszlás jelentősen eltér az országos szinten tapasztaltaktól. 2001-ben a munkavállalók kétharmada dolgozott szolgáltatási területen, 31% az iparban és mindössze 4,4% a mezőgazdaság részesedése országos viszonylatban. A Homokhátság rurális jellegét jelzi a mezőgazdasági foglalkozásúak magas aránya.

	Fő	%	Ebből városi	%	Ebből községi	%
Ipari foglalkozású	9 265	30,14	4 708	50,8	4 557	49,2
Tercier foglalkozású	10 813	35,18	5 478	50,6	5 335	49,4
Mezőgazdasági foglalkozású	10 658	34,68	3 189	30	7 469	70
Foglalkoztatott összesen	30 736	100	13 375	-	17 361	-

16. táblázat: A Homokhátság aktív külterületi lakossága gazdasági ágak és a település jogállása szerint

(Forrás: KSH)

A különbség a területi eloszlásokban mutatható ki: a városok külterületein jellemzően magas az ipari és a tercier foglalkozásúak aránya. A szolgáltató szektorban dolgozók a Kecskemét – Nagykőrös - Cegléd vonaltól északnyugatra, a főváros felé eső területeken koncentrálódnak, arányuk átlagosan 40% fölött van. A Homokhátság legvárosiasabb, a Három Város és Budapest vonzáskörzetébe tartozó külterületein egyre kevésbé jellemző a hagyományos tanyai gazdálkodás. Az anyatelepülésekhez közel eső külterületeken olyan családok élnek, akik számára a külterület elsősorban lakóhely, a mezőgazdálkodás fő jövedelemforrásként egyre kevésbé vagy egyáltalán nem játszik szerepet mindennapjaikban. A fő keresőtevékenység a belterülethez kötődik. Ugyanez az összefüggés mutatható ki az ipari foglalkozásúak körében is. Az ipari foglalkozásúak 40%-a a Ceglédi és a Kecskeméti kistérség területén él, további egyharmaduk pedig a Kiskunfélegyházi-, Kiskunhalasi-, Kiskőrösi- és a Mórahalomi kistérségek külterületeiről jár az anyatelepülésekre dolgozni. Az ipari foglalkozásúak területi elhelyezkedését tekintve a hangsúly a Kecskeméttől délre fekvő városokban van. 50% fölötti az ipari területen dolgozók aránya Lajosmizse, Nyáregyháza, Nyársapát, Pusztavacs és Örkény külterületein is.

	Város	%	Község	%
Ipar	4 708	35,2	4 557	26,2
Mezőgazdaság	3 189	23,8	7 469	43
Szolgáltatás	5 478	41	5 335	30,8
Összesen:	13 375	100	17 361	100

17. táblázat: Városok és községek külterületein élő aktív népesség megoszlása gazdasági ágak szerint

(Forrás: KSH)

A mezőgazdaságban dolgozók magasan felülreprezentáltak a Homokhátság községeinek külterületein. Számukat és arányukat tekintve is több mint kétszer annyian élnek községek, mint városok külterületein. Különösen magas a mezőgazdálkodást folytatók aránya Csongrád megyében. A földműveléssel foglalkozó lakosok 88%-a községek külterületein él. A térképre pillantva a mezőgazdasági foglalkozásúak aránya elsősorban az Akasztótól

Szatymazig megrajzolható vonal mentén haladja meg általánosan az 50%-ot, de 75% fölött van a mezőgazdaságból élők jelenléte Jánoshalma és Borota egyes külterületi részein is.

A munkanélküliek aránya a homokhátság lakosságából 5%. Az országos adatokat tekintve (Magyarország összlakosságának 3,7%-a munkanélküli) ez viszonylag kedvező képet mutat. Közel 5000 tanyai embert tart nyilván a Központi Statisztikai Hivatal. Ők azok, akik az adatfelvétel hetében megfeleltek a munkanélküli járadék folyósítása feltételeinek (munkában töltött hónapok száma, együttműködés, aktív álláskereső). Az inaktívak magas arányából azonban arra következtethetünk, hogy nagy számban találhatunk a külterületeken olyanokat, akik már kikerültek a munkanélküli-ellátás rendszeréből (Zikkert, 2005.). A tartósan munkanélküli állapot következményeként fokozódnak a szociális nehézségek, felgyorsul a leszakadás folyamata. A létbizonytalanság állandósulásából ideiglenes megoldást jelenthet tanyán az idénymunka és a fekete munka. Ez a megoldás egy nehezen feloldható csapdahelyzetet eredményez. A szociális- és a munkaügyi ellátórendszer működésének harmonizációjával ezek a társadalom peremére szorult emberek és családok új esélyt kaphatnának a munka világához történő re-integrációhoz.

A Homokhátság területén nyilvántartott munkanélküliek arányát tekintve a legdepressziósabb területeket Bács-Kiskun és Csongrád megye határán, a déli határ menti külterületeken és a Tiszakécske – Dánszentmiklós vonalon rajzolhatjuk fel.

II.3. Élet- és lakáskörülmények

A külterületeken élő lakosság nehéz szociális helyzetéről és társadalmi hátrányáról alkotott képet tovább finomítja a lakáskörülmények és az infrastrukturális ellátottság bemutatása.

A Homokhátság külterületein a Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint összesen 51 841 lakás található. A lakásállomány számát összevetve a háztartásokkal feltételezhető, hogy 13 407 lakás teljesen lakatlan, esetleg hétvégi telekként használják, vagy a tulajdonosok a belterületen élnek és onnan járnak ki dolgozni a külterületi gazdaságba. Más lakásokból már kihaltak az addig ott lakók, de az új tulajdonosok, örökösök még nem adták el, így addig ezek a tanyák üresen állnak. Gyakori jelenség a tanyákon, hogy a már hosszú ideje üresen álló tanyákba illegális lakásfoglalók költöznek. Hivatalosan nincsenek bejelentve, így a statisztikai adatokban sem jelennek meg, számukat megtippelni nem lehet.

A külterületi lakásállomány mutatóira pillantva a legszembetűnőbb információ, hogy a második világháború óta eltelt 60 évben összesen nem épült annyi lakás a külterületeken, mint 1944. előtt⁹.

	Lakások száma a külterületeken az építés éve szerint	Külterületi lakások %-os megoszlása az építés éve szerint
1944. előtt	28 817	55,59
1945-1959. között	9 140	17,63
1960-1969. között	4 158	8,02
1970-1979. között	3 579	6,9
1980-1989. között	3 063	5,91
1990-2001. között	3 084	5,95
Összesen:	51 841	100

18. táblázat: A homokhátsági külterületi lakások száma és százalékos megoszlása az építés éve szerint

(Forrás: KSH)

Az 1949-től 1986-ig tartó külterületi építkezési tilalom a Homokhátság különböző tájait és településeit nem egyforma mértékben érintette (Molnár, 2002.). A korlátozás függött attól, hogy adott terület tanyás gazdaságaira milyen mezőgazdasági kultúra jellemző. Az alapvetően homoki szőlő és gyümölcsstermesztő vidékeken nehezebb volt a kollektivizálás, a nagy táblák kialakítása. A szakszövetkezetekbe belépő tagi gazdák továbbra is művelhették területüket, külterületi lakásokat építettek, bár az építkezések intenzitása erősen lecsökkent. Az 1945. és 1989. között épült külterületi lakások döntő hányada (25,5%) a Kecskeméti kistérség külterületein épült fel. Nagy számban vágtak bele az építkezésbe a Ceglédi-, Kiskunfélegyházi-, Kiskunhalasi-, Kiskőrösi- és a Mórahalomi kistérség külterületein élő családok is.

Az 1986-os külterületi építkezési tilalom-feloldás és az 1989-ben bekövetkező rendszerváltás hatására az egyéni gazdálkodás újra tág teret kapott, a fejlődésben mégsem következett be a várt döntő fordulat (Novák, 2003.). Bár a népesség rohamos fogyása megállni látszik, s enyhe növekedés is bekövetkezett a városból a peremterületekre húzódók miatt, az 1990. óta épült lakások száma alig haladja meg a háromezretet. A 702 lakott külterületi részből 275-ben nem épültek új lakások a rendszerváltás óta, a külterületek felében pedig 10 alatt van az új építésű lakások száma. Legintenzívebb építkezések Cegléd, Kecskemét és Szeged külterületein valamint a homokhátsági városokhoz közel fekvő

⁹ A Tanyai Tanács az 1300/1949. számú kormányrendelet alapján korlátozta illetve megtiltotta a külterületi építkezést (Molnár, 2002.). A Tanács kb. 100 tanyaközpontot jelölt ki, céljuk a külterületen élők falvakba kényszerítése volt, többek között a tanyaközpontok faluközpontokká történő mesterséges fejlesztésével. A mezővárosok tanyarendszerei nem álltak készen a változásra, végül 74 tanyaközpont mutatkozott életképesnek

községek külterületein történtek, mint Helvéción, Ballószögben, Jakabszálláson, vagy Zákányszéken, Szatymazon, Zsombón és Domaszéken. A városok és üdülőkörzetek vonzásában épült új lakások számából arra következtethetünk, hogy az építkezésekből elenyésző a tanyák nyeresége, inkább egy új, családi házas jellegű külterületi fejlődéséről/átalakulásról beszélhetünk.

Az 1980-tól épült, mintegy hatezer új lakás ellenére a külterületi lakásállomány több mint fele (32 065 lakás) nélkülöz minden komfortot. Ezek a lakások nem rendelkeznek lakáson belül fürdőhelyiséggel és vízöblítéses wc-vel, csatornázatlanok, egyedi fűtésük és a vízvétel általában fűt kútból biztosított. Nagy valószínűséggel ezek a lakások 60 éve vagy régebben épültek, alapterületük nem haladja meg a 60 négyzetmétert.

	Lakások száma	Ebből lakott	%
Összkomfortos	14 944	14 944	38,9
Félkomfortos	4 832	4 832	12,6
Komfort nélküli és szükséglakás	32 065	18 658	48,5
Összesen:	51 841	38 434	100

19. táblázat: A homokhátsági külterületi lakott lakások száma (Forrás: KSH)

A lakáskörülményekről árnyaltabb képet kapunk, ha a teljes lakásállományból kivonjuk a lakatlan lakásokat, s az így kapott 38 434 lakásban élőket (ez a szám megegyezik a háztartások számával) jellemezzük a továbbiakban. A külterületi adatok szerint közel húszezer lakott lakás komfortos vagy félkomfortos. Közülük alig 4000-ben van hálózati vízvezeték, és mindössze 1377-ben biztosított a kommunális szennyvíz-elvezetés. A komfortos és félkomfortos lakások többségében házi csatorna van, a szennyvízkezelést szikkasztással vagy szippantással oldják meg. A ivóvíz fűt kútról, házi vízvezetéken keresztül nyerhető. A lakások kevesebb mint felében van vízöblítéses, úgynevezett angol wc. A lakások gyenge infrastrukturális felszereltsége az ott élők hátrányát a belterületen élőkhez képest tovább mélyíti.

A külterületen tapasztalható halmozott társadalmi hátrányokat híven tükrözi, hogy minden második háztartás nélkülözni kényszerül a civilizált lakáskörülmények mindegyikét, vagy közel mindegyikét. Nemcsak a víz, a csatornázottság, hanem gyakran az áramellátás is hiányzik ezekből a lakásokból. A komfort nélküli háztartásokban élőknek olyan mindennapos kihívásokkal kell megküzdeniük, mint a távoli kútból, nem ritkán az anyatelepülésről hozni az ivó- és fürdővizet, gondoskodni a tűzifáról, a villamosítatlan tanyákban pedig megoldani az

(Duró, 1989.). A döntés kollektíven megrendítette a magyar tanyarendszert, a tanyai népesség számát és létfeltételeit tekintve tragikus gyorsaságú hanyatlásnak indult.

élelmiszerek tartósítását. Mindezek miatt nem biztosított számukra a társadalom által megkövetelt minimális higiénia, körülményes a kapcsolattartás a külvilággal, és az információ-áramlás fontos köreiből kimaradnak. Bár a manapság oly divatos tanyaromantika miatt városiak és külföldiek szívesen vásárolnak hétvégi háznak komfort nélküli tanyákat, az ilyen rossz infrastrukturális ellátottságú lakásokban élő emberek többsége perifériára szorult és kiszolgáltatott.

II.4. Egészségi állapot

A Homokhátság külterületi lakott helyei társadalmának egészségi állapotáról a Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján nem áll rendelkezésünkre információ.

A társadalmi és gazdasági különbségeket, egyenlőtlenséget egyértelműen visszatükrözi az emberek egészségi állapota (Mikola, 2002.). A születéskor várható élettartam, a megbetegedések aránya, a betegségek következtében bekövetkező halálozás, a csecsemőhalandóság, az öngyilkosságok aránya, a dohányzás, alkoholbetegségek és az egészségtelen életmód mind szoros összefüggést mutatnak a szociális léhellyel, az ellátó-intézmények elérésével és a megelőzésekben való részvétel esélyegyenlőségével. Minél kisebb lélekszámú egy település, az ott lakók életésélyei annál rosszabbak. Az egészségi állapotot befolyásoló tényezők közül a legfontosabbak az életmód, a társadalmi, gazdasági, szociális és kulturális tényezők, valamint a környezeti hatások és az egészségügy ellátáshoz való hozzáférés, az ellátás elérhetősége mind térben, mind időben.

A belterületektől távol élő, az egészségügyi szolgáltatásokhoz korlátozott hozzáféréssel rendelkező külterületi lakók egészségét tekintve súlyos kockázati tényezőt jelent a több évtizedes, az intenzív földműveléshez, mezőgazdasági munkákhoz idomuló életmód és az abból következő rossz szokások, beidegződések. Táplálkozásukra jellemző a túlzott cukor, zsír és sófogyasztás, míg étrendjük élelmi rostban szegény. Fokozott veszélyforrásként jelentkezik - főként az alacsonyabb iskolai végzettségű, mezőgazdasági vagy fizikai munkával foglalkozó népességen belül - a dohányzás és a rendszeres alkoholfogyasztás, amihez általában mozgásszegény életmód is társul.

A szociokulturális tényezők, az egészségkultúra és az egészségi állapot összefüggésében módosító erővel bírnak mind negatív, mind pozitív irányban a környezeti hatások. A külterületi lakosság általános egészségi állapotát befolyásolja a rossz vízminőség és a csatornázottság hiánya, a levegő szennyezettsége. A meg nem oldott vagy korszerűtlen hulladékkezelés miatt szennyeződik a talaj és a talajvíz. A komfort nélküli, fürdőszobát és

vízöblítéses wc-t nélküli lakásokban élők számára külön kockázati tényező, hogy nem áll módjukban naponta tisztálkodni, higiénés szokásaik hiányosak.

Az 1000 főnél kisebb lakosságszámú településeken élöket fokozottan veszélyeztetik a keringési betegségek, a daganatok, rokkantság, krónikus májbetegségek. Gyakoribb a mentális betegségekből fakadó öngyilkosságok száma is. Az öngyilkosság mint problémamegoldás különösen jellemzi az Alföldön élő paraszti hagyományokkal rendelkező népeiséget.

Összegezve, a vidéken élők és a szegények többször és súlyosabban betegszenek meg (Gógl, 2000.). Az egészséghez mint erőforráshoz való hozzáférés egyenlő esélye csökken, ha valaki szegény és nő, gyerek, idős, etnikai kisebbség tagja, fogyatékkal élő, munkanélküli és vidéken, elsősorban kis településen él. Az elöregedő, munkanélküliséggel és szegénységgel sújtott községekben, kis lélekszámú településeken, tanyai jellegű külterületeken élő emberek többszörös hátrányokat szenvednek el. A halmozott szociális és társadalmi problémák miatt erősödik az egészségre káros életmódot folytatók aránya. Egészségtudatos életmód kialakítására nincs lehetőségük, hiányoznak a feszültség- és problémamegoldó technikák. Egy ördögi kör indul el, melyben tovább romlik a periférikus területeken élők egészsége, ami fokozza a hátrányukat a városban élő és jobb egészségi kondícióval rendelkező lakossággal szemben.

II. 5. Összefoglalás

A korösszetételt, iskolázottságot, aktivitást és a foglalkozási szerkezetet tekintve a tanyai társadalmat érintő folyamatok ellentmondásossága és gyakran ellentétes iránya térbeli különbségekben is megmutatkozik.

A külterületi népesség társadalmát minősítő különböző adatok a városok és a községek között egyre inkább élesen elkülönülni látszanak. Előbbieknél egyértelmű „távolodás” figyelhető meg a hagyományos tanyai életformától és gazdálkodástól, utóbbiaknál a nagyrészt a városból „kiszoruló” társadalmi hátrányok egyre erőteljesebb halmozódása tapasztalható.

A homokhátsági külterületekről rendelkezésünkre álló adatok alapján elmondhatjuk, hogy a tanyai társadalom leszakadása számtalan objektív és szubjektív tényező együttes hatásának eredménye. Olyan jelenségek és problémák ezek, amelyek kölcsönösen generálják egymást. Kilépní innen nagyon nehéz, hiszen a hátrányok mértéke gyakran leküzdhetetlen.

Perspektívák hiányában az itt élők a lehetőséget sem találják meg arra, hogy ha már nekik nem sikerült, a következő nemzedéknek álljon módjában javítani az életkörülményeken.

Az agrárprivatizációnak köszönhetően a családok újra visszakapták kis földjeiket. Ennek ellenére a gazdálkodás funkciója visszaszorulóban van a tanyákon. Sokan nem tudtak, mások nem akartak élni a lehetőséggel. A privatizáció óta eltelt mintegy tíz évben bebizonyosodott, hogy mezőgazdálkodásból megélni csak az tud, aki a rendszerváltás után át tudta menteni kapcsolati tőkéjét a felvevő-piachoz, ki tudta menteni a tsz-ekből a munkagépeket és módjában állt minél nagyobb földterületek megszerzésével egyre korszerűbben, specializálódva termelni (a tanyagondnokokkal készített fókuszcsoporthoz beszélgetés alapján). Akik nem tudtak igazodni a követelményekhez, vagy már a rendszerváltás előtt elszakadtak a földműveléstől, a belterületeken kényszerülnek munkát keresni.

A várostól való távolság és a rossz közlekedési viszonyok miatt nehéz eljutni a munkahelyekig. Távol vannak a buszmegállók, körülményes és időigényes az út. A tanyák személygépkocsival való ellátottsága rossznak mondható, az autó-állomány öreg és korszerűtlen. A távolság, az elszigetelődés és az általános információhiány miatt már maga a munkahelykeresés is problémás. A tanyai lakosság általános alacsony iskolai végzettsége és szakképzetlensége miatt magas a tartósan munkanélküliek aránya, több mint tízezer olyan család él a Homokhátságon, ahol egyetlen felnőtt sem rendelkezik állandó keresettel.

Elmenekülni nem tudnak, sokan élnek kényszerűségből tanyán. A tanyaépületek vásárlóértéke nagyon alacsony. Nehéz eladni őket és ezért nehéz elmozdulni innen. Az elszigetelődés és az információhiány miatt nincsenek tisztában a tanyaiak lehetőségeikkel sem. Egy családsegítővel készített interjú szerint vannak olyan, többszörös hátrányokat szenvedő családok, amelyek nem ismerik azokat az intézményeket és hivatalokat, ahova fordulhatnak segítségért. A családsegítő tapasztalata szerint nem ritka, hogy nincsenek okmányaik sem, nincs egészségbiztosításuk. A tanyákról ritkán kimozdulók nem ismerik ki magukat a városban, nem tudják, merre vannak a hivatalok és azzal sincsenek tisztában, hogy hol található az önkormányzat épülete. A családok alacsony jövedelmekből kénytelenek élni, rendszeres szociális segélyekből és nyugdíjából. Egyszerű életre rendezkedtek be minimális igényekkel. A ház körül megtermelt konyhakerti növények és a lábasjóságok lehetővé teszik számukra, hogy csak azokra az alapélelmiszerekre kelljen költeniük, amiket önmaguk nem tudnak előállítani.

Az elszegényedett családok rossz lakáskörülmények között élnek. Az ötven, nem ritkán száz éves alap nélküli vályogházak kis alapterületűek, vizesek, rosszul fűthetők. Egy-két szobában él az egész család. Sem a felnőtteknek, sem a gyermekeknek nincs módjuk az intim

szféra kialakítására. A komfort nélküli és félkomfortos lakásokban nincsen megfelelően kialakított fürdőhelyiség, nincsen külön konyha. A rossz állagú lakásokat nem áll módjukban felújítani, vagy nem érdemes. Még mindig találunk olyan külterületeket, ahol a háztartásokba nincsen bevezetve az áram, vagy a nem megfelelően karbantartott villanyvezetékek és a gyenge áramerősség miatt potenciálisan villamosítatlanok a tanyák. Ezekben a háztartásokban külön anyagi megterhelést jelent a gyertyavásárlás vagy az akkumulátorok beszerzése és folyamatos újratöltése.

A fiatalabb, mobilabb családok ha tehetik, igyekeznek be a városokba vagy az anyatelepülésre. Főként a fiatalok menekülnének, vonzza őket a város és szégyellik tanyai származásukat. A többi fiatalhoz hasonló szórakozásban való részvétel a nagy távolság és a nem kielégítő tömegközlekedés miatt szinte lehetetlen. Nem tanulnak tovább, ezt jelzi, hogy emelkedni kezdett a csak 8 osztályt végzett fiatalok aránya. Látna szüleik nehézségeit úgy érzik, felesleges, meg nem térülő idő-, pénz- és energia befektetés továbbra is az iskolapadban maradni. Ahol a szülők munkanélküliek vagy alkalmi munkákból élnek, ott a fiataloknak halmozott hátrányokkal kell megküzdniük. A munkahely nélküli szülők kapcsolati tőkéje szegényebb és a sikeres szocializációhoz hiányzik a rendszeres munkával rendelkező felnőttminta, ami a munkaerő-piacra történő beilleszkedésük egyik alapvető feltétele lenne (Darvas-Tausz, 2002.). Közöttük egy olyan új generáció nő fel, amely a transzferjövedelmektől való függőséghez szocializálódott, nem ismerve a rendszeres munkavállalásból adódó társadalmi előnyöket.

A tanyai iskolák bezárása miatt az óvodába és az általános iskolába járó gyermekek napi 3-5 kilométert is megtesznek a belterületi iskoláig. Azokon a külterületeken, ahol tanyagondnokok segítik az ott élőket, összegyűjtik reggelente a gyerekeket és elszállítják őket az iskoláig vagy a buszmegállóig. A tanyagondnokokkal folytatott fókuszcsoporthozos beszélgetés alkalmával a meghívott tanyai segítők egybehangzó véleménye volt, hogy a tanyai gyerekeket objektív hátrányaikon túl további hátrányos megkülönböztetések is sújtják az oktatási intézményekben. Tanyai voltak miatt megbélyegzik őket, nincsenek tekintettel körülményeikre. Iskola után a ház körüli teendők, a hiányos iskolai felszerelés, a számítógép, a könyvek nélkülözése miatt lemaradnak a belterületen nevelkedő társaiktól. További hátrányokat szenvednek el azok, akiket szüleik a nagy anyagi megterhelés miatt nem tudnak külön korrepetálásra, nyelv- vagy zeneórákra járatni.

A tanyákon súlyos problémák sora sújtja az időseket. A magukra maradt idős emberek ellátását a tanyagondnokok segítik, élelmiszert és gyógyszert visznek ki nekik és időnként ellenőrzik, hogy minden rendben van-e. Felnőtt gyermekeik elhagyták a tanyát, más

településre költöztek, így nincs, aki rendszeresen törődhetne velük vagy segítséget kérhetne baj esetén. Akik tanyán születtek és nőttek fel, azokat nehéz kimozdítani, nem akarnak elköltözni annak ellenére sem, hogy van lakásuk a belterületen.

Az öreg, rossz állagú házak nem ritkán életveszélyesek. Lakásfelújításra az önkormányzatoknak nem áll módjukban segítyt adni. A beázó, tető és ablak nélküli házakból nincs hova menekíteni az ott lakókat. Esetenként ideiglenes vagy havi térítési díj ellenében el tudják helyezni a fedél nélkül maradt időseket hajléktalan-szállókon, vagy egyes községekben, mint például a Szankon működő idősök szociális otthonában vagy a Tiszkecskén létesített külterületi öregek panziójában megpróbálják soron kívül fogadni, vagy a várólistán előre helyezni őket.

Előre mutató jel, hogy Mórahalom tanyáin kiépítettek egy segélyhívó rendszert. Veszély vagy baj esetén azonnal értesülnek a központban a problémáról és hatékonyabban tudnak segíteni a bajba jutott időseken.

A külterületek elszigeteltsége és nehezen megközelíthetősége miatt a rászoruló és betegek ellátása nem megfelelően megoldott. Nemcsak a tanyai idősök szenvednek el hátrányokat a belterületeken élőkhez képest, hanem a fogyatékkal élők, a mentális problémákkal küzdők is. A távoli tanyákra a járhatatlan, nyáron homokos, télen takarítatlan, az esős időszakokban pedig az átgázolhatatlanul sáros utakon nem tud időben érkezni a mentőautó, a betegek nem kapnak gyors és megfelelő orvosi ellátást.

A tanyai népességben belül egy sajátos cirkuláció figyelhető meg. Aki teheti, eladja házát és elköltözik. Helyükre városi kiköltözők érkeznek, főként a leromló állagú panelekből. Olyan szociálisan rászoruló családok ezek, akiknek már megoldhatatlan terhet jelentett a magas rezsijú városi lakás fenntartása. A felhalmozódó közüzemi díjhátralékoktól szabadulva eladják panellakásukat vagy „lelépési díj” ellenében visszaadják az önkormányzatoknak. A lakásért kapott pénzből olcsó tanyai ingatlant tudnak vásárolni, de a felújításhoz már hitelre is szükségük lehet. A külterületi lakásokba költözve olyan problémákkal találják szembe magukat, amikre nem voltak felkészülve. Megfelelő tapasztalatok hiányában nem értenek a gazdálkodáshoz, állattartáshoz. A központi fűtéses, melegvizes lakásokból kikerülve nehéz hozzászokniuk a komfortnélküliséghez, a szolgáltatások hiányához. A háztól messze vannak az utak, problémás bejutni a munkahelyre, az iskolába. Akik nem tudnak beilleszkedni a tanyai közösségbe és hatékonyan adaptálódni az új életkörülményekhez, azok egy újabb krízishelyzetbe kerülnek, ismét rálépnek a szociális lejtőre. Ismét menekülnének, de sokuknak már nincsen hova.

A leszakadó rétegeken túl vannak olyan családok is, akik példát szolgáltatnak arra, hogyan lehet tanyán **sikeresen** élni. Életmódjuk a tanyák megváltozott funkcióját reprezentálja. Sikeresen életben tudták tartani a tanyai gazdaságot, bővítve a birtok nagyságát, fokozatosan kiépítve a mezőgazdasági gépparkot. Áttértek a specializált növénytermesztésre vagy állattenyésztésre. A primórárut üvegházakban termesztik, a hőmérsékletet, páratartalmat, öntözést számítógép vezérli. Ahol a gazdálkodók felismerték közös érdeküket, ott összefogtak és saját feldolgozó-üzemet létesítettek. Ezekben a többnyire már farmgazdaságokban a munkahely és a lakóhely funkció gyakran kettévált, a gazda belterületi házából jár ki a tanyára, s huzamosabb időt főként a nagyobb idénymunkák idején tölt kint. Gyermeküket iskoláztatják, s ha a gazdaságot nem is veszik át a későbbiekben, jövőjük biztosítottnak látszik.

A tanyára kiköltözők egy másik csoportját olyan fiatal, kisgyermekes családok alkotják, akik általában a városi nyüzsgés elől keresnek menedéket tanyán. Vonzza őket a nyugalom, a természet közelsége és egy alternatív életforma kialakításának lehetősége. Egyre gyakoribb jelenség, hogy az öreg tanyákat külföldiek vagy jómódú városiak vásárolják meg hétvégi telekként, nyaralóként. Az öreg házakat stílusuknak megfelelően felújítják, a ház körüli birtokot parkosítják. A számukra egzotikus értékkel bíró alföldi táj tökéletes helyszíne a kikapcsolódásnak. Van, aki csak a nyári szabadságát tölti itt, míg mások, elsősorban nyugdíjasok, végleg letelepednek.

Az egyre népszerűbb falusi turizmus és lovas turizmus szintén új lehetőségeket nyitott meg a tanyák előtt. Az ápolt környezetű kis tanyákra szívesen érkeznek vendégek. Az ide érkezők a kikapcsolódáson túl megismerkedhetnek a tanyai élet mindennapjaival, életben tartva és újra felfedezve ennek segítségével a régi szokásokat, eszközöket, termékfeldolgozási módokat.

II.6. Javaslatok

I. A tanyai társadalom megmaradásának, továbbélésének elsődleges záloga az infrastrukturális lemaradás mérséklése.

A teljes körű villamos-energia szolgáltatás biztosításával, az úthálózat kiépítésével és karbantartásával, a tömegközlekedés megoldásával a nehezen áthidalható távolságok lecsökkenhetnek.

II. A tanyagondnoki szolgáltatáson túl a szociális ellátórendszer szélesebb körének kiépítése és elérhetővé tétele a leszakadó családok részére.

- Hatékonyabb gyermekgondozás, különös tekintettel a devianciával terhelt családokban élőkre. A tehetséges gyermekek továbbtanulási esélyeinek növelése.
- Az idősgondozás, a tanyai idősök lakhelyük iránt érzett szoros kötődését szem előtt tartva. Az idősök kiemelése megszokott környezetükből visszafordíthatatlan károkat okozhat mind egészségi, mind mentális állapotukban. Célszerűbb lenne egy segélyhívó-rendszer kiépítése, mely egyben kommunikációs csatornát is biztosítana a tanyaiak és a segítők között.

III. A közbiztonság javításával mérsékelhető a térbeli elszigeteltségből adódó kiszolgáltatottság, és az ebből következő fokozott bizalmatlanság.

IV. Teleházak létesítése,

- Az egykori tanyai iskolák tanyaházakká alakításával a gazdálkodási és praktikus ismeretek oktatása az új kiköltözők - különös tekintettel a „kimenekülők” - számára segítséget jelenthet a tanyai élethez való alkalmazkodásban.
- Teleházak, telekunyhók létesítésével csökkenthető a tanyai népesség hátránya az információkhoz való hozzáférés tekintetében.
- A tanyaházak vagy közösségi házak alkalmas színhelyei lehetnének olyan közös programoknak, tevékenységeknek s fórumoknak, amelyek alapját képezhetnék a tanyai közösség újjáélesztésének.

V. Köztisztelőben álló, dinamikus, jó szervezőkészségű emberek megnyerésével megvalósulhatna a tanyai közösség érdekképviselése is.

VI. Szélesebb rétegek számára elérhető pályázatokkal, konstruktív hitelekkel esélyt kapnának a tanyán maradni és gazdálkodni, vállalkozni szándékozók. Lehetőség nyílna a

lakóházak felújítására, korszerűsítésére, a vállalkozások hatékonyabban igazodhatnak a piaci követelményekhez.

Az utóbbi évtizedekben a tanya számos új funkcióval bővült. A külterületeken már nemcsak életvitel-szerűen gazdálkodó anyákat és farmokat találhatunk, hanem terjednek az új használati módok is, mint lakótanya, üdülőtanya, második otthon, vendéglátásra és turizmusra berendezkedett tanya. Ezek az új tanyák, melyek a gazdálkodási profil visszaszorulásával, a lakó- és rekreációs funkciók előtérbe kerülésével alakultak ki és át, szintén szerves részét képezik a homokhátsági tanyavilágnak. „A tradicionális tanyai minta rendkívüli alkalmazkodóképességét, élettérként való univerzalitását és vonzerejét igazolják ezek az új funkcionális formációk” (Ónodi, 1998.).

Irodalom:

Bárth János (2004.): Önszerveződési folyamatok a tanyavilágban. In: Csatári B. – Kiss A. (szerk.): Tanyai kaleidoszkóp, Kecskemét. 116-117 p.

Becsei József (2002.): A tanyarendszer jövőbeni alakulására ható tényezők. In: Magyar Tudomány, 2002/9. 1196-1210 p.

Bódi Ferenc (1999.): Szociális ellátórendszerek a falvakban. In: A Falu, 1999/tavaszi, XIV. évfolyam. 41-53 p.

Csatári B. – Kiss A. (2003.): A tanyák helyzete és perspektívái a Kiskunság néhány településén. In: A Falu, 2003/nyár, XVIII. évfolyam. 61-72 p.

Csatári Bálint (2004.): A tanyák változásairól általában. In: Csatári B. – Kiss A. (szerk.): Tanyai kaleidoszkóp, Kecskemét. 6-18 p.

Darvas Á. – Tausz K. (2002.): A gyermekek szegénysége. In: Szociológiai Szemle, 2002/4. 95-120 p.

Duró Annamária (1993.): A tanyai átalakulás szociálgeográfiai értelmezése a szegedi tanyarendszer példáján. Kandidátusi értekezés

Fekete Gyula (2004.): A községekben élők népesség-megőrző szerep. In: A Falu, 2004/nyár, XIX. évfolyam. 91-97 p.

Giczey P. – Kiss I. (1999.): Lajtkocsitól az internetig. In: A Falu, 1999/nyár, XIV. évfolyam. 93-99 p.

Gógl Árpád (2000.): A vidéki lakosság egészségügyi állapota. In: A Falu, 2000/nyár, XV. évfolyam. 79-85 p.

Király László (1984.): Fordulópont a tanyák fejlődésében. In: Alföldi Tanulmányok, 1984. 187-197 p.

Kiss Attila (2004.): A kiskunsági tanyák a XXI. század küszöbén. In: Csatári B. – Kiss A. (szerk.): Tanyai kaleidoszkóp, Kecskemét. 19-63 p.

Kissné Novák Éva (2000.): Civil közösségek, civil társadalom. In: A Falu, 2000/ősz, XV. évfolyam. 31-44 p.

Lajos Krisztina (2002.): A tanyai iskolák és a fenntartható vidékfejlesztés. In: A Falu, 2002/tavaszi, XVII. évfolyam. 45-53 p.

Mikola I. – Lun K. (2002.): Milyen is a vidéki lakosság egészsége? In: A Falu, 2002/tavaszi, XVII. évfolyam. 5-9 p.

Molnár Melinda (2002.): A nagykunsági tanyavilágról jelen időben. In: A Falu, 2002/ősz, XVII. évfolyam. 31-37 p.

Németh Ferenc (2003.): Időmetszetek egy tanyaközpont életéből. In: Esély, 2003/2.

Novák László (2003.): Tanyavilág a három városban. In: A Falu, 2003/nyár, XVIII. évfolyam. 73-78 p.

Ónodi Gábor (1998.): A tanyák és jövőjük. In: A Falu, 1998/tavaszi, XIII. évfolyam. 83-86 p.

Romány Pál (2002.): Tanyavilág és falukutatás. In: Magyar Tudomány, 2002/9. 1187 p.

Simonyi Ágnes (2002.): Családok peremhelyzetben városon és falun. In: Szociológiai Szemle, 2002/4. 131-142 p.

Zikkert Antal (2005.): Gondolatok a falugondnoki szolgálatot működtető kistelepülések szociális ellátórendszeréről. (Megjelenés alatt)

www.homokhat.hu

www.ksh.hu

www.portal.ksh.hu

III. A TANYAI TÁRSADALOM TIPOLÓGIÁJA ÉS ÉLETKÖRÜLMÉNYEI¹⁰

Jelen helyzetelemző és problémafeltáró írás a Duna-Tisza–közi Homokhátság területére koncentrál, az itt készült tanyafelmérések adataira támaszkodik, és vizsgálja a külterületi népesség életkörülményeit meghatározó körülményeket. Jelentős mértékben támaszkodik ezen felül a Homokhátság déli részén fekvő, 15 települést magában foglaló „Homokháti Kistérség” 2000. éves teljeskörű tanyafelmérésére, az itt feltárt tényekre, folyamatokra, melyek kiválóan jellemzik és jól leírják a táj egészét.

III.1. A Homokháti Kistérség¹¹

A *Homokháti Kistérség* a Dél-alföldi Régió déli részén, Csongrád- és Bács-Kiskun megyében, Szeged vonzáskörzetében, a jugoszláv-magyar határ mentén helyezkedik el. A térséget 15 település alkotja, köztük az egyetlen város Mórahalom. A Homokháti Kistérség néven ismert települési együttműködés érinti a mórahalmi statisztikai kistérséget és a szegedi térség 4, valamint a kiskunhalasi térség 2 települését.

A térség lakossága közel 45 000 fő, melynek 42,8%-a külterületen, tanyán él (2000. évi adatok alapján 18.605 fő). Az arányszám az 1990-es népszámlálás adataihoz képest (40,6% /17.468 fő) láthatóan növekedett, mely növekedési tendencia máig nem állt meg. Ez a jelenség a tanyai népesség tartós jelenlétét, a tanyavilág életképességét bizonyítja.

A térségre a szórt tanyavilág jellemző.

A Homokháti Kistérség alföldi jegyeket hordozó tanyái a történelem folyamán mind *számuakat*, mind a *tanyahasználat típusát*, mind a tanyán élő *lakosság összetételét* tekintve jelentős változásokon mentek át, viszont azon területek egyike, ahol a tanyák igen jelentős számban fennmaradtak, és a tanyai lakosság aránya kiemelkedően magas. A Homokháti Kistérség 15 településén 2000-ben végzett felmérés során e terület teljes tanyavilágának minél alaposabb megismerését tűzték ki célul. A kérdőíves adatfelvétel segítségével árnyalt kép alakult ki a Homokhátság e területének külterületi népességéről: gazdasági helyzetükről, társadalmi összetételükről, életkörülményeikről, jövőképeükről. Az itt kapott eredmények bemutatásával is szeretnénk hozzájárulni a tanyai élet mélyebb szintű megismeréséhez.

¹⁰ Matula Anikó, Homokhát Eurointegráció Kht. ügyvezetője, Mórahalom

Az elemzés módszerei

A múlt külterületre irányuló migrációs és népesedési folyamatai valamint ellenkező irányú, kényszer hatására történő elvándorlási tendenciái, a rendszerváltás után bekövetkező elmélyülő területi egyenlőtlenségei a tanyavilágban sokféle, nem mindig könnyen meghatározható **társadalmi csoportot** hoztak létre. Ezeket megkíséreljük leírni, és az életmód paraméterei mentén e tanulmány szűkre szabott keretein belül jellemezni. Számos esetben hívtuk segítségül a meglévő kutatási eredményeket és a tanyát járó kutatók tapasztalatait is. Sok tekintetben a Homokháti Kistérségben 2000. évben végzett vizsgálattal felmért változásokból, az itt tapasztalt tanyai fejlődési irányokból indultunk ki, óvakodva a teljes általánosítástól, de támaszkodva azokra a tendenciákra, amelyek az Alföld magyar tanyavilágának egészére érvényesek lehetnek.

Célunk hozzájárulni a tanya fogalmának újra-értelmezéséhez, a ma érzékelhető, funkcióváltozásaival tarkított képének kirajzolásához, amely a tanyai életkörülmények különbségeiben oly határozottan érvényesül. A sokszínűséget, a szerepkörök összetettségét a jogalkotásban, fejlesztési, szabályozási, területpolitikai és ágazati kérdések tekintetében is tisztázni és értelmezni kell, ehhez nyújt adalékokat a tanulmány. (a tanya nem mezőgazdasági hasznosítási lehetőségei, például a rekreációs, turisztikai funkciók megjelenése nem szerepel a mai jogi definíciójában.)¹²

Az összetett, ellentmondásoktól sem mentes alföldi tanyavilágban fellelhető különböző létformák ismérveit gyűjtöttük össze, a hangsúlyt az életkörülményeket befolyásoló legfontosabb tényezők bemutatására helyezve. Az alábbi – a valóságban nem mindig tiszta formában megjelenő **típusokat** különböztettünk meg:

I. Elhagyott tanyák**II. Régi-új tanyai élet: A mezőgazdasági termelés szinterei**

1. Árutermelő nagygazdaságok
2. Integrálódó középmeretű birtokok és gazdaságok tanyái
3. Kisbirtokosok tanyái

III. Lakótanyák

1. Régi tanyai lakosok
  - a. aktív korúak és idősek, akik azonosulnak tanyai lakóhelyükkel
  - b. elvagyódó idősek és fiatal családok

¹¹ A 2000. évi Homokháti Tanyafelmérés eredményei alapján. Programfelelős: Matula Anikó

¹² Csatári B. (2004) 153.

2. Új külterületi lakosok: városi kiköltözők
  - c. kiköltözők, akik egy alternatív életformát találtak a tanyán
  - d. „kimenekülők”, szociális problémáik megoldását keresik

IV. Rekreációs tanyák

V. Külterületi vállalkozások telephelyei

A fejlődés lehetséges irányai

A valóságban nagyon sok a még átalakulóban lévő tanya, melynek sorsát, a változás „kimenetét” nem tudhatjuk, csak a *lehetséges irányokat* vázolhatjuk fel a jelenlegi gazdasági, társadalmi, földrajzi feltételrendszer közepette. A korábbi kényszerpályán mozgás, a területi összezsugorodás és a drasztikus népességsökkenés máig érezhető hatása, valamint a rendszerváltás és az EU-csatlakozás gerjesztette, ellentmondásoktól terhes strukturális átalakulás következtében zajlik le a szemünk előtt az alföldi tanyavilág változása. Ennek két lényeges eleme *a területi különbségek elmélyülése* és *a funkcióváltozással* együtt járó társadalmi átrétegződés is.

Életkörülmények a tanyákon

A tanyai társadalom életkörülményeinek áttekintésére egyrészt a Homokhátság egészére (104 település külterületére) vonatkozó adatokból indultunk ki, másrészt a Homokháti Kistérség 15 településére vonatkozó 2000-ben készített adatfelvétel eredményeit használtuk fel a helyzetelemzésre. Itt a máig fennmaradt, sűrűn elhelyezkedő tanyák lakossága 2000-ben 42,8 % volt (a kistérség területi megoszlását tekintve 97%-os külterületen). Együttesen van jelen az elvándorlás és a belterületre költözés valamint a tanyavilágba való betelepülés, amely összességében az évtized elején még a külterületi népesség aránynövekedését is eredményezte.

Az adatokból igyekeztünk képet alkotni arról, milyen *funkciókat, szerepköröket* lát el ma a tanya, hogy kik a mai tanyák *lakói*, hol és milyen *életkörülmények* között élnek ezek az emberek, milyen komoly *hátrányokkal* és *hiányokkal* kell megküzdeniük, és milyen *elképzelések* élnek közöttük a tanyai életforma jövőjéről. Ez utóbbi tényező a tanyavilág jövőjét tekintve igen fontos indikátor, és minden külterületi fejlesztési programnak figyelembe kell venni a pozitív és negatív irányú attitűdöket.

III.2. Kísérlet az egyes tanyatípusok meghatározására

III.2.1. Elhagyott tanyák: romok, tanyahelyek

Kiindulva a vonatablakból is szembeszökő tanyaromok gyakori látványából, ezt a kategóriát sem hagyhatjuk figyelmen kívül, mint az elkerülendő jövő szimbólumait. Az alföldi tanyavilág területi-statisztikai jellemzői fél évszázadra visszatekintve, drasztikus változásokat jeleznek. Az 1945 utáni agrárpolitika módszerei és válogatott eszközei révén a külterületi népesség arányvesztése következett be a kilencvenes évekre. Míg 1949-ben az alföldi települések külterületein, nagyrészt tanyákon az Alföld lakosságának egyharmada élt (1,1 millió fő), addig 1990-re ez az arány 6 %-ra, azaz 200 ezer főre csökkent¹³.

A különböző tanyaelles intézkedések következtében tehát nagyon nagy mértékű fogyás jellemezte a tanyán élők számát. A tanyáról való elvándorlás a hetvenes és nyolcvanas években öltött legnagyobb mértéket.

Az elmúlt tizenöt év alatt a korábbi tendencia megállt, napjainkban a csökkenés sokkal kisebb arányú – 2001-ben 177 ezer külterületi lakost tartottak számon az alföldi megyékben-, egyes, földrajzilag vonzóbb területeken ellentétjére fordult a folyamat, de *a területi egyenlőtlenségek* tovább mélyültek. A *tanyapusztulás* tényleges mértékét azonban nem könnyű megállapítani, valós kép a települések teljes külterületére kiterjedő rendszeresen végzett részletes felmérésekből derülhet ki. Mindenesetre előre jelezhető, hogy a jövőben is kísérik a tanyavilág átalakulását elhaló, romos tanyaépületek (az előregedő tanyai népesség-összetétel, a rossz infrastrukturális viszonyok magában hordozzák ezt a veszélyt).

A gazdátlansággá válás mögött számos ok húzódhat meg, amelyre a későbbiekben, a különböző tanyatípusok jellemzésekor és a problémák elemzésekor részletesen kitérünk. A következmények szempontjából azonban jelezni kell, hogy a fenti drasztikus külterületi lakónépesség-csökkenéssel is együtt járó tanyapusztulás olyan szintű volt korábban (és amely várhatóan, földrajzilag és intenzitásában jelentősen eltérő módon, de a továbbiakban is folytatódik), ami rányomja negatív következményeinek bélyegét a vidéki tájalakítás és -használat minőségére, és a rendszerváltás, valamint a hosszabb ideje folyamatosan krízishelyzetben lévő mezőgazdaság fejlődési esélyeire.

A tanyák elnéptelenedése ma már más tényezőktől függ, mint korábban. Az idős, erős tanyai kötődésű, de utódaik nélkül élő, magára hagyott tanyaiak házai, földjei, telkei új, felelős gondolkodású, aktív és megújulásra képes tulajdonosok nélkül az enyészeté lesznek.

A felmérések azt mutatják, hogy az életkörülmények tekintetében leghátrányosabb tanyás területek pusztulnak leginkább az utóbbi időben: településektől, utaktól messze lévők, hálózati villamos árammal nem rendelkezők, ahol a rossz megközelíthetőség olykor (évszaktól is függően) teljes izolációt is jelenthet a közlekedés és a kommunikáció lehetetlensége miatt.

A fejlődés irányai:

- ha a tanyahez tartozó földterület értékes, új tulajdonossal újra gazdasági telephellyé válhat, vagy kedvezőbb földrajzi elhelyezkedés (új utak, villamos áram biztosítása) esetén, felújításra alkalmasan akár lakófunkciót is kaphatnak
- az egykori tanyahelyek az új tanyavásárlók számára képezhetnek célterületet, akik kellő forrással rendelkeznek korszerű tanyai lélettér kialakításához, amennyiben a természeti értékek vonzerőt gyakorolnak, és a földrajzi távolság, érintetlenség élménye felértékelődik, az új tulajdonosok új épületeket (jobb esetben hagyományőrző építkezéssel) rendeznek be rekreációs, turisztikai céllal, feltéve, ha a megközelíthetőség biztosított, és korszerűsített tanyai lakóhely kialakítására kerül sor (akár ideiglenes, akár állandó)
- a szociális kiköltözők közül is kerülnek ilyen romos tanyákra, a minőségi életfeltételek kialakításához szükséges mindenféle erőforrás nélkül, és ez a továbbiakban komoly szociális problémákat jelent: a munkalehetőségektől távol kerülők segélyekre, szociális juttatásokra szorulnak

III.2.2. Régi-új tanyai életformák: a gazdálkodó tanya

Összetett kép bontakozik ki az alföldi tanyavilágban: a nagyszámú önellátásra berendezkedett kiscgazdaságtól a jóval kisebb számú piacorientált, árutermelésre koncentrált és folyamatos fejlesztésre, korszerűsítésre törekvő, farmszerűen gazdálkodó tanyákig egyaránt van példa. Tulajdonosaik között nem csak a birtok mérete, a termelés volumene és piacképessége alapján tehetünk különbséget, hanem a tanyák „életvitelszerű használata” tekintetében is.

---

¹³ Kiss A. (2004) 42.

A mezőgazdasági termelés szinterei

A mezőgazdasághoz kötődő tevékenységekből élő tanyai társadalom, tehát az agrárgazdálkodást életvitelszerűen folytató tanyatulajdonosok tartoznak ebbe a típusba. Vegyes képet mutat a tanyai élet folytonossága a gazdálkodó tanyák soraiban: a kollektivizálás időszakát néhányan lakótanyaként vészték át, vagy szövetkezeti kereteken belül működtek.¹⁴ A rendszerváltás utáni új feltételek közepette „rég-új” gazdálkodó tanyák jelentek meg. Sokan a gyökerekhez nyúltak vissza, tőkeerőtől függően indították újra, vagy erősítették meg a gazdálkodást. Arra is találunk példát, hogy a mai gazdálkodó tanya lakosai „bevándorlók” (a települések szemszögéből nézve kitelepülők), az alföldi tanyai lét korábbi előzményei nélkül kezdtek gazdálkodásba, mezőgazdasági vállalkozásba.

E típuson belül is több kategóriával találkozhatunk, amelyeket a birtokméret, a tőkeerősség, a gazdaságban foglalkoztatottak száma, a modernizáció mértéke és az arra való hajlandóság vagy képesség különböztet meg egymástól – hogy csak a legfontosabbakat említsük. Az aktív gazdálkodás határozza meg a tanyai lét e formájának főbb ismérveit. A gazdálkodó tanyák esetében is elsőként a **fejlődés lehetséges irányait** vizsgáltuk meg a foglalkozás-megélhetés és funkcionalitás szempontjai szerint. Az utóbbi másfél évtized során bekövetkező változások hatásai nem azonos módon érzékelhetők az őstermelőként leginkább önellátásra berendezkedett kisbirtokos tanyák esetében, és a már említett nagyságrendileg és a termelés jellegét tekintve is különböző, versenyképesebb farmgazdaságok tekintetében.

A gazdálkodó tanyák soraiban a **lakófunkció** meglétét is figyelembe véve 3 csoportot különböztethetünk meg, birtokmérettől függetlenül:

1. Azokat a tanyákat, amelyeken a tulajdonos kint él, folyamatosan használt lakóépület is megtalálható a gazdasági funkciójú épületek között, **lakó- és gazdálkodó tanyáknak** tekintjük. Itt a munka és mindennapi élet szintere egybeesik, összefonódik, és a tanyai élet minősége a gazdálkodó család életkörülményeit is meghatározzák. Állandó lakhelyként szolgál tehát a tanya e kategóriába tartozóknál (ha van is belterületi lakhely, másodlagos a tanyán élő gazdálkodó számára, a mindennapi élet és munka szintere a külterületi lakhely).

2. Jellemző, hogy a korábbi zárt település és a tanya közötti összetartozást azok a családok valósítják meg legteljesebben, akik a **kettős ingatlantulajdonon alapuló kettős életvitel** különböző változatait élik. Tapasztalataink szerint ilyenfajta kapcsolat a zárt

¹⁴ A Duna-Tisza közti homokvidékre jellemző kisüzemi szőlőket és gyümölcsösöket nem lehetett a tiszántúli feketeföldi gabonamezőkhöz hasonlóan táblákba vonni, a termelőszövetkezetek, szakszövetkezetek és állami gazdaságok mellett tovább élt a háztájin kívül a részművelés, a földbérlet, a magánhasználat lehetősége, ami képes volt fenntartani a Homokháti tanyavilágot.

településen élők és a külterület között az utóbbi másfél évtizedben is kialakult, de a migráció iránya ellentétes: a tanyáról való beköltözés a jellemző, számos lakótanya funkcióvesztése következett be, átmenetként időszakosan lakott tanyákká váltak, de jellemzőbb, hogy a harmadik kategóriába kerültek.

3. Azokat a tanyákat, amelyek csak a gazdálkodás munkafolyamatainak színterei, mezőgazdasággal (is) foglalkozó földtulajdonosok csak **gazdálkodásra szánt telephelyeinek** tekinthetjük, függetlenül a birtok méretétől. A tulajdonos valamelyik közeli településközpontban él, kettős kötődésű, a tanya a gazdálkodás munkafolyamatának színtere, de a lakáskörülményekhez kapcsolódó tulajdonosi igények már elváltak a tanyai élet adta lehetőségektől. Kialakulásuk két irányú folyamat eredménye lehet:

– Gyakori, hogy az egykori családi tanya veszítette el a lakófunkciót, és vált kizárólag a munka színterévé, tulajdonképpen gazdasági épületegyüttessé, a lakhatáshoz szükséges korszerűsítések így az állandó lakófunkcióját elvesztett tanyai épületek esetében elmaradtak. A birtok és a gazdálkodás méretétől függ, hogy a tulajdonos számára a gazdálkodás az egyetlen jövedelemforrás, vagy a gazdálkodáson kívül más jövedelemmel is rendelkezik.

– A másik, ellenkező irányú népmozgást jelöl: a településeken élők közül tanyát vásárlók a korábbi történelmi gyökerekre emlékeztetve vásárolnak külterületen tanyát, hogy ott gazdasági szerepkörben lévő, de lakásra nem használt tanyát működtessenek. Külterületi megjelenésük az utóbbi időben a tanyavilágban a tanyavilág sorvadása ellenében hatnak, amennyiben a gazdálkodás feltételei kedvezőbbé válnak, erősödésükkel állandó lakóhelyek is kialakulhatnak (a tanya térbeli elhelyezkedésétől, az útminőségtől valamint az infrastrukturális adottságoktól függően). E kategóriánál kell megemlíteni leginkább a tanyabérlők, a gazdaságban – bármilyen módon is – foglalkoztatott munkások, mint tanyahasználók rétegét. Ezeknek a hazai, vagy külföldi munkavállalóknak valódi szerepük van a tanyai életben, de meglehetősen kevésbé dokumentált, szabályozott és nyilvántartott ez a szerep.

III.2.2.1. Árutermelő nagygazdaságok

A viszonylag laza szakszövetkezeti rendszer lehetőségeit kihasználva már a múltban is kialakultak olyan gazdaságok, amelyek a privatizáció időszakában erőre kaptak és a múlt korlátai nélkül az új lehetőségeket kihasználva növekedtek. A termelőszövetkezeti tulajdon privatizációjából is jelentős vagyonokat halmoztak fel mezőgazdasági vállalkozások. Életképes üzemméret, szakmai tudás, gazdálkodási ismeretek, fejlődési potenciál,

versenyképes termékszerkezet, viszonylag stabil foglalkoztatotti – nem alkalmazotti – kör, magas technológiai színvonal, elkötelezettség és rugalmasság jellemzi ezt a réteget.

A birtokstruktúrában ez a típus kis számú, ahol életképes méretű birtokon piacorientált árutermelés zajlik. A felvevőpiachoz való igazodás, magas fokú üzemszervezés és a több lábon állás jellemző. Ezek a gazdaságok folyamatos korszerűsítés és fejlesztés mellett – a hazai agrárszabályozás mellett, vagy annak ellenére – többnyire az európai uniós versenyhelyzetben is életképesek maradhatnak. Jellemzően egyénileg vannak jelen a piacon, és jelentős mértékű vagyont halmoznak fel, amely lehetővé teszi, hogy a családok igény szintjének megfelelő életszínvonalat biztosítsák maguknak, a tanyai gazdaságon (a „munkahelyen”) kívül. A farmszerű gazdaságok esetében lakófunkcióval is találkozhatunk e típusba tartozók között, ahol a sikeresen kompenzált térbeli, infrastrukturális és kommunikációs hátrányok magas életszínvonalat tesznek lehetővé, korszerű, modernizált lakóépületekkel.

A fejlődés iránya:

- amennyiben versenyképes tud maradni, és a piacon hosszú távon is érvényesül, források felvételére képes, e nagy gazdaságok, farmok a piac és a tanyavilág állandó szereplői maradhatnak
- a fenntarthatóság szempontját figyelembe véve a nagy volumenű, intenzív gazdálkodás a nagy mennyiségű hulladék, vegyszer, a nagy vízigény, stb miatt ökológiai, tájhasználati problémákat vet föl, tehát a táj „elhasználása” ellen való védekezés, az ökológiai egyensúly biztosítása minden, e réteget érintő fejlesztési programban prioritásként kell, hogy megjelenjen.

III.2.2.2. Integrálódó közepméretű birtokok és gazdaságok tanyái

Előzőnél kisebb, kevésbé önálló, de még életképesnek mondható birtokegységeken zajló családi gazdálkodás színhelyei. A foglalkoztatottak kisebb arányban jellemzők, technológiai fejlesztésre anyagi lehetőségeik arányában törekednek, a tendenciákat, gazdasági folyamatokat, piaci igényeket követni próbálják. A birtok mérete és a termelés volumene miatt integrációs formák vannak kialakulóban, melyeken keresztül biztonságos értékesítést keresnek ezek az árutermelésből élő közepbirtokosok. Lakótanyaként is funkcionáló épületeik esetében a korszerűsítés révén megfelelő életszínvonalat tudnak kialakítani e családok. A régi tanyai épületek e gazdaságokban jőszerivel eltűntek, átépítéssel és újak építésével

korszerűsödtek. A termelésben a családi munkaerő igénybevétele nagyon lényeges. Gazdasági épületegyüttesek, saját gépek segítik a termelést.

A fejlődés irányai:

- minőségi és keresett termékek integrátor segítségével történő sikeres értékesítése révén a piac tartós szereplői, további tőkeerősödés révén és forrásokhoz való hozzájutás esetén a nagyobb farmszerű gazdálkodás felé mozdulhatnak el (korrigálva ezzel a mai aránytalan birtokstruktúrán).
- a vállalkozó kedv, megfelelő ösztönzés és új gazdálkodási ismeretek és tapasztalatok, birtokában nyitottá válhatnak a jelenleg hagyományosnak számító mezőgazdasági termeléshez képest új, de a tanyai gazdálkodáshoz közel álló biotermékek előállításához, bevonhatók a mezőgazdaság szerkezetváltásának részét képező, megújuló kategóriába tartozó energiahordozók előállításába (megfelelően előkészített és ösztönzött profilváltás vagy kiegészítés)
- a stagnáló közepméretű birtokkal rendelkező tanyák tulajdonosai esetében számolni kell az alternatív jövedelemszerzés lehetőségeinek felkutatásával, a tanyai lét más adottságainak kihasználására helyezve a hangsúlyt (az élelmiszer-előállítás más szakaszaiba való bekapcsolódás: pl. gyümölcsaszalás, zöldségszárítás)
- hosszabb távon a versenyben lemaradók, a gazdálkodásban kevésbé rugalmas, vagy tőkeerős szereplők már e kategóriából várhatóan nagy számban fogják elhagyni az agráriumot. A változtatni kényszerülők a mezőgazdaság elhagyása esetén más jövedelemszerzési lehetőségeket kutatnak fel

III.2.2.3. Kisbirtokosok tanyái

A magyar történelem során többször is elaprózott földtulajdon ellentmondásossága 1990 után sem enyhült. A versenyképtelen kisbirtokosok *őstermelői* szinten önellátásra tudnak berendezkedni, de tanulságos és intő jel, hogy az elszegényedés ellenében ennek a szintnek a megtartása is komoly erőfeszítéseket igényel a kiscsajkai tanyatulajdonosoktól. Nem beszélve földrajzi, térbeli, infrastrukturális hátrányok saját erőből történő kompenzálásának lehetetlenségéről. Korszerűsítésre nincs forrásuk, a tágabb család önellátása mellett a piacozás hoz jövedelmet.

A fejlődés irányai:

- a csak mezőgazdaságból élők számára komoly problémákat jelenthet a fennmaradás, és a biztos megélhetés, a piaci versenyképesség; amennyiben nem tudnak integrálódni, az értékesítés szűkre szabott lehetőségei miatt veszélyben a családi gazdálkodás; amennyiben a veszélyeket reálistan látva *váltakoznak*, az elszegényedés veszélye ellen más, kiegészítő jövedelemforrásokra tudnak (munkaviszony létesítése) szert tenni, vagy a gazdasághoz kapcsolódó alternatív jövedelemszerzési lehetőségekbe kapcsolódnak be, sikeres átmenet remélhető.
- a gazdálkodással felhagyó állandó tanyai lakos esetén a munkalehetőségekhez való közelebb költözéssel, tehát *elvándorlással* küzdik le néhányan a földrajzi hátrányokat, (amennyiben sikerül értékesíteni az ingatlant, és nem kerülnek kényszerhelyzetbe)
- a helyben maradó, de csak mezőgazdasággal foglalkozó („egy lábbon állók”), de abból megélni nem tudó, östermelői réteg a leginkább veszélyeztetett, az *elszegényedés* a szociális tanya felé való elmozdulást hozza. Ezen réteg számára – mivel igen jelentős arányban az 50 év feletti korosztályt képviselik - jelenthet segítséget a korai nyugdíjazás, illetve olyan központi programok, melyek e nagyszámú kisbirtokos teljes elszegényedését és ellehetetlenülését megakadályozni, vagy legalább lassítani igyekeznek.

III.2.3. A lakótanya

A korábbi - homokháti kistérségi - felmérések alapján a tanyák mintegy fele. E típusú tanya lakói választás révén vagy kényszerből a tanyát **lakóhelynek** használják, a munka világán kívüli életteret a tanya jelenti számukra, de az **árutermelő gazdálkodási funkció megszűnt**, legfeljebb a család szükségleteit kielégítő, ház körüli kertészkedés a jellemző. Ebből fakadóan a tájhasználat és -alakítás is eltérő az egyéb tanyatípusoktól. A munkavállalás szempontjából szinte egyedüli lehetőség az ingázás: a „bejáró” tanyai lakosok naponta hosszú órákat is utaznak a kedvezőbb adottságú nagyobb és kisebb településekre. A vonzasközpontok hatása itt érvényesül a leginkább, mert ez a típusú tanyai lakos lehetőség szerint a legközelebbi településen vállal munkát. Megfordítva: a városi vagy egyéb településközpontokban történő munkavállalásra azoknak a tanyai lakosoknak van esélye, akik a vonzasközpontok közelében, előterében élnek. Az infrastrukturális feltételek, a vonzasközponttól (a munkahelytől) lévő távolság meghatározóak abban, hogy mely tanyák lakói tudják vállalni a napi ingázást (a jövedelem mértéke is döntő elem, hiszen az utazási

költség legtöbbször a munkavállalót terheli, az utazásra fordított idő pedig olykor – különösen a nők esetében – a családi szerepekkel nem egyeztethető össze).

III.2.3.1. Eredendően tanyai lakosok

E kategórián belül is különbségek tehetők a motiváció és kötődés, valamint a demográfiai adottságok tekintetében:

a) **Aktív korúak**, akik esetében a tanyai életformában a hagyományos megélhetési funkció megszűnt, **egyéb jövedelmekből** biztosítják a megélhetést (munkaviszony, magánvállalkozás). Itt a mélyen gyökerező tanyai létformához való **kötődés** a természeti környezetben, egészséges körülmények között élés preferálásából fakad. Ebben az esetben a lakók azonosulnak lakóhelyükkel, a tanyai élet számos nehézsége ellenére is (a korábbi felmérés alapján a tanyaiak egyharmada pozitívan viszonyul a tanyai élethez).

b) A tanyán élést **kényszerhelyzetként** megélő, aktív korú, nem gazdálkodó tanyai lakosok. Elsősorban fiatalokról, **kisgyermekes, fiatal családokról van szó**, de az idősebbek köréből is kerülnek ki olyanok, akik elhagynák a tanyát, de az ingatlan értéke miatt könnyen nem tudnak elköltözni a tanyáról, noha szívesen települnének az adott munkahely közelébe, gyakran kedvezőbb infrastrukturális feltételek közé. Ők az „elvágyódók”, a települési központok felé orientálódók, és esetükben a tanyai lakóhelyhez kötődés és a „tanyai identitás” is alacsony fokú. Az elköltözni szándékozók egészségi problémákkal, a tanyai élet hátrányos, saját erőből nem kompenzálható körülményeivel magyarázzák a lakóhelyváltás szándékát. (jellemző azonban, hogy nem a nagyvárosi életmódra vágnak, hanem a tanyai élet nehézségeitől, negatívumaitól szabadulnának)

c) **Idős tanyai népesség**: a tanyák közel egyharmadán mára csak idős emberek élnek. Ahogyan azt a néprajzkutató megjegyzi: „Nem mindegy, hogy milyen korú a tanya gazdája. A legjobb földön álló, legrangosabb gazdatanya is hulló fedelű, bozotos környezetű, elhagyatott hajlékká válhat, ha gazdájának életében beköszöntött a betegségekkel és magányossággal keserített öregkor.”¹⁵ A gazdálkodni már nem tudó, nyugdíjból élő idősök esetében a lakófunkció előtérbe került a korábbi gazdálkodó életmóddal szemben, különösen akkor, ha az utódok már nem tanyán élnek. E tanyák lakosainak helyzete már jelentős szociális problémákat vet fel (idős kori elszegényedés, betegség, önellátás képességének hiánya, stb.). A tanyához kötődés nagyon erős, még akkor is, ha az életkörülmények akár fél évszázados elmaradottságot tükröznek, és sok idős tulajdonos tanyája szinte teljes mértékben

kimaradt a korszerűsítésből. Az alföldi tanyavilág jövője szempontjából lényegi kérdés, hogy mi lesz azoknak a tanyáknak a sorsa, ahol idős lakosainak halála után nem marad „kötődő”, a tanya sorsáért felelősséget érző tulajdonos. Az átalakulás jellegét nagy mértékben meghatározza ez a demográfiai és egyben gazdasági tendencia. Természetesen, a tanya jellemzői: a földrajzi elhelyezkedés, a táj és a természeti környezet jellege, szépségében rejlő értéke, infrastrukturális adottságai és az épületek állaga, minősége döntő tényezők lehetnek a tanyák jövőbeli sorsának alakulását illetően.

A fejlődés irányai:

- a tanyán állandó lakosként jelen lévő, de nem gazdálkodó, aktív korú népesség esetében a térség gazdasági fejlettsége, a munkaerő-piaci stabilitás, a biztos jövedelem a garanciája, és igen erőteljesen a tanyai infrastruktúra fejlődési kilátásai határozzák meg, hogy hosszú távon tervezhetik-e a természethez közeli tanyai életet. A kedvező kilátások, a hatékony, infrastruktúrát fejlesztő programok eredményessége esetén stabil tanyai lakónépességet jelenthetnek;
- ha a legkevésbé kötődő fiatal családok számára nem lesz élhetőbb és elfogadhatóbb a tanyai élet, akkor sokan a tanya elhagyását választják, és ha módjuk van a legtöbbször kis piaci értékű ingatlanuktól „megszabadulni”, akkor a munkalehetőségekhez, a gyerekek óvodáihoz, iskoláihoz közelebbi, számukra kedvezőbb lakóhelyet választanak
- a tanyai életet kényszerhelyzetként megélők, ingázó munkavállalók számára a tanyai életfeltételek javítása (a tanyai infrastruktúra, elsősorban az utak minőségének javítása, mobil szolgáltatások bevezetése, a szociális ellátórendszer fejlesztése, kiterjesztése új tanyai intézmények – pl. teleházak, közösségi házak, stb) sokat segíthetnek a tanyán maradásban, az elszigeteltség okozta negatív attitűdök leküzdésében, a lecsúszás megállításában.
- az idős korú tanyatulajdonosok – akik magukra maradtak, családjukra nem számíthatnak – egyértelműen a szociális ellátórendszer valamely ágával kerülnek kapcsolatba, itt már nagyon fontos a tanyán is elérhető szociális és egészségügyi szolgáltatások (házi ápolás, gondozás, tanyagondnoki szolgálat, stb) megfelelő színvonala, kapacitása, elérhetősége, mobilitása.

¹⁵ <http://forras.rkk.hu/0011/barth.html>

III.2.3.2. „Kivándorlók” lakótanyái

A közeli városból, faluból újonnan, eddigi tanyai kötődés nélkül kiköltözők csoportját jellemzően két, egymástól jól elhatárolható, jelentősen különböző motivációval rendelkező réteg alkotja.

Városból kiköltöző, a kertvárosi életmódot a vonzásközpontként funkcionáló város előterében, külterületi lakóépületben megvalósító, városi kötődésű (munkahely, életmód, szükségletek) családok, mint új típusú tanyai lakosok jelennek meg a tanyavilág társadalmi összetételében. Általában jobb anyagi helyzetük miatt könnyebben kezelik és kompenzálják azokat a hátrányokat, amelyek a tanyán élésből, a külterületi élettér kialakításából jellemzően fakadnak (elsősorban földrajzi hátrányok, infrastrukturális és kommunikációs deficittek). A komfortosság magas foka és a korszerűsítés iránti igény (gyakran a hagyományos jegyek elhagyásával) jellemzi a jól szituált, városi kötődésű új kiköltözőket.

Ezt a csoportot megkülönböztetjük a szociális kiköltözőktől, akik elsősorban a magas rezsijű paneleket hagyják el, gyakran az eladósodás elől „menekülve” választják a tanyai életformát, bízva abban, hogy lehetőség szerint önellátó módon rendezkedhetnek be (róluk a szociális tanyák jellemzésekor esik bővebben szó).

A fejlődés irányai:

- a tanyai élet objektív hátrányai kompenzálhatók, de ennek feltétele, hogy biztos jövedelemforrása legyen a családnak, a tanya használóinak; amennyiben ez veszélybe kerül, még mindig könnyebben kereshetnek a településeken új lakóhelyet: általában kedvező földrajzi fekvésű, út menti, jó infrastruktúrájú korszerűsített lakóépületek tulajdonosai számára a „visszaköltözés” nem okoz nehézséget
- a városhoz kötődő életmód tanyai megjelenése tovább színezheti a tanyavilág képét (újszerű építészeti, gépészeti megoldások, kertek, stb)
- a megújuló energiaforrások használatának terjedése, ösztönzése jelentősen javíthatja a környezettel való harmónia hosszú távú fenntarthatóságát, és jelentősen hozzájárulhat a tanyavilág megújulásához

A „szociális tanya”

Ezt a típust külön is szeretnénk kiemelni, hiszen a legnagyobb társadalmi, szociális, egészségügyi problémák itt jelentkeznek, a legtöbb eszközt és szereplőt a megoldásukra itt kell felvonultatni, és a siker elérése e területen a legküzdelmesebb.

A külterületi népesség egyre jelentősebb része szegénységgel küszködik. A települések belterületén élőkhez és a tanyavilág többi szereplőjéhez képest térben és gazdaságilag, társadalmilag *marginalizálódott* rétegről van szó. A *szegregáció* veszélye reális, a szegénység ilyen irányú tanyavilágba történő áthelyeződése rendkívül komoly problémákat vet fel a tanya területek jövője szempontjából.

A szociális tanya jellemzője, hogy lakosának jellemzően nincs kimutatható jövedelme, kizárólag munkanélküli ellátásból, szociális segélyekből, támogatásokból, illetve alkalmasszerűen vállalt fekete munkából él, de nem ritka a bűnözés sem.

Itt a legjellemzőbbek a különböző devianciák, mint az alkoholizmus, drogfogyasztás, illetve - a tanya térségekre egyébként is nagyobb arányban jellemző - az öngyilkosság.

A szociális tanya jellemző módon a következő rétegekből táplálkozik:

- Növekedik az ilyen tanyák száma az állandó lakosú *elszegényedő tanyai lakosokból*, családokból, akik a „tanyán ragadnak”, váltani nem tudtak, munkanélkülivé válnak, és rendszeres jövedelem hiányában életkörülményeik jelentősen romlanak; a munkaerőpiac szempontjából a külterületről való bejárás nagyon komoly hátrányt jelent, a mezőgazdasági munkavállalás pedig nem oldja meg problémáikat
- Kialakulhat demográfiai szegénység következményeként: magányos, *idős tanyai lakosok*, akik nagyon kevés nyugdíjban részesülnek, és inaktív koruk, egészségi állapotuk miatt nem képesek már sem gazdálkodni, sem egyéb jövedelemre szert tenni, a világgal való kapcsolattartás még nagyobb nehézséget okoz számukra
- Városból, panelből megélhetési okok miatt kiköltözők jelentik azt a forrást amely az elmúlt években a legnagyobb mértékben erősítette meg a tanyatípust. A várost az elszegényedés ellen elhagyók (saját lakást fenntartani nem tudók, vagy albérletből menekülők) (jellemzően családok), akik az olcsó tanyai ingatlan vonzerejének engedve és az *olcsóbb megélhetés reményében* költöznek ki a magas **rezsijú**, felújításra szoruló panellakásokból, nem számolva a tanyai élet „csapdalehetőségeivel”;

Ez utóbbi típust, érdemes alaposabb vizsgálat alá vetni, tekintettel arra, hogy a jelenség - bármennyire is speciálisnak tűnik – igen komoly problémákat vet föl, és nagy kockázatokat

hordoz, ha nem veszünk róla tudomást. A 2000. évi homokháti tanyafelmérés tapasztalatai irányították rá a figyelmet erre a jelenségre, és az azóta eltelt időszakban a problémák egyre karakteresebben mutatkoznak.

A homokháti, térségi felmérés adatai alapján egyértelműen kimutatható a külterületi lakosság számának folyamatos növekedése. Az is kiderül, hogy ezt a népességnövekedést a belterületről kiköltözők, és a könnyebb megélhetés reményében elsősorban a közeli nagyvárosból, jelen esetben Szeged városából kirajzók száma és ezen családok gyermekvállalási hajlandóságának újbóli növekedése generálja.

A 90-es évek végétől intenzíven erősödő folyamat a **panelekból való kiköltözés**, amely jelenség időzített bombaként ketyeg a tanyás települések önkormányzatainál. Az igen drágán fenntartható, legtöbbször már felújításra szoruló panelépületek problémája, a lerobbant, „szlömösödő” lakóteleprészek, az innen menekülni vágyó lakosság ügye nemcsak a nagyvárosok gondja. A menekülő, a panelt fenntartani nem tudó, sokszor munkanélküli vagy kisjövedelmű családok igen jelentős része gondolja úgy, hogy a viszonylag olcsón megvásárolható tanyán könnyebb lesz a megélhetés. Ezek – a többnyire kisgyermekes, jelentős részben nagycsaládosnak tekinthető – családok általában semmilyen gazdálkodási tapasztalattal nem rendelkeznek, az önellátást sem tudják megoldani. A munkaerőpiacon a már meglévő hátrányos helyzetüket újabbal súlyosbítják: a tanyáról való munkába járás és közlekedés nehézségei, magas költségei még inkább csökkentik az esélyeiket. A kisgyermekesek egészséges ellátása, iskolába járása – az út és időjárási viszonyok függvényében - újabb kérdéseket vet föl. Az ilyen családok egyik legjelentősebb jövedelemforrássául a különböző szociális ellátások, szociális segélyek szolgálnak, amelyek a már többnyire e nélkül is forráshiányos helyi önkormányzatokat még rosszabb helyzetbe hozzák. Komplex családsegítő szolgáltatásokra, működő problémakezelési módszerekre lenne szükségük, de jelenleg saját erőből egyetlen önkormányzat sem képes megoldani ezt. Így a szociálisan hátrányos helyzet konzerválódik, melegágya lehet a devianciáknak, a tanyai bűnözésnek.

Összegezve a panelkiköltözés jelenségét:

- általában kevésbé jó állapotú, korszerűsítetlen, kedvezőtlen infrastrukturális adottságokkal rendelkező tanyai épületeket tudnak megvásárolni, abban a reményben, hogy a gazdálkodásból fenn tudják tartani magukat, de a felújításra, karbantartásra nem jut pénzüik

- gazdálkodási ismeretek és tapasztalatok, valamint erőforrások és motiváció hiányában nem képesek még az önellátást sem biztosítani a család számára, legjobb esetben a ház körüli kertben terem némi élelem,
- nagyon komoly csapdahelyzet ez a szociális kiköltözők és gyermekeik számára (a tanyai gyermekszegénység az utódok életésélyeit is nagy mértékben rontja); a kilátástalanság a bűnözést, alkoholizmust és az öngyilkosság aránynövekedését eredményezi
- az iskola nem tudja mérsékelni azokat az egyenlőtlenségeket, amelyek család életkörülményeiből, a családi háttér különbözőségeiből fakadnak
- a szegénységet konzerváló, „zárványszerű” tanyák hátrányos helyzete komoly tragédiák forrása lehet, minden településre komoly terheket ró
- a szegénység tágabb értelemben jelenik meg, a *depriváció* a társadalmi életbe való bekapcsolódás esélyétől való megfosztottságot jelenti, és az életkörülmények tekintetében a „mélyszegénység” jelent meg a tanyákon

A fejlődés irányai:

- A tanyai szociális ellátórendszer fejlesztése, a speciális szükségletekhez való igazodás elengedhetetlen. A tanyai népesség korösszetételéből, a szociális gyengeségekből adódóan az egyik legfontosabb területnek a tanyai szociális ellátás újszerű megközelítése és megszervezése tekinthető. A Homokháti Kistérségben ennek érdekében kidolgoztunk egy speciális tanyagondnoki modellprogramot, amely a már meglévő falugondnoki rendszer erényeire, és értékeire építve, de a különleges tanyai élet- és mozgáskörülményeket figyelembe véve kínál megoldási lehetőségeket a különböző problémákkal küzdő külterületi lakosságnak. Az idős, magányos, rászorult emberek kiszolgáltatottsága e módszerrel csökken, és az esetleges sürgősségi segítségnyújtás sokkal hatékonyabbá válik.
- Kiemelten fontos, hogy a szociálisan hátrányos helyzetű rétegek perspektívát kapjanak, ennek érdekében speciális foglalkoztatási, re-integrációs, rehabilitációs programokra van szükség.
- A családgondozás, gyermek és ifjúságvédelem a tanyás területeken a zártabb településtípusoktól eltérő kihívásokkal néz szembe. Ezeket az adottságokat figyelembe kell venni az ellátó rendszerek tervezésénél és fejlesztésénél.

- A panel-probléma kezelése nagyvárosi és tanyai ügy egyszerre, ezért komplexitásában, összefüggésében kell látni és kezelni

III.2.4. Új funkció a tanyavilágban: rekreációs tanya

Az utóbbi másfél évtizedben új funkciókkal felruházott tanyák jelentek meg. A *szabadidő* eltöltésének színtereként a tanyák természeti környezete felértékelődött, ideiglenes lakóhelyként a városi élettől való elvonulásra, kikapcsolódásra szolgálnak elsősorban. A tulajdonos megőrzi a tanyát, lakhatóságát, korszerűsítését, komfortosságát a rekreációs célok érdekében biztosítja, anyagi helyzetétől, igényeitől, ízlésétől függően.

A tulajdonosokat tekintve megkülönböztethetünk olyanokat, akik az egykori családi gazdatanyát örökölték meg, és gazdálkodásra már eltérő életmódjuk folytán nem kívánják használni, saját pihenésük érdekében tartják fenn. Míg az utóbbi években a tanyát vásárlók egy része kimondottan rekreációs, hobbi célokkal vásárol magának tanyát. Az alföldi tanyák esetében külföldi tulajdonosokkal is találkozunk, akik a természeti értékek, a nyugalom miatt keresnek a tanyavilág szép területein ideiglenes lakóhelyként rekreációs célokra használható épületeket. A korszerűsítés során a funkciónak megfelelő körülményeket alakítanak ki maguknak. Természetesen az infrastrukturális elemek, ezen belül kiemelten az útminőség a jó megközelíthetőség érdekében itt is nagyon fontos, de a földrajzi, térbeli elhelyezkedést tekintve a lakott területektől távolabb eső tanyák is vonzóak. A biztonság jelentősen növelheti e célból tanyát vásárolni akarók kedvét.

Funkció szerint találhatunk *saját célú* szabadidő-eltöltésre szolgáló rekreációs tanyát, vagy más néven üdülőtanyát, itt gyakori a hobbitevékenységként folytatott kertészkedés. Néhány tanyatulajdonos már korábban, míg jóval többen az utóbbi másfél évtizedben fedezték fel a rekreációs funkció *értékesíthetőségét*. A tanyai, falusi turizmus, a magán szállásadás tanyára való kiterjesztése valós lehetőséggé válhat az alternatív jövedelemszerzést tekintve.

A fejlődés irányai:

- e funkciójú tanyák között sokan vannak nyugat-európai (leggyakrabban német) tanyatulajdonosok, akik pihenni, kikapcsolódni, nemritkán nyugdíjas éveiket eltölteni jönnek az alföld tanyáira, számukra és természetesen hazai célközönség számára még vonzóbb, az alföld kisebb tájegységeinek hagyományaira építő turisztikai értékek,

rekreációs lehetőségek kialakítása (természetvédelmi területek, gasztronómiai hagyományok megismerése, sportolási lehetőségek biztosítása, stb.)

- a turisztikai vonzerő megőrzése akkor lehetséges, ha a viszonylagos ökológiai egyensúlyt sikerül megőrizni, az érintetlenséget a turisztikai célú vállalkozások építkezései sem károsítják, illetve az is fontos, hogy a tanyafelújítások pedig nem tartalmaznak tájidegen elemeket.

III.2.5. Külterületi vállalkozások telephelyei, tanyai intézmények

Nem csupán magántulajdonú, magánhasználatú tanyák léteznek a külterületeken: kis számban ugyan, de léteznek vállalkozási, önkormányzati, közösségi tulajdonú épületek is. A tipológia teljessé tétele érdekében mindenképpen meg kell említeni ezt a kategóriát is, még akkor is, ha többnyire nem gondolunk úgy rájuk, mint tanyai létesítményekre.

Az egykori közösségi célú tanyai épületek - tanyai iskolák, közösségi központok – szinte teljes mértékben új funkciót kaptak, jobbra magánkézbe kerültek, elvértve találkoznak csak ezek közül olyan épületekkel, amelyek valamilyen módon ma is az ott élő tanyai közösséget szolgálják. Tapasztalható ugyan olyan kezdeményezés, hogy a települési önkormányzat visszavásárolja ezeket az iskolákat, és felújítva, új, vagy hasonló közösségi szerepkörben működteti¹⁶, de ez igen elkötelezett települési vezetést, és komoly pénzügyi forrásokat kíván.

A tanyai vállalkozások, intézmények esetén a következő típusokat érdemes megemlíteni:

- nem gazdálkodó, de általában a mezőgazdasághoz valamilyen módon kapcsolódó szolgáltató, termelő üzemek, tulajdonképpen munkahelyek, pl. feldolgozóipar üzemei, csomagolóanyagok gyártása, gépjavító műhelyek. Megmaradásuk és fejlődésük a külterületi munkalehetőségek szempontjából fontos.
- kereskedelmi, szolgáltató tevékenységet folytató cégek, többnyire jól megközelíthető helyeken, fő vagy fontosabb utak mentén. Funkciójukban többnyire elszakadnak a tanyavilágtól, kivételt a tanyai boltok, és egyes vendéglátó helyek képeznek csak.
- jellemzően önkormányzati tulajdonú közösségi és szolgáltatói funkciójú épületek: teleházak, információs és turisztikai jellegű vendégházak, erdei iskolák, táboroztató helyek, népfőiskola tartozhatnak például ebbe a kategóriába.

¹⁶ A mórakalmi példa: tanyai ifjúsági centrum, ökoház, turisztikai központ, teleház, a zombói példa: tanyai népfőiskola, a kelebiai erdei iskola, illetve kezdeményezések történetek más településekről is – Rösztke, Ruzsa, Öttömös részéről tanyai családi napközi létrehozására

III.3. A tanyai lakosság életkörülményei

Az előző fejezetben kísérletet tettünk arra, hogy a tanyákat használati módjuk szerint tipizáljuk, s ezzel meghatároztuk azokat a csoportokat is, amelyek ma a tanyavilág életének jellegzetes szereplői. E fejezetben arra kívánunk választ keresni, hogy milyen elemek befolyásolják e rétegek életkörülményeit, jövedelmi viszonyait, egymás közti kapcsolatait és formálják jövőképét. Három, különböző kutatás eredményeit használtuk föl a jellemzéshez, mindhárom más oldalról világítja meg a kérdéskört. Az MTA Alföldi Tudományos Intézete által készített felmérés - a Homokhátság tanyás településeinek néhány jellemző külterületi adatáról –átfogóan jellemzi a vizsgált területet. Szűkebb területet érint, de részletgazdagabb az a vizsgálat, mely a Homokháti kistérségben zajlott, így árnyaltabb kép alakulhat ki a tanyai életviszonyokról, s közelebb kerülünk a konkrét problémákhoz. A harmadik vizsgálat, melyből merítünk, egy speciális, de annál fontosabb területet érint: tanyai gyermekek életkörülményeinek felmérésére irányult 2001-ben a Homokháti Kistérségben egy kutatás. Ez utóbbi vizsgálat azért különösen fontos és elgondolkodtató, mert a tanyavilág – és a tanyás települések - jövőjét igen nagy mértékben az ott felnövekvő gyermekek formálják, kik azokból a tapasztalatokból okulnak, élményekből táplálkoznak, amelyeket a tanyai lét során ma, gyermekként szereznek, azok között a körülmények között, amelyeket mi felnőttek teremtünk, teremtettünk meg számukra.

III.3.1. A Homokháti Kistérség tanyafelmérésének tapasztalatai

A Homokháti Kistérségben 2000-ben kérdőíves felmérés során vizsgáltuk meg többek között azt is, hogy mi jellemzi a tanyai lakosok életkörülményeit.

A tanya e kistérségben is egy rendkívül mély gyökerekkel rendelkező, egészen sajátos életmódot képviselő hagyomány, ma is a kistérség legmeghatározóbb településszerkezeti jellemzője, és fennmaradására hosszú távon is számítani lehet. A tanyavilág azonban igen sokszínű, és ebből következően nagyon sok speciális igényt támaszt. Ellátása és fejlesztése csak differenciáltan lehetséges.

Igyekeztünk képet alkotni arról, hogy kik a tanyák lakói, hol és hogyan élnek ezek az emberek, miben szenvednek hiányt s milyen elképzeléseik vannak a tanyai életforma jövőjéről. A célcsoport, a Homokháti kistérség 15 településének teljes külterületi lakossága volt.

A kérdőíves vizsgálatba minden olyan tanyát bevontunk, amelyet helyrajzi szám alapján azonosítani lehetett. Ezt az adatbázist bővítettük azokkal a tanyákkal, amelyeket a földhivatali alaptérkép még nem tüntet fel, illetve szűkítettük azokkal, amelyek időközben leomlottak vagy megszűntek. Ezzel a módszerrel összesen 9.790 tanyát határoztunk meg, melyek közül kérdezőbiztosainknak 4.864 helyen sikerült kitölteniük a felmérő ívet. A viszonylag sok sikertelen kérdés a válassz megtagadók és a „csak időszakosan a tanyán tartózkodók” magas számából adódott, viszont az adatfelvétel során, a helyszínen járva ezen épületek állapotát, sajátosságait is feljegyeztük, így a térség minden tanyájáról rendelkezünk alapvető információval.

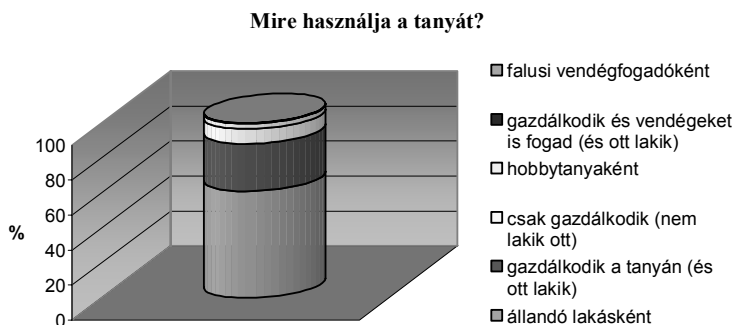
A térségre jellemző a demográfiailag kedvezőtlen helyzet, az elöregedés, a tartós elvándorlás viszont nem. A szuburbanizáció népességnövekedésben megnyilvánuló pozitív hatása azonban egyelőre csak a Szegedhez közel eső belső gyűrű községeiben érzékelhető.

A legszembetűnőbb változás, hogy 1990 óta már nemcsak az elvándorlás és a belterületre költözés alakítja a homokháti tanyaközségek népesedési folyamatait, hanem a betelepülés is, amelynek a jelek szerint a faluközpont és a külterület egyaránt célpontja lehet. A kérdőíves vizsgálat elemzett adatai jelzik, hogy a kilencvenes évektől jelentősen megnőtt a külterületre költözők száma a kistérségben.

A tanya hasznosítása

A statisztikai nyilvántartásban a térség 15 településéről összesen 9790 tanya szerepelt. A terepbejárás során kiderült, hogy ebből összesen 754 tanyát elbontottak. A fennmaradó – mintegy 9036 – tanya 47,3%-a *állandóan lakott*. Ennek egyharmada lakó és munkahely egyben, kétharmada pedig kizárólag lakófunkcióval rendelkezik. A tanyák további 20,1%-a csak időszakosan lakott: vagyis vagy gazdálkodásra hasznát-, vagy hobbitanya, esetleg külföldi állampolgár tulajdona.

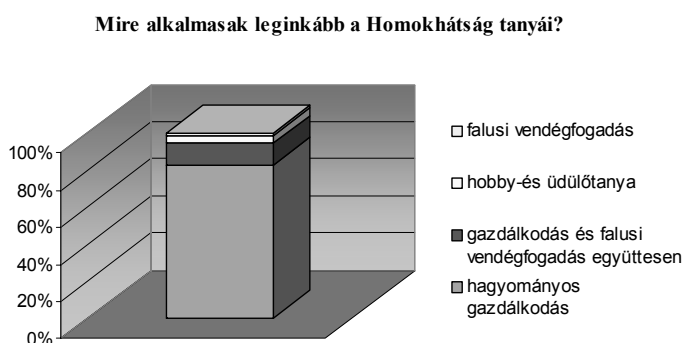
A következő csoportot a *lakatlan tanyák* jelentik (26,7%). Ezek nagy része (az összes 21,9%-a), funkció nélküli tanya, összesen 4,8% pedig a gazdálkodás színtere. (A kérdőíves felmérés során nem válaszolt tulajdonosok tanyái (5,7%) arányosan megoszlának a fenti kategóriák között, 1-2 %-kal emelve az értékeket.)

1. ábra: A tanya hasznosítása (Forrás: A 2000. évi Homokháti Tanyafelmérés)

A legtöbb tulajdonos állandó lakásként, és emellett gazdálkodásra használja tanyáját. A hagyományos hasznosítás mellett egyre inkább kezd megjelenni – egyelőre csak, mint -kiegészítő jövedelemszerzési forma, a *tanyasi vendéglátás* is. Ahhoz viszont, hogy ez a jelenség a jövőben is növekedő tendenciát mutathasson, nélkülözhetetlen feltétel az infrastrukturális fejlesztés.

A fő hasznosítási forma a kapott válaszok szerint hosszú távon továbbra is a mezőgazdasági hasznosítás marad.

2. ábra: A tanya fő hasznosítási formái (Forrás: A 2000. évi Homokháti Tanyafelmérés)

Demográfiai helyzet

A korfák településenkénti elemzése azt mutatja, hogy szinte mindenütt a 40-59 évesek korcsoportja a legnépesebb.

A rendelkezésünkre álló településsoros adatok tükrében a *tanyán élő idősök* lélekszáma meghaladja falubeli kortársaikét. Míg ugyanis a 15 évnél fiatalabbak aránya a külterületet és a település egészét tekintve többé-kevésbé mindenütt megfelel egymásnak, a 60 évnél idősebbek esetében azok a községek számítanak kivételnek, ahol nincs lényeges

arányeltolódás a tanyaiak javára. A férfiak és nők száma a válaszadók körében kistérségi szinten az össznépeségi arányoknak megfelelő.

Szociális helyzet

A kistérségi kérdőíves felmérés statisztikai adatai alapján egyértelműen kimutatható a külterületi lakosság számának folyamatos növekedése. Ezt a népességnövekedést a belterületről *kiköltözők*, és a könnyebb megélhetés reményében elsősorban Szeged városából kirajzók (szociális kiköltözők) száma és ezen családok gyermekvállalási hajlandóságának újbóli növekedése generálja.

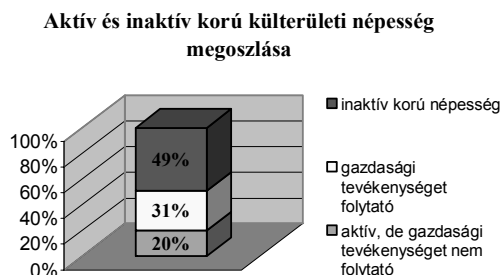
Jelentős problémát okoz, hogy az *idősek* (60 év felettek) száma az aktív munkaképes korosztály számához viszonyítva igen magas. A nehézségeket tovább fokozza, hogy a külterületen élő idősek között sok a magányosan élő. Ez a szociális és mentálhigiénés ellátás tekintetében jelentős többletterhet ró a kistérségi önkormányzatokra. A kérdőíves felmérés 60 év feletti válaszadóinak 62,3%-a egyedül élő. Talán ezzel is magyarázható, hogy az *öngyilkosságok* száma évtizedek óta igen magas. A felmérések szerint az országos és megyei átlagot is meghaladja, a tanyai lakosság körében különösen gyakori. Ami ezt a jelenséget különösen veszélyessé teszi, hogy probléma-megoldási mintát jelent a lakosság körében.

Magas a mozgáskorlátozott, a mentális, pszichikai problémákkal küzdők száma. Országosan a Dél-Alföldi Régióban a legtöbb az alkoholbeteg, az öngyilkosságba menekülő (1000 lakosra nézve 53 öngyilkossági kísérlet végződik halállal).

Az aktív korú külterületi lakosság életesélyei

A külterületen élők között igen magas az inaktív korban lévők százalékos aránya az aktív munkaképes korban lévőkhez viszonyítva. A külterületi aktív korú népesség aránya – ami a válaszadókat illeti – 51%, az inaktívaké 49%. A ténylegesen gazdaságilag aktív népesség az aktívoknak mintegy kétharmada, az összes válaszadó 31%-a. Ez azt jelenti, hogy minden aktív munkaképes korban lévő tanyai lakosra közel egy inaktív lakos eltartása hárul, ha pedig a való mutatót vesszük alapul, vagyis a gazdasági aktivitást, akkor minden gazdaságilag aktív külterületi lakosnak legalább két gazdaságilag inaktívat kell fenntartania.

3. ábra: Aktív és inaktív korú külterületi népesség megoszlása (Forrás: A 2000. évi Homokháti Tanyafelmérés)

Foglalkoztatottság

A foglalkoztatottság alakulása a kistérségi viszonylatban az országos tendenciát követi. A termelő- és szakszövetkezetek felbomlásával a térség gazdaságát meghatározó mezőgazdaságban is csökkent a foglalkoztatás, azonban lényeges visszaesés nem következett be. A mezőgazdasági őstermelők, egyéni vállalkozások és társas vállalkozások számából következően a mezőgazdaság ma is az aktív keresők közel felét foglalkoztatja (1990-ben ez az arány 49,8 % volt)¹⁷.

Viszont ha csak a tanyai népesség foglalkozási mutatóit elemezzük – a felmérés alapján -, az lényeges eltérést mutat a kistérségi átlaghoz viszonyítva. A mezőgazdasági ágazatban munkát végzők aránya itt a válaszadóknak 73%-a, az iparban, kereskedelemben, és szolgáltatóiparban dolgozóké pedig összesen 8%. Az önálló mezőgazdasági termelésnek a háztartások többségében szerepe van. Mindez a *mezőgazdaság kiemelkedő szerepét bizonyítja*.

A felmérésben válaszadó 4.864 tanyatulajdonos 76%-ának nincs, mintegy negyedének van állandó munkahelye. Attól függően, hogy napi munkába járásuk útja merre vezet, háromféle megoldás lehetséges: 1. 42% más településre ingázva, 2. 32% a külterületen, 26% a faluközpontban dolgozik állandó munkahelyén. Ebből a szempontból természetesen a kedvező közlekedés-földrajzi helyzetű települések lehetőségei a legjobbak

Aktív korban lévő interjúalanyaink 31,5%-át azok teszik ki, akiknek nincsen állandó munkahelye. Ezek az emberek igen sokszínű csoportot alkotnak, hiszen a mezőgazdasági vállalkozóktól a munkanélküliekig sokféle társadalmi réteg képviselőit megtaláljuk közöttük. Az állandó munkahellyel nem rendelkező, de mezőgazdasági termelést végzők aránya 13,1%. A külterületi aktív korosztály 18,4%-a (550 fő) valószínűleg munkanélküli járadékból, illetve jövedelempótló támogatásból él.

¹⁷ KSH, Agrárkamara

Munkanélküliség

A regisztrált munkanélküliség a kistérségben is 1992 óta csökkenő tendenciájú. A munkanélküliségi ráta a megyei és országos értéknél kisebb. A munkaügyi központok regisztrációs nyilvántartása alapján készített statisztikák azonban nem fedik pontosan a valóságot. Ennek oka pedig az, hogy azok az ellátásból kikerülők, akik egyébként sok esetben továbbra is az állás nélküliek számát gyarapítják, a munkaügyi nyilvántartásból is kikerülnek. Az elemzéskor ennek elkerülése végett, csak azokat vettük regisztrált munkanélkülieknek, akik járadékban vagy jövedelempótló támogatásban részesültek az adatfelvétel időpontjában. A munkanélküliek valós számát a semmiféle jövedelemmel és mezőgazdasági tevékenységet sem folytatók számával együtt becsülhetjük meg. A települések közötti különbségek ebben is jelentkeznek; és még kirívóbbak ezek a belterület és külterület viszonylatában.

Összevetve a regisztrált munkanélküliek és a jövedelempótló támogatásból élők számát (224 fő) a mezőgazdasági tevékenységet nem folytató, állandó munkahellyel nem rendelkező aktív korban lévők számával (550 fő), azt látjuk, hogy 326 tanyai lakos egyáltalán nem tesz szert semmiféle jövedelemforrásra.

A munkanélküliek 52,29 %-a férfi, 47,02 %-a nő. A munkanélküliség elsősorban az alacsony iskolai végzettségű 40-59 éves korosztály körében jelentkezik. Magas a pályakezdő munkanélküliek száma is. Ez esetenként a fiatalok elvándorlását erősítheti.

A munkanélküliség csökkentését célzó programok sikerét lassítja és nehezíti, hogy a hagyományos mezőgazdálkodási szaktudás nehezen váltható át a mai korszerű szakmák ismeretére.

Iskolai végzettség

Sok tekintetben az ember egész későbbi életútját meghatározza. A vizsgálatban szereplő tanyatulajdonosok összesített válaszai arra vallanak, hogy a külterületi lakosok ebből a szempontból jelentős hátrányban vannak.

A megkérdezettek legnépesebb csoportját az alapfokú végzettséggel rendelkezők alkotják és magas azoknak aránya is, akik még az általános iskolát sem fejezték be.

Nemcsak a tanyaiakra igaz, hogy minél fiatalabb generációhoz tartozik valaki, annál több esélye nyílik magasabb iskolai végzettség megszerzésére. A korcsoportonként elvégzett elemzés azt mutatja, hogy míg a 60 évnél idősebbek között legnagyobbbrészt az tesz különbséget, hogy nyolc osztályt (46,0%) vagy annál kevesebbet jártak-e (42,1%), a 30-59 éves korosztály tagjai közel azonos arányban szereztek középfokú (45,7%) és alapszintű

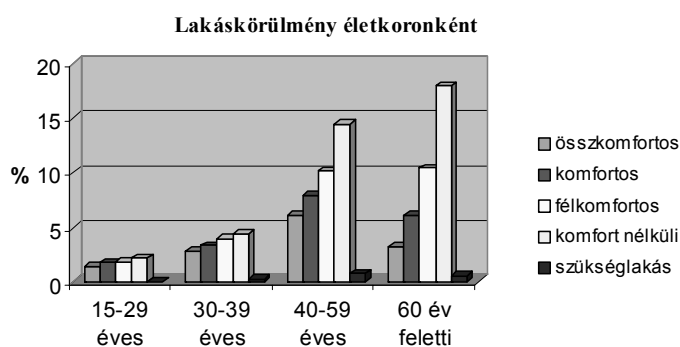
végzettséget (42,5%). A 15-29 évesek körében messze a szakmunkásképző és az érettségit adó középiskola a legnépszerűbb iskolatípus (64,9%). A gazdasági megújulás egyik legfontosabb feltétele az **emberek, a helyi lakosok** tájékozottságának, tudásának, szaktudásának és szemléletének fokozatos megváltozása. Jelenleg a vállalkozói aktivitás alacsony, az iskolai végzettség alacsony, a szaktudás nem korszerű.

Infrastrukturális viszonyok

Egyeseknek vonzó a mezőgazdasági gazdálkodás lehetősége, mások azért kényszerülnek a tanyasi élet választására, mert viszonylag alacsonyabb ingatlanértéke miatt csak ezt képesek megfizetni. Ezeknek a családoknak eleve rosszabbak a lakás és életkörülményeik. A tanyára kiköltözők döntő része aktív korú, aki óvodás és iskoláskorú gyermekekkel vág neki a tanyai életnek.

Jellemzően a tanyavilágot komfort nélküli épületek alkotják. A komfortfokozatok emelkedésével egyre csökken az adott fokozatba sorolható lakóházak száma, adataink szerint tehát komfort nélküli tanyából van legtöbb.

Mindez alacsonyabb életszínvonalat feltételez az ott élők vonatkozásában, habár az ideális állapot az volna, hogy a tanyaiak is hozzájussanak ugyanazon szolgáltatásokhoz (energiaellátás, járható út), mint a belterületen élők. Ennek megvalósítása azonban többletterhet ró a külterületen élő emberre és az önkormányzatra egyaránt. Mindezt fokozza, hogy a komfortnélküli lakások tulajdonosai között kimagaslóan magas az idős korúak aránya.

4. ábra: Lakáskörülmények életkoronként. (Forrás: 2000. évi Homokháti Tanyafelmérés)

3.

Kistérségi viszonylatban az *ivóvíz* tekintetében jellemző adatok: ásott kút 15%-ban, norton kút 79,5%-ban, ártézi kút 0,8%-ban, vízvezetékre kapcsolt 2,2%-ban fordul elő. Az egészségre káros nitrátos víz használata is jellemző, ami csecsemők, kisgyermekes esetében halálos is lehet.

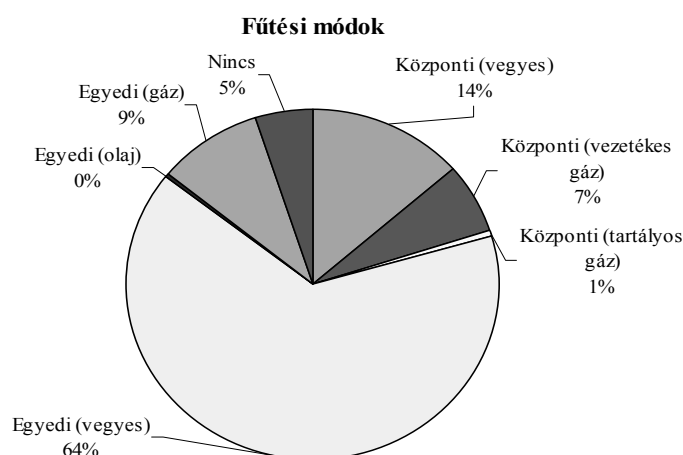
A régi falak között a saját lehetőségükhöz mérten sok helyen sort kerítettek a belső modernizációra. A felmért tanyák *több mint fele* rendelkezik például fürdőszobával, 43%-ukban vízóblítéses WC is van. (Ezek kialakítása - hidrofór segítségével - vezetékes vízhálózat nélkül is lehetséges.)

Természetesen az sem mindegy, hogy a külterületi lakóhely és/vagy gazdaság mit és hogyan juttat vissza környezetébe, és ez a jövőben pedig egyre fontosabb szemponttá fog válni a külterületek esetében is az ökológiai egyensúly megőrzése/helyreállítása érdekében. A *szennyvíz* tekintetében a Kistérség felmért tanyáin a szikkasztó a leggyakoribb megoldás. Megdöbbentően magas viszont (37,1%) azonban azoknak a tanyáknak az aránya, amelyek szennyvízkezelése egyáltalán nem megoldott. A kezeletlen szennyvíz pedig a felső ivóvízréteget szennyezi, tovább súlyosbítva az egészségügyi, higiénés problémákat.

A homoktalajokat a kis területen is nagy értéket adó kertkultúrával lehet a legjövődélmezőbb módon hasznosítani, ennek azonban az állandó öntözés és a folyamatos trágyázás a feltétele. Az *öntözővíz* forrásai közül napjainkban magasan a Norton-kút vezet (85,4%); sem a locsológödör, sem az ásott kút, sem a csatorna nem vetekedhet vele.

Az életminőséget ma már alapvetően befolyásoló *villamos árammal* való ellátottságot tekintetve a tanyák 3,9%-a esetében nincs villamos áram. Ami az áramszolgáltatás biztonságát és egyben minőségét illeti, a meglévő hálózatokban magas a meghibásodások száma, gyakori a feszültségingadozás, a válaszokból az derül ki, hogy feszültségingadozás több-kevesebb gyakorisággal az esetek 75%-ában előfordul.

A fűtési módok közül érthető módon az egyedi megoldások a legjellemzőbbek, ezek közül is a vegyes tüzelés a legelterjedtebb. A rendelkezésre álló adatok alapján a tanyákon található fűtési módok megoszlása a következő:

5. ábra: Fűtési módok megoszlása a tanyákon. (Forrás: 2000. évi Homokháti Tanyafelmérés)

Közlekedés

A kistérségi települések önkormányzatainak tulajdonában lévő *utak* 97%-ban burkolatlanok. Ezek lényegesen gyakoribb karbantartást igényelnek, mint a műutak és az ezzel járó többletköltség az önkormányzatokat terheli.

A földutak hossza és minősége nagyban meghatározza a külterületi lakosság közlekedési lehetőségeit. Az emberekben nemcsak a különböző szolgáltatások iránti igény él, hanem az a törekvés is, hogy ezeket az igényeket lakóhelyükről kiindulva - a közlekedési lehetőségek függvényében - egy számukra elfogadható nagyságú területen belül ki is elégíthessék.

Bár a község-hálózat sűrítésével lényegesen megváltoztak a tanyai életmód térbeli keretei, a termőhely közelségéből fakadó előnyökért ma is jelentős *társadalmi hátrányokat* kell leküzdeniük a külterületen élőknek. Annak érdekében, hogy lefaraghassunk valamit ezekből a hátrányokból, először föl kellett térképeznünk, hol tartunk ma. A kérdőívek adatai alapján azt is vizsgálat alá vettük, hogy mit jelent a homokháti települések tanyai lakossága számára a távolság, milyen közlekedési eszközökkel tudják legyőzni azt, és hogyan kapcsolódnak az infrastruktúra különböző elemeinek hálózatához.

A világgal való kapcsolattartás szempontjából kiemelkedő jelentőségük van a szilárd burkolatú utaknak. A felmért tanyák fele ugyan 0,5 km-nél nem esik messzebb a kövesúttól, de még így sok az olyan tanya, ahol ugyanez a távolság több 1 km-nél, sőt 5 km-fölötti értéket is regisztráltunk. (Meg kell azt is itt említeni, hogy elsősorban a műúthoz közeli tanyák maradtak meg állandóan lakottnak.)

A legtöbb külterületi lakóhely 1-3 km-es távolságban helyezkedik el azoktól a szolgáltató központoktól, ahol hozzá lehet jutni minden a kérdőívben felsorolt infrastrukturális szolgáltatáshoz. Bizonyos infrastruktúrák elérhetősége viszont nagyjából kívül esik a 3 km-es körzethatáron.

A központba jutás érdekében a legtöbb tanyáról több mint 10 kilométert kell utaznia a külterületi lakosság többségének. Ugyanez a helyzet áll fenn az iskolák és az orvosi rendelők esetében is.

A távolság leküzdését nagyban meghatározzák a közlekedési lehetőségek, utóbbi pedig az útviszonyok, amelyekről már szóltunk. A kérdőíves felmérés által azt is felmértük, hogy a külterületen lakók elsősorban milyen közlekedési eszközöket milyen gyakorisággal vesznek igénybe a különböző szolgáltatások elérésének érdekében.

A kapott válaszokat családtagonként csoportos bontásban elemeztük. Ezek szerint a leginkább használatos három közlekedési eszköz az autóbusz, a gépkocsi és a kerékpár. Itt megjegyzendő az, hogy a kerékpár és autóbusz használat némely esetben együtt történik, mégpedig olyan formában, hogy a buszmegállók tanyától való nagy távolsága miatt az emberek a legközelebbi megállóig kerékpárral teszik meg az utat és - otthagynva azokat visszaérkezésükig – veszik igénybe az autóbusz-közlekedést.

A tanya mint állandó lakóhely

Azt is megvizsgáltuk, hogy a tanyatulajdonosok tervezik-e lakóhelyük további korszerűsítését, és ha igen azt milyen formában és milyen hozzájárulási hajlandósággal. A tanyai lakosság elsősorban az úthálózat, ivóvízellátás és a villamos áram-ellátás, kommunikációs hálózat bővítésének érzi legnagyobb szükségét – ebben a fontossági sorrendben. Ezek közül is kimagaslóan vezet az úthálózat fejlesztésére való igény. Legkevésbé a csatornázottságot, a gázellátást, a szemétszállítást, valamint az informatikai hálózat fejlesztését tartják sürgetőnek. A fejlesztések megvalósítási költségei külterületi viszonylatban igen magas kiadásokkal járnak. Ezzel a tanyán élő emberek is tisztában vannak. A beruházási és kivitelezési költségek lehető legnagyobb mértékű csökkentése érdekében az itt élő emberek nem kevés hajlandóságot mutatnak arra, hogy valamilyen formában maguk is hozzájáruljanak a fejlesztések mielőbbi megvalósításához.

A válaszadók 52%-a munkájával vagy anyagi hozzájárulásával elő kívánja segíteni az igényelt fejlesztéseket. Megközelítőleg kétharmaduk hajlandó volna közösségi munkával elősegíteni a pozitív változásokat. Közülük minden harmadik ember az anyagi áldozatot is hajlandó lenne felvállalni. Ezt a hajlandóságot nem lehet figyelmen kívül hagyni a fejlesztések tervezésekor és végrehajtásakor.

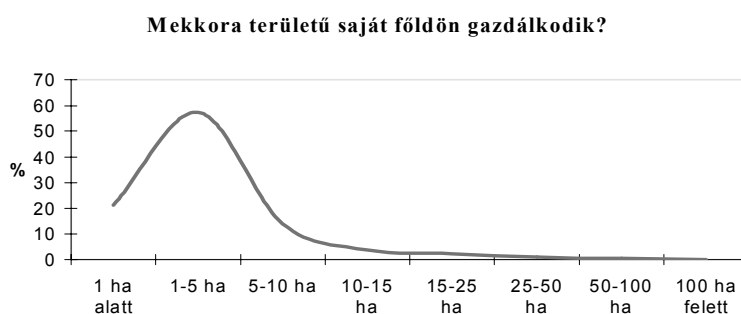
A tanya fenntartási lehetőségei

A tanya, mint élettér fenntarthatósága elsősorban az ott élő emberek gazdasági potenciáljának minél teljesebb körű kihasználásával érhető el. Jelentheti ez a már meglévő gazdálkodási formák további korszerűsítését, vagy esetleg új munkalehetőségek teremtését az adott területen. Mivel a külterületi humán erőforrás képzettség illetve termelési tapasztalat tekintetében leginkább a mezőgazdaságban foglalkoztatható, így ennek az ágazatnak a problémáira kell hangsúlyosan figyelni.

A kérdőíves felmérés szerint az itt élő emberek a jelenleg fejlett kertészeti kultúrában valamint –egyebek mellett – a saját szorgalmukban és kitartásukban látják a legnagyobb lehetőséget. Egyre lényegesebb a természeti, valamint a tájépítészeti-kulturális örökségek megléte, amely további lehetőségeket rejtegethet a ma már egyre népszerűbb falusi –és gyógyturizmus fellendítésében.

A gazdálkodás körülményei (földterület nagysága, gazdálkodói tapasztalat, preferált ágazatok)

A térség mezőgazdaságában legnagyobb számban hagyományosan a kisgazdaságok vannak jelen, amelyek kis földterületen (1-5 ha) gazdálkodnak.

6. ábra: Gazdálkodás saját földterületen (Forrás: 2000. évi Homokháti Tanyafelmérés)

Ez a birtokstruktúra a Homokháti Kistérségben nem feltétlenül kedvezőtlen, mert a természeti táj mozaikossága, a szórt tanyavilág, a homoki területek speciális éghajlati és talajadottságai – amelyek *megfelelő vízellátással minőségi kertészeti termesztést tesznek lehetővé* –, életképessé teszik ezt a birtokszerkezetet. A mezőgazdaság további fejlődésének legfontosabb feltétele így nem annyira a földbirtokszerkezet koncentrációja és tagosítása, hanem a termelők közötti *integráció*, az alapanyag-termelésben, az értékesítésben és feldolgozásban való célirányos együttműködés. Mindez a kistérségben már elindult, alakultak új, az európai szövetkezési alapelveken nyugvó szövetkezetek; a rendszer megerősödése, általánossá válása azonban csak hosszú távon várható.

Azok a tanyai gazdaságok, amelyek a piaci értékesítésben érdekeltek intenzív technológiákkal elsősorban zöldségféléket termelnek.

Tanyai identitás

Egy-egy határrész jellegzetességeit lényegesen befolyásolja az, hogy lakóinak mekkora hányada bevándorló és hogy ezek az emberek véglegesen otthonra találnak-e új lakóhelyükön. Viszonylag magas (20,7%) az utóbbi tíz évben érkezettek aránya, melyből a külterületi lakosság cserélődésére lehet következtetni. Az 1990 előtt meglehetősen zárt, főleg belső utánpótlásból táplálkozó tanyavilág érezhetően *nyitottabbá* vált, a külterület láthatóan felértékelődik a betelepülők szemében. Különösen igaz ez a Szeged környéki tanyaközségekre és a kisvárosi szerepkört betöltő Mórahalomra; a távoli, nehezebben megközelíthető települések ebből a szempontból már jóval kevésbé vonzóak.

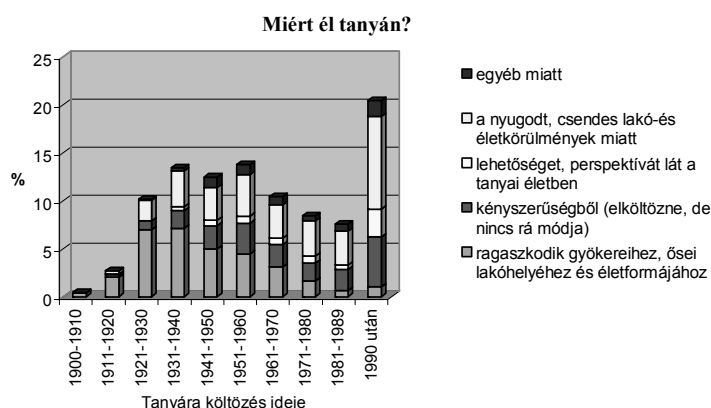
Az 1990 előtt meglehetősen zárt, főleg belső utánpótlásból táplálkozó tanyavilág érezhetően nyitottabbá vált, és a külterület láthatóan felértékelődik a betelepülők szemében.

Az itt lakó emberek nagy többsége hosszabb távon szeretne jelenlegi lakóhelyén élni. A régebben tanyán lakók ebbéli hajlandósága már egy sajátos *identitástudat* létezésével is magyarázható, még az 1990 után külterületre költözők inkább a boldogulás új reményével indulnak neki a tanyai életútnak, és bár létszámuk arányában közöttük is a nagy többség a tartós kintmaradás híve, ugyanakkor ebben a csoportban a legnagyobb azok száma, akik esetleg elköltöznének. Összességében közel 20%-ot képviselt az a csoport, melynek tagjai kényszerűségből lettek külterületi lakossá.

Az újonnan érkező állandó külterületi lakosoknak jó részét olyan *elszegényedő városi családok* teszik ki, akik a tanyai életformától remélik helyzetük jobbra fordulását - kellő szakismeretek nélkül bizony legtöbbször hiába. Beilleszkedésük ezért egyáltalán nem problémamentes.

A tanyai identitás meghatározására talán legalkalmasabb kérdés az, hogy egyáltalán miért választja valaki ezt a lakóhelyet maga és családja számára.

7. ábra: Miért él a tanyán? (Forrás: 2000. évi Homokháti Tanyafelmérés)

A felmérés alkalmával erre is rákérdeztünk.

A tanyai élet legvonzóbb eleme, a kapott válaszok tükrében a nyugodt, csendes lakó-és életkörülmények. A tanyára való kiköltözés idejének függvényében az ősi gyökerekhez való ragaszkodás, valamint az új perspektívák és lehetőségek látása változó képet mutat. A régebb óta tanyán élő idősebb nemzedékre inkább a ragaszkodás a jellemző, még a frissen kiköltözöttekre az új remények és lehetőségek látása a csendes és nyugodt életkörülmények mellett.

Társas kapcsolatok

A tanyavilágot átszövő szociális, közösségi háló vizsgálatára eddig mélyrehatóan nem került sor. A tanyai felmérésünkben közvetlen kaptunk erről a területről információkat. Ezeket jelzésszerűek, a tanyavilágban kialakult szociális kapcsolatok alapos, részletekbe menő kutatása még várat magára kistérségi szinten. A tanyai létformában alapvetően megtestesülő *izoláltabb* élet és a döntően mezőgazdasággal kapcsolatos foglalkozás azonban jelzi, hogy a társas kapcsolatok jóval ritkábbak és más jellegűek, mint a belterületen élők esetében.

Az *állandó tanyai lakosok* esetében a tanya életkörülményeket meghatározó tulajdonságai szerint találkozhatunk különböző intenzitású társas kapcsolatokkal. Akiknek állandó mozgástere kitágult a belterületi vagy más településen történő munkavállalással, természetesen sokkal kiterjedtebb a kapcsolati hálójuk, mint azoknak, akik anyagi, jövedelmi hátrányaik, legjellemzőbben munkanélküliségük, idős koruk, egészségi állapotuk stb. miatt

képtelenek a belterületi, munkahelyi kapcsolatok kialakítására. Ez utóbbiak közül nagyon sokan teljesen magányosak, a 60 év feletti korosztály döntő többsége egyedül él. Az önellátásra képesek esetében is komoly lelki-egészségi problémával járhat a *magány*, de a betegek és önmaguk ellátására képtelen lakosok számára életveszélyes a magára hagyatottság. A egyéni élethelyzet kilátástalansága országosan is nagyon magas arányban vezet *öngyilkosságokhoz*.

Az Homokháti Kistérségben született meg az a modell, amely – a minisztériumi modellkísérlet sikere után - *tanyagondnoki szolgálatként* indult útjára. Célcsoportját a magára maradt, idős tanyai népesség jelenti, ahol a legalapvetőbb szükségletek (élelmiszerek, gyógyszerek stb.) önálló biztosítása sem megoldható már. A szociális ellátó rendszerbe vonás esetükben lehetőség szerint folyamatos felügyeletet és emberi kapcsolatot jelent. A tanyagondnokok az alapvető szükségletek (bevásárlás, étkeztetés, stb.) kielégítése mellett, a „hírhozó” szerepét is betöltik, amennyiben idejük engedi, beszélgetőtársá válnak.

Pontosan ennek az *igénynek* a fel-és megismerése tudatosította a tanyai fejlesztésért felelős szakemberekben, hogy az idősgondozás tanyai ellátórendszerében további kapacitásbővítés szükséges: 2004-ben indult el a kistérség 13 településén a *tanyafelelősi rendszer* kiépítése 50 fő foglalkoztatásával, kettős céllal.¹⁸ Ennek a programnak a kettős célrendszerében nőhet a tanyai idősgondozás szolgáltatásának színvonala, és az 50 fő – döntő többségében valamilyen szempontból hátrányos helyzetű tanyai tartós munkanélküli – munkaerőpiaci re-integrációja.

A szociális tanyák lakosainak társadalmi kapcsolatait tekintve a *marginalizálódás* egyik legkomolyabb velejárója a tanyára költözéssel a városi kapcsolatok leépülése, a mozgástér beszűkülése. Munkahely hiányában, a munkanélküliség időbeli kitolódásával a térbeli és társadalmi elszigetelődés olyan mértékű, amiből e társadalmi helyzetű családok a meglévő eszközeikkel nem tudnak kitörni. A legalapvetőbb, belterületen elérhető szolgáltatások is óriási távolságokba kerülhetnek, az emberi kapcsolatok pedig teljesen beszűkülhetnek. A szomszédok hiányában a hagyományos falusi kapcsolatok sem alakulhatnak ki, de valószínű, hogy e családok körében nagyon sokan szegénységük miatti szegényükben sem kezdeményeznének adott esetben társadalmi kapcsolatokat.

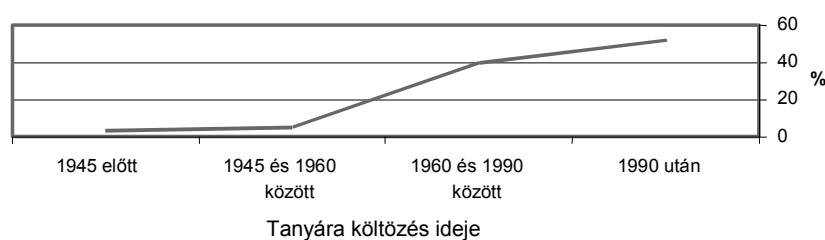
¹⁸ A z Európai Szociális Alap támogatásával, uniós és hazai társfinanszírozással 2006 februárjáig tart a program, amelyben a résztvevő települések önkormányzatai több, mint 60%-os továbbfoglalkoztatást vállaltak, amely a program fenntarthatóságát garantálja a térségben.

A tanyavilág ellátórendszeréhez tartozik a tanyai képviselő testület intézménye. A Homokháti kistérségben mindeddig Mórahalmon működik ez, de itt már több mint 10 éve sikeresen. Négyévente a tanyai kerület összehívásával választanak 2-2 képviselőt a kerületi lakosok. Az ezekből összeállt testület a tanyai képviselő testület. Az önkormányzat rendes képviselő testületéhez hasonlóan az itt helyet foglaló képviselőket is 4 évre választják, működése is hasonló. A tanyai testület ülésein született javaslatokat, megállapításokat eljuttatják a nagy testülethez, amely dönt ezek megvalósításáról. A tanyai demokráciát és információáramlást segíti a 3 havonta megjelenő tanyai újság is.

III.4. Családi élet a tanyán - az alapvető hátrányt jelentő tényezők - egy tanyai gyermekutatás tükrében ¹⁹

A Homokháti Kistérségben a 9036 tanya közül mintegy 1140 tanyán éltek gyermekes családok az évtized elején. A mintegy 9580 gyerekkorú 38,2 %-a, 3660 fő él külterületen. Ez az érték valamivel alacsonyabb a teljes lakosságra vonatkozó értéknél (43%). A belterületen a gyerekkorúak az összlakosság több mint 23%-át adják, a külterületen mindössze a 20%-át teszik ki. A családok fele egy gyermeket nevel, további 37%-a két, 10,7%-a pedig három gyermeket nevel. A fennmaradó tanyákon (4%) háromnál több gyerek él.

15 évnél fiatalabb gyermekkel külterületen élők

8. ábra: 15 évnél fiatalabb gyermekkel rendelkező családok a tanyára költözés ideje szerint

(Forrás: 2000. évi Homokháti Tanyafelmérés)

A tanyán elszigetelten, nagyon nehéz szociális körülmények között élő *családok* esetében a *gyermekszegénység* különösen komoly következményekkel jár a jelenre és a jövőre nézve egyaránt. Kiemelten a több családtagot érintő (0 foglalkoztatottal rendelkező) vagy

¹⁹ 2001-ben készítettünk egy helyzetfelmérő elemzést a tanyai gyerekek életkörülményeire és családjaikra vonatkozóan. A kutatás területileg mintegy 876 km²-t, a lakosságot tekintve pedig összesen 45000 főt érintett, a kutatás során részletes és széleskörű adatbázis készült.

többgenerációs munkanélküliséggel küzdő családok esetében kell olyan komoly gondokkal számolni, amelyek a tanyai társadalom sorsának és egyben a tanyai élet fennmaradásának is meghatározó tényezői. A szegénység tanyára helyeződése – szociális kiköltöző szülők egzisztenciális helyzetének, pszichoszociális, mentális, egészségi állapotának (le/tovább)romlása – mellett a depriváció „átörökítése” a tanyavilág társadalmi összetételét jelentős mértékben befolyásolhatja, rontva mind az új generáció életésélyeit, mind tanyavilág életképességét. A gyerekek azok, akik nem dönthetnek arról, hol éljenek, és – természetesen a természetközelség előnyeivel együtt – de a tanyai élet minden hátrányát is viselniük kell.

A megélhetési gondokkal küzdő családok legtöbbször nem képesek biztosítani a gyerekek testi- lelki fejlődéséhez megfelelő környezetet. A krízishelyzetbe került családokban az ingerszegény vagy családi konfliktusokkal, alkoholproblémákkal terhelt környezet többféle probléma alapja lehet. Az e családokban felnövekvő gyerekek gyakran küszködnek kommunikációs zavarokkal, beilleszkedési problémákkal és más mentális zavarokkal, az ingerszegény környezet miatt kommunikációs-beszédfejlődési zavarokkal. *A szülők sokszor nem tudják, hogy ilyen jellegű gondokkal hova forduljanak, vagy maguk is segítségre szorulnak.*

III.4.1. Gazdálkodás és munkavállalás - kihívás a szülőknek

Ma a tanya egyik alapvető funkciója, hogy gazdálkodási színteret biztosít. Bár a térségben egyre nő a számuk a versenyképes gazdaságoknak, mégis sok esetben kockázatos a termelés. Nem elég a szaktudás, a tapasztalat, a megfelelő eszközellátottság, a termés alakulásába közbeszólhat az időjárás, illetve a bevételeket befolyásolhatják az értékesítési lehetőségek, a felvásárlási feltételek. De a kockázatot okozhatja a napi – piaci – információk, a tájékozottság hiánya is.

Ha nem a gazdálkodás a család fő jövedelemforrása, akkor a szülők munkavállalását két tényező is nehezíti. Egyrészt az átlagosnál alacsonyabb iskolai végzettség, másrészt pedig a napi ingázás jelentős idő- és pénzigénye. Ráadásul sok esetben a gyerekek óvodába és iskolába szállításáról is gondoskodni kell, alkalmazkodva a tanítás kezdési és befejezési idejéhez.

III.4.2. A tanyai gyermekek helyzetéről – általában

A tanyai lakóépületek állapotának és infrastrukturális ellátottságának több kedvezőtlen következménye is lehet. A vezetékes víz és a fürdőszoba hiánya – párosulva a régről hozott

szemlélettel – higiéniai hiányosságokat okoz. A tanyán igen gyakori egyedi fűtési mód sok esetben azt jelenti, hogy van egy fatüzelésű-, vagy egy olajkályha, ami télen csupán egy-két helyiséget fűt be, ahova ilyenkor az egész család bezúfolódik.

A téli időszak más nehézségeket is hordoz. A hóesés miatt – ha nincs teljesen elzárva a tanya - nehéz eljutni a távoli buszmegállóig (és ilyenkor a buszok is gyakran késnek), vagy ha van a családnak gépkocsija, akkor azzal bejutni az iskoláig. Délután pedig sok esetben sötétben kell gyalogolniuk a kivilágítatlan tanyai utakon a gyerekeknek.

Mint említettük, a tanyán élő családok jelentős részének a jövedelme a mezőgazdaságból származik. A család élete ezért teljesen a munka köré szerveződik, ami egészen más „időbeosztást” jelent, mint általában a munkahelyeken. A külterület már maga sem jelent kulturálisan ingergazdag környezetet – hiányoznak, illetve távol vannak a kulturális, szabadidős és szórakozási lehetőségek-, de a kevés szabadidő, a kemény fizikai munka miatt sok esetben a szülők sem igénylik a szórakozást, a közösségi programokat. A külterületen a társadalmi kapcsolatok is szegényesek. Így gyakori, hogy a gyerekekben sem alakul ki az aktív társadalmi életre való igény, vagy gyengébb a kapcsolatteremtő készségük.

Gyakori a külterületen a „rejtett problémák” megléte. A tanyai családok, otthonok elszigeteltsége, a távoli szomszédok, és minden más kontroll-szervezet „ellenőrzésének” hiánya miatt ugyanis nem törekszenek a szülők például a kapcsolati konfliktusok megoldására, a szülői magatartás változtatására. Előfordul, hogy már régóta fennálló, külső segítséget, vagy gyermekvédelmi beavatkozást igénylő esetre csak hosszú idő múlva derül fény.

Ami a táplálkozási szokásokat jelenti, a tanyai gyerekek körében gyakori, hogy reggeli nélkül indulnak el otthonról az iskolába. Gyakoribb a helytelen táplálkozási szokások megléte (pl. a gyermekek korábban kapnak tehéntejet, zsíros füstölt ételeket), illetve jellemzőbb az egyoldalú táplálkozás.

A pedagógusok szerint jellemzőbb a tanyán, hogy a szülői nevelés mértéke nem megfelelő, túl sokat várnak e téren az iskolától, óvodától. Ezenkívül jellemzőbb a házi feladatok elkészítésével kapcsolatos hiányosság, valamint a tanulási zavarok, magatartási problémák, kommunikációs zavarok kialakulása a tanyai gyermekek esetében. Az óvodapedagógusok szerint pedig a beszédfejlődési zavarok gyakoribbak.

Az orvosok a helytelen táplálkozási szokások mellett (korszerűtlen, egyoldalú táplálkozás, reggelizés hiánya) a kisebb fizikai sérüléseket említették, mint ami gyakoribb a tanyai gyerekek esetében. Habár a vélemények átlagában az allergiás megbetegedések is gyakoribbak a tanyai gyerekek esetében, az orvosok nézetei igen szélsőségesek e tekintetben.

III.4.3. Problémás családok a tanyán, a szociális kiköltözők

A családok életében a krízishelyzet kialakulását több tényező is előidézhetheti. Az alacsony jövedelmezőségű kisgazdaságok esetében a mezőgazdasági termelés bizonytalansága miatt jó esetben a krízishelyzet csak az év bizonyos időszakában alakul ki, illetve erősödik fel, a bevételek elmaradásától függően. A gazdaságok jövedelmezőségét csökkenti a földterületek kis mérete, a munkaeszközök és a tájékozottság hiánya.

A szülő, vagy szülők munkanélkülisége többnyire automatikusan maga után vonja a krízishelyzet kialakulását.

A fokozott veszélyt azonban mégis az a társadalmi folyamat jelenti a tanyán, mely az utóbbi években igen intenzívvé vált az egész kistérségben, és amely mintegy determinálja a résztvevő családok további sorsát. Megindult és felerősödött ugyanis azoknak az elsősorban nagyvárosokból, illetve külföldről – Romániából, Szerbiából – érkező családoknak a beáramlása, / vagyis kiköltözése a tanyára, amelyek már előző lakóhelyükön is szociálisan hátrányos helyzetűnek számítottak, és komoly megélhetési problémákkal küzdöttek. Ezek a családok sok esetben az adósságból, vagy a panelből kiköltözők a magas rezsiköltségtől menekülnek. Úgy gondolják a tanya könnyebb megélhetést jelent, és nem tudják felmérni, hogy az „olcsóbb” és a „könnyebb” között milyen szakadék tátong. Ezek a családok gyakran a központtól és a műúttól távolabb fekvő, rosszabb állapotú tanyákat vesznek meg, (illetve bérlik a külföldi állampolgárok), mivel azok az olcsóbbak. Ha van is a tanyahoz valamennyi földterület (általában nincs), a szakértelem és a tapasztalatok hiánya miatt úgysem tudnak a gazdálkodásból jövedelemre szert tenni. Ha pedig korábbi lakóhelyükön is munkahelyproblémával küzdöttek, akkor itt csak romlottak az elhelyezkedési esélyeik. Innét pedig sajnos nincs menekülési útvonal tovább.

A problémás családok esetében gyakori, hogy vagy nincs gépkocsijuk, vagy ha van valamilyen közlekedési eszköz, akkor nincsen a használatára engedély. A nők körében ritkább a vezetői jogosítvány megléte. Mivel pedig már a településközpontig is jelentős távolságot kell megtenni, és a tömegközlekedési számukra igen drága, nem igen marad más, mint a kerékpáros közlekedés. Ezek a családok így könnyen elszigetelődnek és mivel többnyire nincsenek helyben rokoni, baráti kapcsolataik, teljesen magukra maradnak.

III.4.4. A családsegítő szolgálatok tapasztalatai

A családsegítő szolgálatot ellátók véleménye és adatai szerint nagyobb az aránya a problémás családoknak a külterületen, mint a zárt településen. A szakemberek a már leírt problémák mellett a szülők időszakos italozását, a gyerekek intézményen kívüli étkezési lehetőségeinek hiányait, valamint a lakóépületek leromlott fizikai állapotát tartják jellemzőbbnek a tanyán. Véleményük szerint óriási probléma az is, hogy a tanyai gyerekek életére – mást nem tapasztalva - nagyobb hatást gyakorol a szülői példa, így a negatív példa, nagyobb az esély a negatív életmódminta (munkanélküliség, alkoholizmus) áttevődésére.

Gyermekjóléti szolgálatok – elszomorító adatok

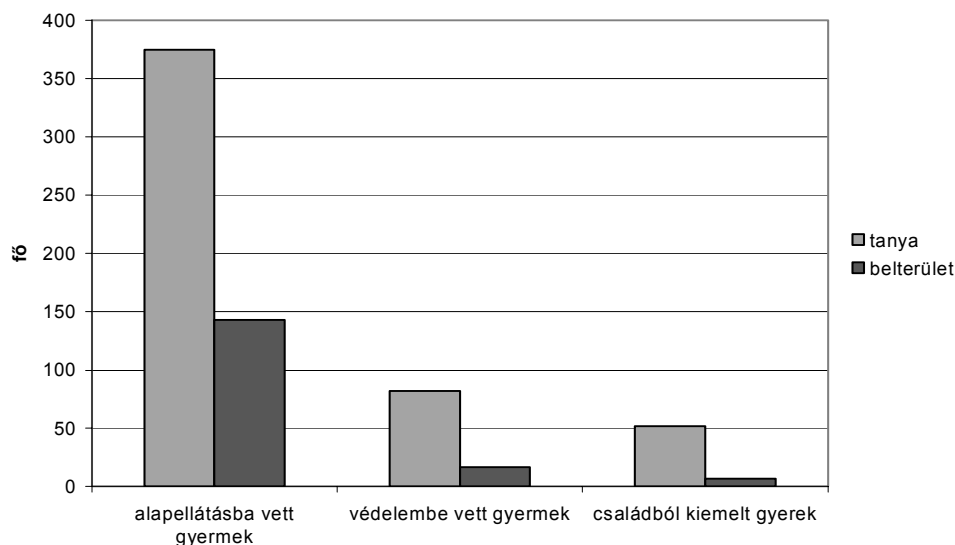
Az alábbi táblázat a gyermekjóléti szolgálatok nyilvántartásába tartozó gyermekek számát tartalmazza a település egészére és a külterületre vonatkozóan. (Ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy a gyermekek mindössze 38%-a él tanyán!)

	Település	Ebből külterület	A külterületre vonatkozó értékek %-ban
Gondozásba/alapellátásba vett gyerekek száma	518	375	72,4
Védelembe vett gyerekek száma	99	82	82,8
A családból kiemelt gyerekek száma			
Átmeneti nevelésbe vétel	23	19	82,6
Családba fogadás	11	10	90,9
Tartós nevelésbe vétel	16	15	93,7
Ideiglenes hatályú elhelyezés	5	5	100
Örökbefogadott gyerek	4	3	75
Utógondozott / visszahelyezett gyerek	32	25	78,1

20. táblázat: Néhány kiemelt adat a gyermekjóléti szolgálatok nyilvántartása alapján

(Forrás: A térség 14 településének adatai alapján)

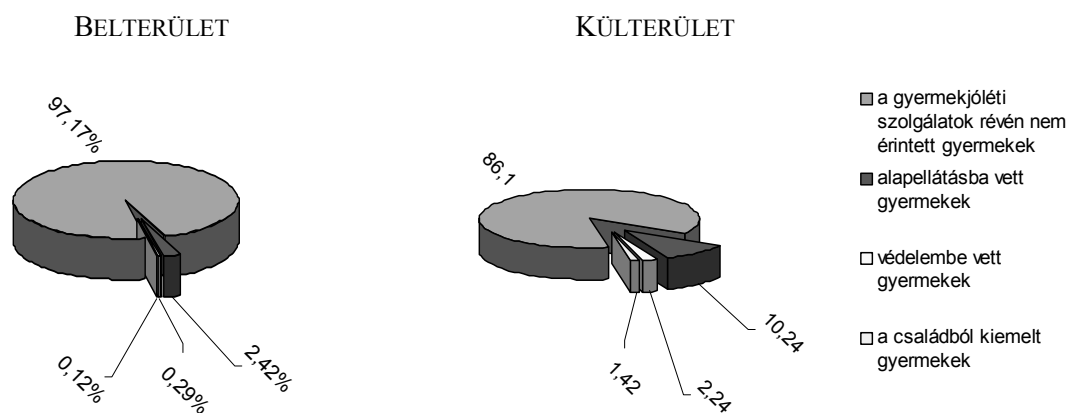
Az értékek magukért beszélnek. Az adatokból egyértelműen leszűrhető, hogy már az alapellátásba vett gyerekek között is 72,4% a tanyán élők aránya, a védelembe vett gyerek közül 82,8%, a családból kiemelt gyerekek esetében pedig 88,1% tanyai gyermek volt. Mivel pedig a külső beavatkozás mértékével együtt nő a tanyai gyermekek aránya, ezért elmondható, hogy súlyosabb következményei vannak a külterületen kialakuló családi problémáknak.

21. táblázat: A gyermekjóléti szolgálatok által ellátott és a családból kiemelt gyermekek száma
(Forrás: A térség 14 településének adatai alapján)

A gyermekjóléti szolgálatot teljesítők a védelembe vétel okaiként elsősorban a szülők alkoholfogyasztását, majd a nem megfelelő mértékű szülői nevelésre utaló iskolába járás hiányát, a lakókörnyezet minőségét, a szülők elhanyagoló magatartását említették. De megfogalmazódott az elvált szülők problémája, a bűnözés, a családi konfliktus, a bántalmazás és az ezekből adódó nevelési problémák, a gyerekek magatartási problémái. A családból való kiemeléshez is ezen okok, helyzetek súlyosbodása vezet.

Az alábbi két kördiagram azt mutatja be, hogy a milyen arányban vannak jelen a gyermekjóléti szolgálat – illetve részben a gyámügy – ellátásába tartozó gyermekek külön-külön a bel- és külterületen az ott élő gyermekkorúak számához viszonyítva

9. ábra: A gyermekek helyzete a belterületen, illetve a tanyán

Míg a belterületen a gyerekek alig 2,9%-a tartozik a gyermekjóléti ellátás körébe (valamint az általuk kezdeményezett családból való kiemelés esetei közé), addig külterületen ez az érték 13,9%. Mivel az egy családban élő gyermekek száma közel azonos a két területre vonatkozóan, ezért elmondható, hogy a problémás családok, a gyermekek veszélyeztetettsége 5-szor gyakoribb a külterületen.

Nagyon fontosnak tartjuk mindezen sajátos problémák orvoslását. Szükség van speciális programokra, mint például a tanyai iskolabusz járatok indítása, a tanyai szolgáltató központok kialakítása, valamint a szociális szolgálatok fejlesztésére, a hatékony működés feltételeinek megteremtésére.

A speciális programok szükségességét ezek az adatok és az eddigi tapasztalatok is alátámasztják, hosszútávon azonban célszerű bizonyos feladatok nem programszerű, hanem folyamatos biztosítása.

III.5. Összegzés

Szükségessé és időszerűvé vált a tanya fogalmának újraértelmezése, definiálása, és a tanyás térségek egyértelmű lehatárolása, hogy fejlesztési – vidékfejlesztési - programok célterületként is értelmezhető legyen.

A lakótanya lakosa, a hobbitanya kertészkedő tulajdonosa, a versenyképes és a fennmaradásért küzdő gazdálkodók, a szociálisan nehéz helyzetben lévő kisgyermekes szülők, beteg idősek, munkanélküliek egyaránt részesei, célcsoportjai kell, hogy legyenek az alföldi tanyavilág megőrzését és fejlesztését, életképessé tételét célzó programoknak. Természetesen tanyatípusonként, célcsoportonként más-más módszerekkel és eszközökkel kell a fejlesztést megvalósítani, de a tanyavilág megőrzése közös, osztársadalmi, európai szintű érdek, mely s hatékony cselekvési terveket és megoldási – problémakezelési stratégiákat kíván meg.

Alapvetően fontos, hogy ne csak szociális problémacsoportként jelenjen meg a tanya, hanem, mint fejlesztési, szabályozási kérdés. Integrált, egységes szemléletű és céltudatos, konzekvensen végigvitt, az ágazati eszközöket együttesen kezelő fejlesztés kell legyen a tanyai fejlesztés.

És végül egy hitvallás egy homokháti polgármestertől:

„Hiszünk abban, hogy szükség van a tanyákra, hiszünk abban, hogy ez a százezer épület otthon is lehet. Hiszünk abban, hogy jó kezekben van a gazdálkodás a tanyai őstermelőknél, és segíteni tudjuk a kisgazdaságokat az Uniós kihívások közepette is. Hiszünk a tanya „mindig megújuló képességében”. Hiszünk abban, hogy a tanya, mint érték, mint kincs fennmaradása nemzeti érdek.

Tudjuk azt, hogy sok lemaradás van a külterületen. Tudjuk, hogy a népességnövekedés mellett vannak kedvezőtlen társadalmi folyamatok is a tanyán. Tudjuk, hogy nemcsak infrastrukturális fejlesztések kellene. Tudjuk, hogy a területi adottságok miatt a fejlesztések fokozott összehangolására van szükség a költséghatékonyság érdekében. De tudjuk, hogy ezek elmaradása a tanya népességmegtartó képességének és képességmegtartó népességének csökkenéséhez vezethet.

Bízunk abban, hogy a tanya sorsa nem az, hogy jómódú(?) külföldiek szórakozóhelye legyen. Bízunk abban, hogy gazdaságaink felveszik a versenyt uniós társaikkal. Bízunk abban, hogy a szociális problémákat orvosolni tudjuk. És végül bízunk a segítségben: bízunk abban, hogy kezdeményezéseinek partnerekre és főként támogatókra találjanak.”

Irodalom:

Dr. Csatári Bálint (2004.): A tanyakollégium zárónyilatkozata és ajánlásai. In: Dr. Csatári Bálint – Kiss Attila (szerk.): Tanyai Kaleidoszkóp, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét.

Kiss Attila (2004.): Hogyan tovább tanyavilág? In: Dr. Csatári Bálint – Kiss Attila (szerk.): Tanyai Kaleidoszkóp, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét.

MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete által elkészített CD-ROM (2005.). „A Homokhátság tanyás településeinek néhány jellemző külterületi adata II.” címmel. Kecskemét.

Dr. Duró Annamária, Fodor Csaba, Gulyás Péter, Rácz Attila Matula Anikó (2001.): Beszámoló a 2000. évi Homokháti tanyafelmérés eredményéről - Mórahalom.

Fodor Csaba, Matula Anikó, Ördögh Antal, Tóth Enikő (2001.): A hátrányos helyzetű tanyai gyermekek helyzetének és a családsegítő- és gyermekjóléti szolgálatok működési hatékonyságának vizsgálata a Homokhátságon – Mórahalom.

<http://forras.rkk.hu/0011/barth.html>

IV. A Homokhátság szociális problémái

Kirekesztettség és gondok a tanyán²⁰

IV.1. Bevezető

Tanulmányomban a Homokhátság tanyáin élő emberek szociális problémáival, a térbeli kirekesztettségekkel és devianciákkal kívánok foglalkozni. E megközelítés különösen a problémákra irányul, ebből adódik az, ahogy a gondokkal terhelt tanya képe megrajzolódik. A sok szempont a nehézségekre fókuszál. Ez azonban az egyik oldala a tanyai életnek. Vannak jól funkcionáló, egészséges, harmonikus tanyák, melyeken sikeres gazdálkodást folytatnak, vagy ahol a természettel és a modern kor vívmányaival egyaránt képesek együtt élni. Vagy mások, melyeken a biogazdálkodást, a természettel való együttélést reprezentálják az ott élők, akik gyakran a várost hagyták maguk mögött. Ezek, minthogy sikeresen küzdöttek meg azokkal a nehézségekkel, amelyekről tanulmányomban szólni fogok, nem kerülnek itt bemutatásra. Mint ahogy azok a tanyák sem, amelyeket időszakosan használnak (pl. hobbitanyák).

Tanulmányom során esettanulmányaimra, interjúkra és fókuszcsoportos interjúkra támaszkodom. A problémák többsége ugyanis nem érzékelhető a meglévő kvantitatív és statisztikai adatokból. A kvalitatív megközelítés miatt a tanulmányom nem tudja számszerűsíteni, hogy hány tanyát, mennyi embert érintenek ezek a problémák. A problémák ilyen interpretációja nem elégíti ki a reprezentativitás kritériumát, ugyanakkor mélyebb és érzékletesebb képet kaphatunk a problémák minőségéről és a működési mechanizmusairól.

IV.2. Térbeli kirekesztettség

Első pillanatban a térbeli távolságból adódó nehézségeket tapasztaljuk, ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a tanya, mint eltérő gazdasági és életmódbeli entitás, sok pozitívumot hordoz, mely a természeti környezettel való szimbiózisból, a város forrágatótól való távolságából táplálkozik. Mégis, amikor a szociális problémák felől közelítünk, akkor ez a távolság nehézségeket, s a természettel való együttélés kiszolgáltatottságot is jelent.

A tanyák térbeli távolsága a várostól, többféle kirekesztettséghez vezet. Ha erre gondolunk, elsősorban a munkahelytől és az iskolától való távolság jut eszünkbe, majd pedig

---

²⁰ Nagy Terézia, tudományos segédmunkatárs, MTA Alföldi Tudományos Intézet, Békéscsaba

másodikként a kulturális eseményekhez, intézményekhez való hozzáférés nehézsége. Ugyanakkor a várostól, községtől való fizikai távolság az infrastrukturális problémákat is magában hordozza, hordozhatja.

IV.2.1. Munkahely és iskola elérhetősége

A munkahelyek és az iskolák jórészt a településeken találhatóak meg – távol a tanyáktól. A távolság, az időjárási viszonyok és a munkaadók/tanárok attitűdjei mind-mind befolyásolják a tanyán élők kirekesztettség érzetét és a valóságos kirekesztettséget.

A távolságból adódóan a munkába, iskolába korán el kell indulni, autóhoz, tömegközlekedéshez, jó esetben kerékpárhoz kötött a tanyán lakó. „Télen a hó, nyáron a homok miatt nehéz közlekedni. Elkésni meg nem lehet. A gyerekeket be kell vinni, munkába, ha megy az ember, jobban kell igyekezni.” (M., 42 éves férfi)

Interjúk során többször hangzott el, hogy nehéz munkát vállalni úgy, ha valaki tanyán él. A munkaadók nem szívesen alkalmazzák a tanyán élőket, mert a késésektől félnek, továbbá nem kívánják támogatni a munkába járás költségeit. „A legjobb, ha valaki gazdálkodik és abból meg tud élni. De az is rengeteg munkával, fáradtsággal jár. Meg piacot találni a megtermelt zöldségnek, a hízóknak, tyúkoknak. Kellenek gépek, kocsik, ember... Ha ez nincs, nem lehet megélni, be kell járni dolgozni. Akkor meg a gazdaság nem megy, mer’ az nem megy a maga lábán. Munkát találni és azt megőrizni – na az se egyszerű. Én magam is voltam többször munkanélküli.” (K. 45 éves férfi) (Erre a *Munkanélküliek, alkalmizók, feketemunkások* c. fejezetben még visszatérek.)

Az iskolába járás a közeli településekre tömegközlekedéssel és a tanyagondnokok segítségével megoldható, azonban a városi középiskolákba eljutni már egy kicsit nagyobb nehézséget jelent. A felzárkóztatás, korrepetálás, gyógypedagógia, logopédia, gyógytorna a települések intézményein keresztül oldható meg, csakúgy, mint a tehetséggondozás. Ez azonban sokszor elmarad, s a gyerekek hátránnyal indulnak a középiskolák felé. Mind az általános-, mind a középiskolák kapcsán arról beszéltek a szülők, hogy gyermekeik stigmatizáltak, azaz a tanyai lakhelyük miatt megkülönböztetik őket, holott a gyerekek zöme szorgalmasan tanul, még akkor is, ha azt csak petróleumlámpa fényénél teheti.

„A tanárok is úgy állnak hozzá a tanyasi gyerekekhez: biztos nincs hol fürdenie, biztos, hogy kevesebbet tud, mint a többi. Aztán, a gyerekek is csúfolják, hiszen lehet, a tanár nem szól ebbe bele. Így sok gyerek elkallódik, nem tanul tovább. Aki pedig nem tanul tovább, az itt fog élni a tanyán. A

többiek, főleg akinek szakmája van vagy főiskolára ment, az elmenekül innét.” (K. 38 éves nő)

Utóbbi megállapítással a tanyagondnokok is egyetértenek. Ők is jól érzékelik, hogy a fiatalok elmenekülnek a tanyáról, ha csak tehetik. Amíg a tanyán élnek, a munkába be kell segíteniük, s ez néha a tanulás rovására megy. A számítógép- és internet-használat ma már alapkövetelmény az iskolákban – de ahol áram nincs, ott ez nem megoldható otthon. Ha áram van, internet-hozzáférés még akkor se, s az sem biztos, hogy számítógépre telik. A községi teleházak és könyvtárak, iskolák gépei jelenthetnek erre kis mértékű megoldást. Ez azonban még mindig nem jelenti a kortárscsoporthoz való felzárkózás megfelelő mértékét. A stigmákat, a hiányérzetet ez még nem oldja fel. A tanyai világ hátuk mögött hagyása annál inkább – s a leváláshoz az első lépcső a középiskolai kollégiumokba való beköltözés lehet.

„Ha hétvégére hazajön a gyerek, akkor már nem fog beállni úgy dolgozni, mi sem várjuk el tőle. Valahogy elszakad ettől az egésztől... A városhoz tartozik, mi meg még ide...” (Zs. 42 éves nő)

Látjuk, két út áll a gyermekek előtt: tanyán élni és ott valamiféle deprivációban és kirekesztettségben részesülni, vagy elmenni. Ahogy ők mondják, „elmenekülni”.

IV.2.2. A kulturális intézményektől való távolság

A kulturális intézmények és események a településekhez kötődnek, a fizikai távolság, a tanyai életmód (a gazdálkodás napi ritmusa) nem teszi lehetővé ezen intézmények rendszeres látogatását. A városi ember számára ez a mindennapok és az ünnepnapok részévé vált. Számukra a kulturális fogyasztás mértéke normatíve meghatározott. Annak jelentős hányada a TV-n, rádión keresztül nem hozzáférhető, de sok tanyán áram hiányában még ezen eszközök működtetése sem megoldható.

A különböző társadalmi státuszcsoportok, munkaközösségek habitusuknak megfelelő kulturális fogyasztást tartanak szükségszerűnek. A tanyán élők – idősek és fiatalok egyaránt – jórészt nem tudnak ilyen eseményeken részt venni. Ehhez a tömegközlekedéstől független közlekedés szükséges. Az állatok ellátásáról is gondoskodni kell. A család, ha gazdálkodik, s nincs alkalmazottjuk, nem tudják ezt megoldani.

Ha a szórakozás, a kulturális fogyasztás egy meghatározott szintjét nem éri el, kívül rekednek. A fiatalok ezt még nehezebben élik meg:

„Nem tudok elmenni sehová szórakozni, mert vagy este 9-10 óra körül haza kell indulnom, vagy meg kell várnom a reggeli buszokat. Így nem lehet... Persze a barátaim, meg régebben az osztálytársaim, mindig piszkáltak, hogy miért nem megyek velük. Ha mentem, akkor az se volt jó, ha nem mentem, akkor meg kimaradtam mindenből. A városiaknak könnyű.” (Zs. 25 éves férfi)

Azt is mondják, hogy csak az marad meg a tanyán, aki lemond a modern kor kulturális szórakozásairól, aki jól érzi magát távol a várostól, s nem az adja a viszonyítási pontokat szármára. (N. S., alpolgármester)

IV.2.3. Távol a településektől

A települések infrastrukturális és kulturális háttérrel biztosítanak a településeken élőknek. Ez a tanyán élők számára is hozzáférhető – ha a fizikai távolságot legyőzik. Az idősek ellátása, az orvosi és egészségügyi szolgáltatások, a mentálhigiénés gondozás, a szakoktatás, speciális képzések elérése sokszor okozott gondot. A tanyagondnoki hálózat kiépülése ezen sokat javított. A tanyák kialakulása óta a tanyán élők a városba, közeli községbe mentek ügyeiket intézni. Ez nem változott azóta sem. Ami változott: a körülvevő kulturális-társadalmi környezet, a maga felgyorsult élettempójával, igényeivel. A város és a tanya világa elszakad egymástól.

Szimbiózisban a természettel

A tanya közelebb van a természethez, mintegy szimbiózisban él vele. Sokkal inkább, mint a városi épületek lakói. A házak megvédik az embereket a természeti környezet „ártalmaitól”, az időjárás viszontagságaitól. Azonban míg a városlakó elsősorban a kereskedelemről, a jövedelméről és az árukínálattól függ, a természethez közelebb élők a mindennapjaik során észlelhetik a természetet: a gazdaság, a növények és állatok növekedése, a termelékenység közvetlenül befolyásolt a természettől. Az eső, a hó, a nap melege jobban és közvetlenebbül irányítja az életüket. Még akkor is, ha nem folytatnak gazdálkodást birtokukon, a téli időszakban a munkába, iskolába járáskor ezt jól érzékelik.

A városok kövekből és intézményekből, normákból és társadalmi életből felépített birodalma távol esik a természet befolyásolhatatlan és kiszámíthatatlan világától – ami

kaotikus és idegen érzetet kelt az emberben (vö. Hankiss 1997). A természethez közelebb e kaotikus és kiszámíthatatlan világ az ajtón túl van, közvetlenül.

E szimbiotikus társulás a tradicionális társadalomban kialakult normák és mértékek szerint jól működött: a természet évköréhez és ritmusához igazodott életet alakult ki, melyhez alkalmazkodva a gazdaság ma is működőképes lehet. Azonban a piac- és fogyasztásorientált modern korban a termelékenység maximalizálásnak igénye, a természet befolyásolása olyan tudást is igényel, amely nagyobb mértékben kíván elszakadni a természettől. Üvegházak, primőr áruk, monogazdálkodás, gépek és műtrágyák segítenek, de a szaktudás nélkül ez nem működik. Látjuk, hogy a nappalok az éjszakába nyúlnak, a tél közepén primőr árut kívánunk – ez mind felborítja a tradicionális mintákat. A tradicionális minta nem mutat megoldásokat erre. Az újabb igényeket városi infrastruktúrával – villany, gáz, telefonvonal – lehetne kielégíteni. Ha ez nincs, a befektetett munkaerő és a termék piaci ára nem lesz egyensúlyban. Ráadásul a természettel való együttélés is felborulhat: gradános növénytermesztés, fűtött fóliasátrak, meg nem oldott hígtrágya-elvezetés stb. terheli a környezetet.

A tradicionális gazdálkodást folytatók, s így a természettel harmonikusabban együtt élő tanyaiak viszont egy olyan környezetben próbálnak fennmaradni, ahol a termelékenység, a piaci ár, a befektetett energia, hasznosság a kulcsszavak. S miközben hagyományos módon gazdálkodnak, meg kell küzdeniük azokkal a kihívásokkal is, amelyeket a modern kor termel: környezetszennyezés, a növény- és állatvilág pusztulása, autóutak, illegális személtlerakók és további globális kockázatok, mint a globális felmelegedés, levegőszennyezettség (vö. Beck. 2003). Ezen hatásokat nem rekeszthetik ki a tanyán élők sem.

IV.2.4. Ahol az infrastruktúra hiányos

A KSH adatai szerint az ország teljes mértékben villamosított. Ez azonban nincs teljesen így. Több tanya van villanyáram nélkül, s sok helyen, ahol van villany, ott aggregátorok biztosítják az áramot. Máshol pedig az áramingadozás miatt nagyobb teljesítményű elektromos készülékek nem üzemeltethetők (pl. egy hűtőszekrény). Néhol egyetlen izzó biztosítja a világítást, s még esetleg egy rádió működését. A mobiltelefonok, akkumulátorok feltöltését a tanyagondnokok, a faluban élő rokonok biztosítják. Mindenesetre látnunk kell azt, hogy az, ami egy városlakó számára a legtermészetesebb, az itt nem olyan egyértelmű: a villanyvilágítás, a hűtő, a televízió. Elektromos konyhai eszközök, számítógép, vagy más eszköz működtetése ezen helyeken lehetetlen luxus.

Nagyon ritkán olyan tanyaival is találkozhatunk, ahová házilag és illegálisan vezettek be áramot.

„Nem volt itt áram, de akkor nem tudnám működtetni a kemencémet. Az meg kell, mert egy darabig bevitettem a cserepeket kiégetni, de az zűrös volt. Úgyhogy a szomszédnál jön egy vezeték, arra kapcsolódtunk rá. Egy barátom segített. Nem volt még vele gond, meg másképp nem is tudnám megoldani, mert annyi pénz a világon nincs, mint amennyi ahhoz kellene, hogy itt legal módon legyen áram...” (J., fazekas)

Van, ahol a tanya felett vagy mellett megy el a villanyvezeték, de a „rákötést” nem tudják kifizetni. Máshol néhány kilométer vezetékre és oszlopokra is szükség lenne.

Gázvezeték a legtöbb területen nincs – hacsak a közeli község pont nem arra terjeszkedik, s így a vezeték ott megy el. Ezen tanyák a szerencsés kisebbséghez tartoznak. A legtöbb helyen gáz, csatorna és más egyebek nélkül élnek. Ha a villany is hiányzik, az infrastrukturális depriváció kiteljesedik.

A városlakók mindennapi életéhez, a tanyán élők számára ezen túlmenően a gazdálkodáshoz is hozzátartozna a kiépített infrastrukturális háttér. Csökkenne a versenyképtelenség, a kirekesztettség, a depriváltság, s lassan a stigmatizáltság is feloldódna. Az élet is könnyebb lenne.

„Azt mondják, hogy költözzek be a faluba, ha villanyt akarok. Meg hogy én választottam. De ez nem igaz. Én nem választottam, ide születtem. Ha mindenki elhagyná a földet, akkor ki termelne? Mer’ én még úgy-ahogy termelek, s abból van a városiaknak is a kosztja. Meg persze a mienk is.” (A., 52 éves férfi)

Többen vélekedtek úgy, hogy a szolgáltatóknak (és a kormánynak) nem éri meg e külterületeken fejleszteni, mert a sok beruházás nem térülne meg. Mások azt is hozzáteszik, hogy lennének olyanok is, akik a számlák elől menekülve kerültek ki a tanyaúra, s nem valószínű, hogy fizetnének a szolgáltatásokért (erről ld. *Tanyára kiköltözők* c. fejezetet).

IV.3. Társadalmi kirekesztettség

A tanyán élők régen is távol éltek a városi társadalom forgatagától – de eközben sajátos külön világot építettek maguknak, ahol a szórakozás és társas élet más attribútumai is helyet kaptak. Ezt láthatjuk Juhász Antal, Szei Tibor, Duró Annamária vonatkozó írásaiban is. A kirekesztettség a város kulturális-társadalmi életétől és annak hozadékaitól való megfosztottságában ragadható meg. Interjúalanyaim, ha hiányolták e kapcsolatokat, az időbeli és térbeli távolságot jelölték meg okként. Sokkal súlyosabbnak látták viszont azt, hogy a tanyáról elköltözött fiatalabb generációk nem jönnek vissza a tanyán élő idősebb családtagokhoz, azokat ritkán látogatják, s sokszor már nem is értik meg egymás világát. Ez akadályozza azt a fajta segítségnyújtást, amely lehetővé teszi, hogy az idős ember – aki egész életét a tanyán élte – továbbra is otthonában maradhasson. Az idősök sokszor maradnak magukra, a családtagok mindennapi segítsége nélkül. Holott a tanyai élet a több generáció együttélését is feltételezi: a gazdaság átvétele során az idősök fizikai állapotuknak megfelelő munkát végeztek, irányítottak, a nehéz munkákat a fiatalabbaknak adták át. Ez nem valósul meg akkor, amikor a fiatalok elmennek. A gazdaság is lassan pusztulásnak indul.

A fiatalabb generáció nélkül a tanyai világ képe pusztulásnak indul. A társas támogatás, a több generáció együttes, tradicionálisan meghatározott feladatmegosztása felbomlik.

Éppen ezért nagyon fontos a kapcsolatok hiányáról beszélnünk. Pontosabban az intenzív és intim kapcsolatok meggyengüléséről. Kapcsolatok hiányában *nemcsak a feladatmegosztás, hanem a lelki támogatás, az időben elnyúló reciprocitás és szolidaritás az, amelynek a hagyományos rendje felbomlik.*

IV.3.1. A gazdálkodás hiánya

Azokon a tanyákon, ahol már nem folyik gazdálkodás, nem beszélhetünk hagyományos tanyai életről, hiszen a tanyai életmód szerves része volt a termelés. Előző fejezetben említettem, hogy az idősök által lakott tanyákon lassan alábbhagy a gazdálkodás, erről, illetve az új kiköltözők nem-gazdálkodásáról kell itt szólnunk. A problémát abban láthatjuk, hogy a tanyai életforma azt a legfőbb tulajdonságát, attribútumát veszíti el, amely miatt létrejött. A természeti környezettel való együttélés, a gazdálkodás a legfőbb sajátossága volt a tanyának a 20. század közepéig. A gazdálkodás megléte csökkentette a piacoktól való távolság szubjektív érzetét, hiszen a szükségletek jelentős hányadát a saját gazdaságból ki

lehetett elégíteni. A kisebbik töredéke a szükségleteknek a piacra való bejárással megoldható volt. A termelvények eladása és a vásárlás nem volt napi rendszerességű: heti és havi piacokra, állatvásárookra, vásárookra mentek, s ez elegendő volt. Ott, ahol jelenleg is folyik gazdálkodás, ennek egy modernizált változata jelent meg.

Ahol azonban nem folyik gazdálkodás, ott a kereskedelmi egységektől való napi szintű függésről kell beszélnünk. S itt ismét a térbeli kirekesztettségéből adódó nehézségekre lehet gondolnunk: a távolság az idősödők számára egyre nehezebben legyőzhető, a családi támogatás hiányában a tanyagondnokok segítségére szorulnak. Az idősebb generáció, amíg bírja erővel, gazdálkodik, gazdaságát folyamatosan, lassan építi le.

„Amikor már nem bírtuk már annyira, először kiadtam bérbe a szántót, az egyiket, aztán a másikat. Végül csak ez maradt itt. Egy hold sincs egészen. Vettem bele, amíg bírtam, krumplit, zöldséget, permeteztem a gyümölcsfákat. Tavaly már csak néhány erős paprikát, meg paradicsomot, meg levesbe valót palántáztunk. A vejem hozta a palántákat, segített is elrakni. [...] Így fogytak el az állatok is, én nem bírom, a fiamék, meg a lányomék is utóbb beköltöztek, aztán, hogy megöregedtünk, már nem kell, nem is bírnék velük.” (I., 82 éves férfi)

A városból kiköltöző, gazdálkodást sem folytató tanyán élőkrol a *Tanyára kiköltözők* fejezetben írok. Az azonban már itt megemlítenő, hogy a gazdálkodáshoz szükséges eszközök, főképp a modern gépek hiánya, a gazdálkodáshoz szükséges (szak)tudás hiánya elősegíti azt, hogy a kiköltözők el sem kezdik, vagy abbahagyják a gazdálkodást néhány év kinnlakás után.

IV.3.2. Munkanélküliek, alkalmizók, feketemunkások

A tanyán élők között kevés a munkanélküli – mondják a tanyaiak –, mert vagy gazdálkodik, vagy elmegy napszámba az, akinek nincs munkája, munkahelye. Az év jelentős részében a munkanélküliek is vállalnak munkát, kivételt ez alól néhány szociális okból kiköltöző család felnőtt tagjai jelentenek (erről ld. a *Tanyára kiköltözők* c. fejezetet).

A posztoszocializmusban a teljes foglalkoztatottság megszűnt, mint ahogy a szocializmus kvázi-biztonsága is. A második gazdaságban megszerzett tapasztalataikat kellett átültetni a piacgazdaság valós keretei közé. Annak idején az állami vállalatok alapanyagai, szerszámai, raktári készletei az ott dolgozók kezén vándorolt ki a második gazdaságba, a

háztájiba. Csakúgy mint a know-howok, s kamatozott a második gazdaságban. Innen is kerültek ki munkanélküliek szép számmal. 1995-ig kiderült, hogy mely vállalkozók azok, akik a piacgazdaság körülményeinek megfelelnek a korábbi, második gazdaságban megszerzett rutinjaikkal, s alkalmazkodásukkal, s melyek azok, akik nem. Ehhez hozzátartozott volna az is, hogy versenyképes áruval, árakkal kellett megjelennie a piacon, s a piaci pozíciókat kellett megszereznie, majd pedig megtartania. Ha valaki nem tudta kamatoztatni a termelőszövetkezetben, állami gazdaságban megszerzett tudását, s nem tudta átültetni a piacgazdasági keretek közé, vállalkozóból alkalmazott, alkalmazottból könnyen munkanélküli, alkalmi munkás válhatott.

Így hát azt mondhatjuk, hogy ha nincs is munkanélküli nagy számban a közvélekedés szerint, olyan emberrel bőséggel találkozhatunk, aki korábbi társadalmi státuszát elveszítette e fenti okoknál fogva, s alkalmazottként, alkalmazóként keresi jövedelmét.

(Mindehhez ld. Borboly 2003; Laki 2003; Nagy 2005.)

Az alkalmazók, feketemunkások arányát nehéz megkülönböztetni, mert többnyire mindkét kategóriát „alkalmazónak” nevezik. Ez a munkastátusz az önkiszákmányolás és bizonytalanság fogalmaival is jellemezhető. Ha van munka, dolgoznak, amennyit bírnak, hogy amikor nincs, akkor a korábban félretett jövedelemből tudjanak élni. Ha félre tudnak tenni – ez az első ok is egyben, amiért a bizonytalanság fogalmát használjuk: a jövedelemből a családot el kell tartani, a házat fenn kell tartani. Ehhez sokat kell dolgozni, s még akkor sem biztos, hogy tartalékot tudnak képezni. A másik ok: nem kiegyenlítően van munka az év minden időszakában. Tavasztól a betakarításig van munka – akár a gazdaságban, akár az építkezéseken, de télen szinte semmi. Piacozni is főleg ebben az időszakban lehet. A bérek alacsonyok, a munka nehéz, betegszabadság nincs – mégis jobb, mint a semmi, mondják.

Elhagyott tanyák

Az elhagyott tanyák aránya területenként más – ahol több a lehetőség, jobb az infrastruktúra, nagyobb a közösség megtartó ereje, közel van a legközelebbi település, ott kevesebb elhagyott tanya van²¹. Ahol rosszabbak ezek a kondíciók, ott a tanyák pusztulásnak indulnak, az elhagyott tanyák omladékait lassan belepeli a gyom.

Ahogy azt korábban is írtam, ha a fiatalabb generáció elhagyja a tanyai életet, s csak az idősök maradnak, lassan zsugorodni kezd a tanya körül a művelt föld, a ház is elhanyagoltabb. Ha a tulajdonosok meghalnak, az örökösök nem költöznek ki, de sokszor eladni sem tudják a tanyát.

IV.3.3. Tanyára kiköltözők

A tanyára kiköltözők egy része sikeresen gazdálkodik birtokán, adaptálódik környezetéhez. Mások nem folytatnak gazdálkodást, de munkájukból megélik. Vannak azonban olyan kiköltözők, akik rossz gazdasági kondícióikat próbálják meg megoldani a kiköltözéssel: eladják városi lakásukat, s vesznek egy olcsó tanyát, az árkülönbözetből kifizetik adósságaikat. A maradék pénzből vagy elkezdenek gazdálkodni, vagy felélik azt. (Interjú N.S. alpolgármesterrel.) Akik elkezdenek gazdálkodni, sokszor a megfelelő tudás hiányában küzdenek egy ideig, befektetik a gazdaságba maradék pénzüket, amely elfogy, s lassan feladják.

A kiköltözők egy része – vélik többen – a számlák előtt menekülve nem is fontolják meg, hogy mivel jár a tanyai élet: távol az iskolától, munkahelyektől. Ugyan nincs villanyszámla, de villany sincs. Problémáik, melyek a perifériára szorultakéhoz hasonló, a térbeli távolsággal is terhelődik. Nem ritka közöttük a problémás alkoholfogyasztó, a deviáns.

A munkanélküliség közülük sokakat érint (talán régebb óta), a gazdálkodásra – akár saját szükségletre való termelésre – nincsenek felkészülve. A segélykérelmeikkel a közeli települést terhelik (N. S. alpolgármester), s a városi életmód fenntartása mellett a segélyekből élnek. Ez nem javítja a tanyaiak presztízsét, de nem segíti a kiköltözők adaptációját, túlélését sem.

Más kutatásomból ismert életút-modell is indul e kiindulóponttól. A tanyára való kiköltözés után a munkába járás nehézkes volt – meséli O. F. –, majd inkább beköltözött a városba, egy köztéri padra, s onnan járt munkába. Aztán egy baleset során elveszítette a munkáját, a tanyára se tud kijutni, ha kijutna, nem tudna a városba bemenni koldulni. Hajléktalanként él. Ő meséli, hogy mások is kerültek így, a lejtő végén az utcára. Az első lépcső volt a villany nélküli tanyára való kiköltözés, de mivel munkát nem végeztek, ellenben ittak, a tanyát is kénytelenek voltak elhagyni. Most a fővárosban élnek az utcán. (Interjú O. F. 47 éves hajléktalannal.)

A kiköltözők adaptáció-hiánya, az elveszített kapcsolat-háló, a depriváció mellé társuló területi kirekesztettség, s esetlegesen ezek mellé társuló devianciák, mentális sérülések együttesen eredményezik azt, hogy ez a réteg *a legveszélyeztetettebb társadalmi csoport*. A leszakadó társadalmi csoporthoz tartozók e fajta „menekülése” a teljes kirekesztettséghez vezethet.

---

²¹ A VÁTI által készített tanyai adatlapokat tartalmazó adatbázis alapján, 2005.

IV.4. Devianciák a tanyán

IV.4.1. Alkoholfogyasztás

A magyar lakosság 10%-a problémás alkoholfogyasztó, köznyelvi kifejezéssel élve alkoholista, alkoholbeteg. Arra vonatkozólag nincs adatunk, hogy ez a probléma milyen mértékben érinti a tanyán élőket. Azonban több interjúban is felbukkan, s a depriváció, a szociális hátrányok társaként jelenik meg. Egyes családok esetében az alkoholfogyasztás része a mindennapoknak. Az alkoholfogyasztás túlzott mértéke következtében a munkavállalás, gazdálkodás akadályokba ütközik, s nem ritkán a gyermekek testi és szellemi fejlődését is hátráltatja.

„Van jó pár család a környéken, amelyiknél a férj többet van a kocsmában, mint otthon. Aztán van, hogy az asszony is iszik. A gyerekek meg csak nőnek. Járnak ugyan iskolába, de az, amit otthon kapnak, az nagyobb hatással van rájuk. [...] Azt nem tudom, hogy bántják-e a gyerekeket, de azt látom, hogy a házukból már mindent eladtak, ami mozgítható volt, mióta az öregek meghaltak. A földet se művelik, állítólag segélyért bemennek az irodára, de abból nem tudom, hogy hogy lehet megélni.” (K. 45 éves férfi)

E történetben az alkoholfogyasztás (látszólag) megelőzi a szociális problémák megjelenését, más történetben azonban a gazdaság tönkremenetele, a munkanélküliség, válás vezeti egyik vagy mindkét felet az alkoholhoz. A városból szociális problémák miatt kiköltözötteket azonban súlyosabb mértékben érinti. Többségük ugyanis egy alkoholfogyasztó-karrier során adta el városi ingatlanát és költözött ki villany nélküli tanyára. Ahogy mások mondják: meggondolatlanul, hiszen a gond nem lett ettől kevesebb.

„El kellett adnunk mindent, rendeztük a tartozásokat és kiköltöztünk. Azt hittük, hogy könnyebb lesz, majd a zöldséget megtermeljük, együtt csinálunk mindent. De a férjem tovább ivott, a kertészkedéshez meg nem értettünk. Úgyhogy most már nem is vetünk semmit. A gyerekeknek nehezebb lett, messze az iskola, nem szokták meg ezt az életet. Otthon minden ott volt a közelben, a bolt, a barátok, az iskola, minden. [...] Vissza már nem tudunk menni, mert nincs félretett pénzünk, a férjem meg így nem dolgozik.” (A. 38 éves nő)

Az interjúkból kiderül, hogy a kevés alkohol fogyasztása normatíve elfogadott tanyán, gondot főképp az amúgy is szociális hátrányokkal küzdő családokban jelent. Így e jelenség értelmezése a depriváltság formáival együttesen lehetséges.

IV.4.2. Bűnözés

A problémás alkoholfogyasztáshoz hasonlóan a bűnözés mértékéről sincs pontos adatunk, a tanyán élők szubjektív érzéseiből indulhatunk ki. Meg kell különböztetnünk a tanyán élők sérelmére elkövetett bűnöket és az olyan tanyákat, tanyán élőket, akik maguk követnek el bűnöket.

Ahol több éve, évtizede ugyanazon családok élnek és ismerik egymást, ott nagyobb nehézségbe ütköznek a bűnelkövetők, mert a tanyán élők figyelnek egymásra, egymás tanyájára. Tudják, ha idegen ember vagy autó jár közöttük, s most már akár mobiltelefonon, akár a jelzőrendszeren keresztül tudnak segítséget kérni. Mégis, arról számolnak be, hogy az elmúlt években megnövekedett a betörések száma, az állatok eltulajdonítása és a termények illegális „betakarítása”. Ezt az elszegényedő külterületeknek, tanyasiaknak, „szociális kiköltözőknek” tudják be. Az emberélet elleni sérelem ritka, hallomásból tudnak gyilkosságról, öngyilkosságról.

A Homokhátság déli részén néhány csempésztanyáról tudnak, amelyeken keresztül, a határ közelségét kihasználva csempészték. A Szeged – Budapest közötti út homokhátsági szakaszán több helyen tudni vélnek olyan tanyát, ahol prostituáltakat tartanak, akiket az út mentére állítanak ki. Az utaktól távolabb néhány marihuána-ültetvényvel – akár fóliasátrak alatt is – találkozhatunk. Míg elsőnél a határ közelsége, a másodiknál a frekventáltság, a harmadiknál a térbeli távolság is segíti ezen devianciák megtelepedését.

Ugyanígy, a tanyához kötődően került bemutatásra a szociális kiköltözők „hajlama” a bűnelkövetésre. A több generáció óta tanyán élők beszámolója szerint az idősek ellen vagy az ideiglenesen üresen álló tanyák, falun belüli házak ellen elkövetett betörések és besurranó tolvajlások az újonnan érkezetteknek, s azok közül is az „etnikai kisebbséghez tartozóknak”, azaz a romáknak a számlájára írható.

„Az egyik kerületbe beköltözött egy etnikai nagycsalád [romák], először még nem is voltak sokan, aztán egyre többen. Jöttek be segélyért. Aztán meg csak mondták az emberek, hogy most már be kell csukni ajtót, ablakot... mert az úgy volt, hogy nem kellett becsukni, ha hátra ment az ember, vagy a boltig, nyugodtan nyitva hagyhatta az ablakot. Nem nyúlt senki a máséhoz. Most

meg naponta tűnik el valami, van hogy elég sok minden. De rájuk bizonyítani még senki nem tudta. [...] Közben meg arról a környékről szeretnének eljönni az emberek, meg hogy tegyünk valamit, mert mint mondják, túl nagy a forgalom.” (N. S. alpolgármester)

Természetes, hogy az Idegen az, akire először vetül a gyanú árnyéka, de nyilvánvalóan lehetséges az is, hogy a szociális kiköltözők egy töredéke nem idegenkedik az illegális cselekményektől. Az, hogy erre sor kerülhet, részben felróható annak a kilátástalanságnak is, amelyet a lejtőre jutott ember átérezhet.

IV.5. A tanyán élők depriváltsága

A tanyán élők szegénysége, kirekesztettsége, problémái több forrásból táplálkozik. Azok, akik több generáció óta a tanyán élnek, a rendszerváltás előtti időszakból is hoztak magukkal problémákat: hiszen már akkor nem volt villany, már akkor megvolt a térbeli távolság. Az infrastrukturális hátrányok, a tanyán élők társadalmi, kulturális kirekesztettsége és kívülmaradása a '90-es éveket megelőző időszakban gyökerezik.

A rendszerváltás után sorsukat nehezítette a fejlesztések hiánya mellett a munkanélküliség, az érezhető technikai elmaradottság, a kulturális kirekesztettség, amelyet legfőképp a fiatalok éreznek, s a leszakadás. Mindez azonban csak ráépült a korábbi problémákra.

A kiköltözők többsége sajátos társadalmi státuszát, depriváltságát magával hozza és megőrzi a tanyán is. Ezzel egy sajátos társadalmi csoportot képezve a deprivált tanyán élők körén belül.

IV.5.1. Szegénység és depriváció a tanyán és a környező társadalomban

A rendszerváltás előtt nem volt látható a szegénység, de a depriváció láthatatlan módon akkor is jelen volt: a hatalomtól, az érdekvérvényesítés képességétől való megfosztottságot, az átlagos életszínvontól és lakásszínvontól való eltérést jelentette és jelentett egyfajta életmódbeli sajátosságot is (Bokor 1987). Az alkoholfogyasztás, a jövedelem rossz beosztása, a rossz egészségi állapot, a gyermekek és felnőttek higiénijának elhanyagoltsága, az alacsony képzettség – ezek mind megnyilvánultak a szegénysorúak

körében. A rendszerváltást követően lassan megjelent a látható szegénység is, mely sajátosságosan építkezett a szocializmus láthatatlan szegénységéből és egy új szegény-rétegből.

Az új szegénység csoportjai egy viszonylag jó, alsó középosztályi pozícióból hullottak lefelé – a munkanélküliség által vagy a piacgazdaság elsőként elbukott vállalkozóiként, esetleg nyugdíjasként (ld. Spéder 2002: 103). Ez a csoport helyzetét még súlyosabban értékelte/érezte, hiszen a depriváció először érintette meg őket. A csalódottság és kirekesztettség sokszor konfliktusokhoz vezetett a családon és a szűk környezetben belül. A „túlélés” esélyét a takarékoskodásban vagy a szebb jövő reményében a kölcsönök felvételében látták. Bárhonnan is érkeztek, a takarékoság és a napról napra való élés, az élelmiszer- és gyógyszerhiányos életmód, az alkalmi munka, a feketemunka többségüket érinti (Laki 2003; Simonyi 1995 és ld. még Nagy 2005).

1997-re a szegénység a lakosság 13%-át érintette, ugyanakkor a rendszeres pénzzavar mintegy 30%-át érinti a magyaroknak (Spéder 2002: 57). Ekkorra a szegénység-tudat kialakult és felszabadult, így a szubjektív (önértékeléssel egybekötött) mérése lehetővé vált – a magyar társadalom mintegy negyede érzi szegénynek önmagát. Életmódjukról azonban csak kevés képet kapunk.

A különböző kutatások különböző szegénység-definíciókat alkalmaztak, s így nem lehetünk biztosak abban, hogy a 13 vagy a megközelítőleg 25 százalék a pontosabb. Az átlagos jövedelemtől való eltérésre van adatunk, a szegényeket, a margón élőket azonban ez még nem mutatja meg. Nincs pontos információnk arra vonatkozólag sem, hogy a tanyán (s nem a városok külterületeivel összevont kategórián belül) élők mekkora része deprivált vagy szegény.

Ugyanakkor a látható nyomor, az omladozó falak, a higiénés elhanyagoltság, az alkoholizmus, az infrastrukturális elmaradottság, a kirekesztettség és általában a depriváltság más attribútumai megnyilvánulnak a tanyák egy jelentékeny hányadán. A területi különbségek, a sikeresebb területek látványa javítja a képet, a térbeli kirekesztettség elrejtí a problémákat, amelyek mégis léteznek.

A Homokhátságon belüli területi különbségek

A deprivált, kevésbé fejlett területek elszórva találhatóak meg a Homokhátság különböző területein. Nincs egy éles határvonal, elmosódó foltokban találhatóak meg a versenyképesebb területek között.

A főbb utaktól, a várostól (településtől) való távolság, az infrastrukturális ellátottság, a tömegközlekedés azok az aspektusok, amelyek jelentősen befolyásolják ezen elmaradott

feltok kialakulását és fennmaradását²². Így olyan kis feltok válnak láthatóvá, amelyek problémákkal terheltek, depriváltak és olyan területek veszik körbe, amelyek jobb adottságokkal bírnak.

IV.6. A tanya jövője a szociális gondok perspektívájából

A meghatározott szempontok figyelembevételével, miszerint a szociális problémákra fókuszálunk, a deprivált, nehézségekkel küzdő tanya képe rajzolódott meg. E tanyák jövője borús, hiszen az infrastrukturális fejlesztések nélkül, a kiköltözöttek jobb adaptálódása, a fiatalok visszaköltözése és a devianciák visszaszorulása nélkül nehéz elképzelni e tanyák helyén egy versenyképes gazdaságot. Nehéz a jövőképbe beleilleszteni, hogy e területeken is gazdálkodás folyik, a tulajdonosok sikeres vállalkozókká lesznek, mert hiányoznak ehhez a technikai és emberi készségek. Hiszen ezért indultak el e tanyák a lejtőn.

---

²² A KSH 2001. évi népszámlálási adataiból leválogatott külterületi adatbázis alapján, MTA RKK ATI, 2005.

Irodalom

Beck, U. (2003) A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság - Századvég Kiadó, Budapest

Bokor Ágnes (1987): Szegénység a mai Magyarországon. Magvető Kiadó, Budapest

Borboly I. – Horváth G. K. – Kovách I. – Nagy R. (2003): A feketegazdaság: érdekek és szereplők. In: Kovách I. (szerk.) Hatalom és társadalmi változás. A posztoszocializmus vége. Szociológiai tanulmányok. Napvilág Kiadó, Budapest, 183-215 p.

Csatári B. – Kiss A. (2004) Tanyai kaleidoszkóp. A 2002-2003. évi tanyakollégium munkájának eredményei. MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét

Hankiss Elemér (1997): Az emberi kaland. Egy civilizáció-elmélet vázlata. Helikon Kiadó, Budapest

Laki L. (2003): A szegénység közelebbről. In: Kovách I. (szerk.) Hatalom és társadalmi változás. A posztoszocializmus vége. Szociológiai tanulmányok. Napvilág Kiadó, Budapest. 113-131 p.

Moser, J. (2002): Strategies and Tactics of Economic Survival: De-Industrialisation, Work, and Change in an Alpine Mining Community. In: Kockel, Ullrich (ed.): Culture and Economy. Contemporary Perspectives. Hampshire: Ashgate

Nagy Terézia (2005): Being locked out and locked in. The culture of homelessness in Hungary. (Kézirat, megjelenés alatt)

Simonyi Ágnes (1995): Munka nélkül. Családi alkalmazkodási stratégiák és hiányuk. Szociológiai Szemle 1995/1. 55-70 p.

Spéder Zsolt (2002): A szegénység változó arcai. Tények és értelmezések. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, Budapest

V. A tanyagondnoki szolgálatok²³

V.1. A falugondnoki/tanyagondnoki szolgálatok indulása

Mi hiányzik a tanyákról és az aprófalvakból? Az intézmények, az ellátás, az információ, a kapcsolati lehetőség, mindezek eléréséhez a tőke. És hiányzik a munkahely, az értelmiség, a külső impulzus, valamint az ezek fogadásához szükséges nyitottság. A hiányok együtt a megtartó erő hanyatlását, megszűnését indukálják.

1982-ben Kemény Bertalan a VÁTI munkatársaként ezt az aprófalvakat, tanyás térségeket sújtó fenyegetést próbálta sajátos megoldással kivédeni, mivel a településhálózati hierarchia, a centralizációt erőltető szemlélet az aprófalvak, a külterületek létét fenyegette. Elsőként a Kemény Bertalan által elképzelték nyomán Borsod-Abaúj-Zemplén megye ismerte fel, hogy valamit tenni kell az aprófalvakért, és elindította a **falugondnoki rendszert**.

A rendszerváltás után ehhez a kísérlethez csatlakozott a Népjóléti Minisztérium Szociális Válságkezelő Irodája. Megteremtve a lehetőségét, hogy a 600 lélekszám alatti falvak pályázati rendszerben támogatást kaphassanak a falugondnok lényegi munkaeszközét jelentő kisbusz/mikrobusz vásárlásához.

Fokozatosan kapcsolódtak be a programba más aprófalvas megyék és térségek: így Baranya, Somogy, Zala. Ma több mint 600 településen működik falugondnoki szolgálat, országosan több mint 250 tanyás külterülettel rendelkező településen működik tanyagondnoki szolgálat.

1992-ben indultak az első tanyagondnoki szolgálatok, 1997 óta modell-kísérleti program keretében folytatódott a tanyagondnoki szolgálat. A tanyagondnokságok közé jelenleg is tartoznak olyan nagy kiterjedésű és magas lélekszámú külterületi lakott hellyel rendelkező települések, ahol 2, 3 illetve 5 tanyagondnok működik.

A falugondnoki/tanyagondnoki szolgáltatás célja az aprófalvak és a külterületi lakott helyek intézményhiányból eredő települési hátrányainak enyhítése, az alapvető szükségletek kielégítését segítő szolgáltatásokhoz, közszolgáltatásokhoz, egyes alapellátásokhoz való hozzájutás biztosítása.

Azok az egészségügyi, szociális és oktatási intézmények, amelyek hiánya megnehezíti az aprófalvak lakóinak életét, a tanyás települések belterületén általában megtalálhatók. A

---

²³ Csörsz Zelenák Katalin, Falugondnokok Duna – Tisza Közi Egyesülete ügyvezetője, Kecskemét

tanyagondnoknak így falugondnok kollégájától eltérően nem a települések közötti, hanem a településhatárokon belüli távolságokat kell legyőznie.

A falugondnokság tipikusan a 600 fő alatti lélekszámú falvak kiszolgálására, a tanyagondnoki szolgálat 400 fő körüli tanyás térség segítésére alkalmas, ahol a teljes igénybevevői kör személyes ismerete, a folyamatos és közvetlen kapcsolat meghatározó a működésben. Tapasztalatom és meggyőződésem, hogy a falugondnoki/tanyagondnoki szolgálatokra az intézmény-és szolgáltatás hiányos kistelepeken, tanyás térségekben van leginkább szükség.

V.2. A tanyagondnoki szolgálatok működése

Ha a tanyavilágról hallunk, nehéz sorsokat, rossz termőföldeket, úttalan utakat, nehezen elérhető iskolákat, távoli munkahelyeket látunk. Ahova már csak látogatóba jár a fiatalabbja, ahonnan inkább elköltöznek, a busz sem gyakori. Bolt nincs, az orvos is csak ritkán jön, gyógyszertár nincs, annak a pár gyereknek is már kora reggel buszra kell szállnia, hogy óvodába, iskolába jusson. Az itt élők számára a különböző intézmények, szolgáltatások elérése külön gondot, feladatot jelent. Az infrastruktúra minimális.

A falugondnokság hozzájárul a közösség, a helyi társadalom alakításához, fejlesztéséhez, a civil szféra erősítéséhez, az életminőség javításához. A falugondnok abból a közösségből kerül ki, amelynek érdekében munkáját végzi. Az emberek bíznak benne. Környezetében mindent megfigyel és észrevesz minden problémát. Amit nem tud megoldani, arra keresi a megoldást. A jó falugondnoki munka semmivel sem pótolható emberbaráti, hasznos segítségnyújtás a rászorultaknak. A falugondnok feladataiban az eddigi tapasztalatok szerint a szociális alapellátási feladatok a meghatározóak.

Ugyanez a feladata a tanyai területeken a tanyagondnoknak. A hiányok mérséklésében óriási segítséget nyújt a tanyagondnok. Az általa közvetített információk és segítségnyújtás pozitív visszhangra talál a tanyán élők körében. A tanyagondnok problémafeltáró és problémamegoldó szerepe óriási.

Tanyagondnoki szolgálat ott indítható, - ahol legalább 70 fő él külterületen. Egy településen több tanyagondnok is dolgozhat, ha nagy a külterület, óriási a tanyavilág. 400 fő külterületi lakos ellátása oldható meg egy szolgálattal. Az egy tanyagondnok által ellátandó terület térképpel lehatárolandó. A tanyagondnokok naponta 60-80-120 km-t tesznek meg a tanyavilágban.

A falugondnokok/tanyagondnok tevékenységi körére több kifejezést használhatunk: segítő, szolgáltató, szervező, fejlesztő, támogató stb. Nem élesen elhatárolódó fogalmak, működési módok ezek. Hogy melyik írja le legjobban a falugondnok működését adott területen az attól függ, hogy mennyire saját maga látja el közvetlenül az adott szolgáltatást, vagy segíti, ösztönzi, összefogja stb., s mások közvetítésével, vagy másokat arra képessé téve gondoskodik valamilyen módon az igények kielégítéséről. A szerepe, részvételének módja változhat a szolgáltatástól a szervezésen át a menedzselésig, amelyek nem szükségképpen határolódnak el élesen egymástól, egymás mellett is megjelennek egy-egy falugondnok működésében.

A falugondnokság meglehetősen rugalmas rendszer. Könnyen vesz fel új és hagy el szükségtelenné váló tevékenységet. Egymástól nagyon eltérő jellegű funkciókat is ellát. De mindezen felül van egy nagyon fontos, lényegi sajátossága, amely eltér a szakosított intézményektől. A falugondnoknak olyasmit kell tennie, aminek még vagy már nincs gazdája. Amint azonban "rááll valamire" máris valamiféle meglévő intézményhez kezd hasonlónak válni, ami által e tekintetben kapcsolódni fog ehhez a szférához (önkormányzat, egészségügy, kultúra, sport, szociális gondozás, munkaügy, kereskedelem, vállalkozásfejlesztés stb.). Így a legkülönbözőbb életszférákat kiszolgáló szervezettípusok lépnek kapcsolatba a falugondnokon keresztül. S ez az átjárás az, ami a falugondnokot megkülönbözteti minden más szervezettől, amely vagy csak az egyik vagy csak a másik tevékenységet végzi.

A specializált intézmények, szervezetek, szolgálatok sajátos szemszögből, felelősségi, ellátási szempontból nézik, látják a települést. A falugondnok számára minden összefügg mindennel, ahogy ez a valóságban is van. Ezáltal olyasmire képes, amire rajta kívül senki: mindig teljes embert, az egész családot, a közösséget, a települést látja maga előtt bármely problémán, igényen keresztül.

A kistelepülésekben, tanyákon a tanya- illetve falugondnokság tehát egyszemélyben mindaz, amit a vidékfejlesztés feladataként határozhatunk meg. „Az elvándorlás megelőzése, a szegénység elleni küzdelem, a munkahelyteremtés serkentése, az esélyegyenlőség kialakítása, valamint megfelelni a mind magasabb minőségű igényeknek az egészség, a biztonság, a személyiség fejlődése, a pihenés és a vidéki jólét területén.

A tanyagondnokok tehát nem csak a tanyai idős emberekkel tartanak fenn kapcsolatot, hanem a gyermekes családokkal is, ahová védőnő, illetve a családsegítő jár ki. Valamint

kapcsolatban vannak a jelzőrendszeres házi segítségnyújtás rendszerébe csatlakozott személyekkel is.

A tanyagondnoki szolgálat alapja lehet a települési szociális és kulturális szervezetek programjainak, melyben nemcsak mint információ szolgáltatók, a tanyán élők igényeinek, szükségleteinek ismerői hasznosak, hanem mint a programok, rendezvények, szervezői és kivitelezői is részt vehetnek.

A falugondnok/tanyagondnok lehetséges tevékenységeiből a következő **szerepek** körvonalazódnak:

- szociális segítő
- település üzemeltető
- lakossági szolgáltató
- intézményellátó (beszerző, szolgáltató)
- közösségszervező, - fejlesztő
- településfejlesztő
- helyi gazdaság szervező
- kultúra terjesztő, közvetítő, népművelő
- információs központ, kapcsolatszervező
- a faludemokrácia iskolája

A falugondnok/tanyagondnoki szolgálat egyszemélyes intézmény. Bárki felvetheti, hogy nem kapcsolódhat össze ennyiféle, eltérő természetű funkció egyetlen ember működésében. Nos, a falugondnokok a megmondható, hogy mindegyik szerepek előfordulhatnak, ha nem is mind egyszerre és kifejezetten. Szinte törvényszerűnek tekinthető ezen funkciók/szerepek "összecsúsása" bizonyos körülmények között.

A falugondnok/tanyagondnok helybeli kell legyen, s mivel tevékenysége során többé-kevésbé minden család, minden falustársa életébe betekintést nyer, a falu/tanya többségének bizalmát kell élvezze.

A tanyagondnoki szolgálatot egy fő, főállású (napi nyolcórás), közalkalmazotti besorolású dolgozó működteti. A közösség pedig – melyet kiszolgál – lehet akár 70 fős is, és lehet 400 fős is. Ez az egy körülmény is elegendő annak belátására, hogy alapvetően fontos az, hogy a szakmai program láthatóan számoljon a helyi, valós szükségletekkel.

Immár 15 éves tapasztalat igazolja, hogy a falugondnoki és tanyagondnoki szolgálat akkor működik jól a falusi és tanyasi népek javára, ha a szociális ellátási feladatain túl heti rendszerességgel piaci, városi járatokra is fel lehet „iratkozni”, ha a falugondnok szükség

szerint segíthet a gázpalack, a nyúltáp, stb. beszerzésében, továbbá marad ideje (és benzinje) a váratlanul jelentkező személyes problémák, feladatok elvégzésére is.

A falu- illetve tanyagondnoki szolgálatok tapasztalata bizonyítja, hogy ezek a szolgáltatások lendületet hoznak a település életébe, biztonságot jelentenek az ott élőknek, kapcsolatot, munkalehetőséget, jobb közlekedést kínálnak, új közösségi tereket nyitnak.

V.3. Törvényi háttér

A többször módosított 1993. évi III. törvény (a továbbiakban: szociális törvény) és a hozzá kapcsolódó szakmai jogszabályok határozzák meg a falugondnoki szolgálattal ellátható főbb tevékenységi formákat.

A falugondnoki szolgálat 1990 augusztusa óta működik, a törvényi szabályozás a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló szociális törvény 1996. évi módosításában jelent meg; e törvény a minden települési önkormányzat számára meghatározott alapellátási feladatok tekintetében *a 600 főnél kisebb lélekszámú falvakban a falugondnoki, valamint a legalább 70 és a legfeljebb 400 fős lakosságú külterületi és egyéb belterületi lakott helyeken alternatív megoldásként teszi lehetővé az egy szolgálat által ellátható tanyagondnokság bevezetését.*

A *szociális törvény* 60. §-ának (1) bekezdése kimondja: A falugondnoki, illetve tanyagondnoki szolgáltatás célja az aprófalvak és a külterületi vagy egyéb belterületi, valamint a tanyasi lakott helyek intézményhiányából eredő hátrányainak enyhítése, az alapvető szükségletek kielégítését segítő szolgáltatásokhoz, közszolgáltatásokhoz, valamint egyes alapellátásokhoz való hozzájutás biztosítása, továbbá az egyéni, közösségi szintű szükségletek teljesítésének segítése.

A tanyagondnoki ellátás szabályai, a tanyán élők érdekében kerültek a törvénybe. A külterületeken működő szolgáltatásoknak elsősorban és dominánsan a külterületen élőket kell érinteniük, aminek tükröződnie szükséges a helyi rendeletekben, illetve szakmai programokban is. A szakmai programnak igen nagy jelentősége van a szolgáltatási feladatok részletes meghatározásában, az igénybevétel feltételeinek kialakításában, a szervezeti megoldások alkalmazásában, így nem lehet formális, sablonos program, hanem az adott falugondnoki, illetve tanyagondnoki szolgálat teljes szakmai vertikumát előre meghatározó és tartalmazó program kell, hogy legyen.

A falugondnok tulajdonképpen egy „egyszemélyes intézmény”, amely „intézmény” alapvető célja a települési hátrányokat, az intézményhiányt csökkenteni. Hatékonyságának kulcsa, hogy tevékenységén belül különféle feladatok egyesülnek, nem úgy, mint a megszokott, ismert intézménytípusoknál (iskola, egészségügy stb.), ahol a szakosodás, a specializáció, tehát a munka- és feladatmegosztás növeli a hatékonyságot és ezzel együtt természetesen az intézmény méretét is.

A falugondnoknak általában olyan feladatot kell ellátnia, *amelynek még nincsen vagy már nincsen „gazdája”* – önálló, intézményesült megoldási módja – éppen életünk fokozódó bonyolultsága, szakmákra hullása és a falu kicsinysége következtében.

A **Szociális törvényt** legutóbb december 20-án módosította az Országgyűlés a **2004. évi 136. törvénnyel**.

E törvénymódosítás alapján a falugondnoki és tanyagondnoki szolgáltatás a szociális alapszolgáltatások közé került.

A falugondnoki szolgáltatás körébe tartozó **alapellátási feladatok**, különösen az 1/2000. (I. 7.) SZCSM-rendelet alapján:

- egyes szociális alapellátási feladatok biztosítása,
- egészségügyi ellátáshoz való hozzájutás biztosítása (gyógyszerkiváltás, orvosi rendelésre szállítás stb.),
- óvodáskorú, iskoláskorú gyermekek intézménybe történő szállítása, egyéb gyermekszállítás (szakköri foglalkozás, úszás, nyelvoktatás, rendezvények stb.),
- a helyi szociális szükségletek, egyéb szolgáltatási igények, információk közvetítése az önkormányzat és a lakosság között.
- A falugondnoki szolgáltatás körébe tartozó egyéb szolgáltatási feladatok, különösen:
  - művelődés, sport, szabadidős tevékenység szervezése, segítése (színház, kirándulás, helyi rendezvények, könyvtári kölcsönzés stb.),
  - lakossági szolgáltatások (bevásárló-utak szervezése, háztartási gépek javításának intézése, táp-, terménybeszerzés, különféle ügyintézés stb.),
  - közreműködés az önkormányzati feladatok megoldásában (árubeszerzés önkormányzati intézmények részére, közhasznú munkások irányítása, tájékoztatás, információközvetítés), valamint
  - egyéni és önkormányzati hivatalos ügyek intézésének segítése.

A falugondnoki és **tanyagondnoki** szolgáltatásról szóló miniszteri rendelet a külterületi és egyéb belterületi lakott helyen élők számát felső korláthoz köti. A

tanyagondnoki programba jelenleg is tartoznak olyan nagy kiterjedésű és magas lélekszámú külterületi lakott hellyel rendelkező települések, ahol 2,3 illetve 5 tanyagondnok működik. Ezekben az esetekben a külterületeket területileg és lélekszám szerint egy-egy szolgáltatásra méretezetten pontosan le kell határolni, amit szerepeltetni szükséges a helyi rendeletben, illetve szakmai programban. Egy körzet területe nem haladhatja meg a 400 főt. Egy tanyai körzet ellátását egy tanyagondnok végzi.

A falugondnoki és tanyagondnoki szolgáltatás működtetéséhez gépjármű biztosítása szükséges. A feladathoz igazodó zárt mikrobusz jellegű gépjármű személy-, illetve teher változata. A szállítható személyek száma tehergépkocsinál minimum 5 fő, személygépkocsinál 8-9 fő.

A külterületeken működő szolgáltatásoknál gyakori megoldás, hogy a falugondnok, (illetve tanyagondnok) a település valamelyik szociális intézményéhez kapcsoltn működik. Ezekben az esetekben is fontos, hogy a szolgáltatás működtetéséhez szükséges valamennyi feltétel biztosítva legyen, valamint külön falugondnoki működési engedély szükséges.

Ha a tanyagondnoki szolgálat feladatait más intézmény, így különösen a gondozási központ, vagy a családsegítő központ keretében látja el az intézményben biztosítani kell a tanyagondnoki szolgálat önálló szakmai egységként történő működtetését. Az intézmény alapító okirata tartalmazza a tanyagondnoki szolgálat feladatainak ellátását is. Három vagy annál több tanyagondnoki szolgálat esetén önálló intézmény alakítható.

A falugondnoki szolgálat működésének engedélyezéséről, továbbá a szociális vállalkozás engedélyezéséről szóló 188/1999. (XII. 16.) Kormányrendelet 2002 év végi módosítása, a 311/2002 (XII.29.) Kormányrendelet alapján a falugondnok és a tanyagondnok által nyújtott szolgáltatás működési engedélyhez kötött tevékenység, s az engedélyt a kijelölt városi jegyzőtől meg kell kérnie az önkormányzatoknak.

A falugondnokokra és tanyagondnokokra vonatkozóan különösebb képesítési feltétel (jogosítványon kívül) nem szerepel a jogszabályban. Kötelező viszont, a feladatra felkészítő falugondnoki – tanyagondnoki képzés elvégzése. Az erről szóló tanúsítványt, illetve a tanfolyamra történő jelentkezés igazolását a fenntartó külön kérvénye alapján a Nemzeti Család és Szociálpolitikai Intézet Képzési Központja (3100 Salgótarján, Kossuth u. 8.) jogosult kiadni.

A falugondnoki és tanyagondnoki szolgálat működése engedélyhez kötött, melyet a **188/1999. (XII. 16.) Kormányrendelet** (a Személyes gondoskodást nyújtó szociális intézmény és a falugondnoki szolgálat működésének engedélyezéséről, továbbá a szociális

vállalkozás engedélyezéséről) **szabályoz**. A működési engedélyt az önkormányzat székhelye szerint illetékes – kijelölt – városi önkormányzat jegyzője adja ki. Ez a kormányrendelet határozza meg azokat a legfontosabb garanciális elemeket, amelyeknek a megléte esetén valamely szolgálat falugondnoki szolgálatnak minősül.

A szolgáltatás működési engedélyhez kötése tehát egyfajta minőségbiztosítási elem. Természetesen a jogi szabályozáson túlmenően még számos minőségi elem szükséges ahhoz, hogy a falugondnoki szolgáltatás valóban arról szóljon, amit a jogi szabályok, valamint egyéb módszertani anyagok tartalmaznak.

Itt csak röviden: a **kérelemhez csatolni szükséges**:

- az önkormányzati rendeletet,
- a szakmai programot (ez már a pályázathoz is szükséges volt),
- annak igazolását, hogy az alkalmas gépjármű rendelkezésre áll,
- kötelező felelősségbiztosítást és teljes körű CASCO- biztosítási szerződés másolatát,
- a foglalkoztatott falugondnok megfelelő gépjármű- vezetői engedéllyel és falugondnoki tanfolyam elvégzését igazoló bizonyítvánnyal rendelkezik.

A működési engedélyről szóló kormányrendelet értelmében csak egyetlen egy esetben adható ideiglenes engedély, amikor is a falugondnok még nem rendelkezik a tanfolyam elvégzését igazoló tanúsítvánnyal. Az ideiglenes működési engedély feltétele a képzésre történő bejelentkezésről szóló visszaigazolás becsatolása. A végleges működési engedélyt abban az esetben adja meg a kijelölt városi jegyző, ha a képzésről szóló tanúsítványt az önkormányzat becsatolja. A képzésre történő jelentkezés rendjéről az SZCSM minden évben közleményt ad ki a Szociális és Munkavédelmi Közlönyben, amelyben többek között meghatározza (évi két alkalommal) a képzésre történő bejelentkezés időpontját, illetve a háromhetes tanfolyam az évi költségét.

Az engedélyező szerv legalább két évente ellenőrzi, hogy a falugondnoki szolgáltatás működtetőjének tevékenysége megfelel-e a jogszabályoknak, az önkormányzati rendeletben foglaltaknak és a szakmai programjának.

A működési engedély visszavonható abban az esetben, ha az ellenőrző hatóság a kormányrendeletben (13. § (1) bekezdésében) foglaltakat nem teljesíti.

A visszavonás okai közül a legfontosabbakat emeljük ki:

- a szolgálat nem a települési önkormányzat rendeletében foglaltaknak megfelelően működik,
- a működtető a szakmai programban foglaltakat nem teljesíti,
- az ellátási szerződést megszünteti vagy a szerződés megszűnik,
- a falugondnok közalkalmazotti jogviszonya megszűnik és helyette más alkalmas személyt nem alkalmaznak.

Az ellenőrzés történhet lakossági bejelentés, illetve egyéb hatósági elrendelés alapján is.

A 18/1999. (XII. 16.) Kormányrendelet 2. sz. mellékletében vannak megfogalmazva azok a tartalmi követelmények, melyeket a falugondnoki szolgáltatás szakmai programjának elkészülésénél figyelembe kell venni. Az alábbiak szerint:

1.A szolgáltatás célja; feladat meghatározásakor ki kell térni:

- a falugondnok által nyújtott szolgáltatások bemutatására (ezen belül külön részletezve a szociális alapellátások feladatait, valamint az azon túl nyújtott szolgáltatások körét, pl. színházlátogatás, iskolások, óvodások szállítása stb.),
- az ellátottak körére,
- a feladatellátás tartalmára, módjára, egyes szolgáltatások rendszerességére (pl. napi, heti, havi időszaki, illetve alkalmi),
- a szolgáltató és igénybe vevő közötti kapcsolattartás módjára,
- a szolgáltatások közzétételének helyi módjaira (helyi nyilvánosság).

2.Részletezni kell a szolgáltatás tárgyévi költségvetését és a bevételek-kiadások alakulását.

Módosította a kormány a falugondnoki szolgálat működésének engedélyezéséről 188/1999. (XII. 16.) sz. Kormányrendeletet is a 376/2004. (XII. 28.) Kormányrendelettel. A működési engedélyt a külön jogszabályban kijelölt városi, illetve kistérségi székhely település jegyzője adja ki, aki ellenőrzi, hogy a szociális szolgáltató, illetve intézmény működése megfelel-e a működési engedélyben és a jogszabályokban foglaltaknak. A működést engedélyező szerv a működési engedélyt visszavonhatja, és kötelezheti a fenntartót

a szociális szolgáltatás abbahagyására, ha működése nem felel meg a jogszabályokban, illetve a működési engedélyben foglaltaknak.

A működést engedélyező jegyző a működési engedély kiadásáról, módosításáról, visszavonásáról értesíti a Magyar Államkincstár illetékes területi igazgatóságát. Ez a normatíva igénylések miatt fontos.

Az állami költségvetés 1998-tól külön ún. kiegészítő normatív hozzájárulást biztosít a falugondnoki, valamint a tanyagondnoki szolgáltatás működtetéséhez.

A falugondnoki, illetve tanyagondnoki szolgáltatás elvégzendő feladatait helyi önkormányzati rendeletben kell részletesen meghatározni. Újdonság a rendeletben az, hogy a falugondnoki és tanyagondnoki alapszolgáltatást térítésmentesen kell biztosítani. Így a helyi rendeleteket e szabályozás értelmében kell módosítani.

V.4. A tanyai lakosság

A tanyai lakosság korszerkezete többnyire hasonló képet mutat, mint a belterületen élőké. A 60 évesnél idősebb korosztály tekintetében azonban a külterület és a települések egésze vonatkozásában jelentős az arányeltolódás a tanyaiak javára.

A településközpontban meglévő szolgáltatások elérését nehezíti, hogy a külterületek földútjai a homoktalaj adottságai miatt nehezen járhatóak, az időjárási viszonyok (szél, eső, hó) igen erősen befolyásolják az útminőséget, a közlekedési feltételeket

Távol vannak a belterület nyújtotta legalapvetőbb szolgáltatások (bolt, orvos, hivatalok, szolgáltatók), és nem ritka, hogy 8-10 km-t kell csak a településközpontig megtenni. Még az egészséges idősöknek is komoly feladatot jelent akár a boltba való eljutás is, hiszen vagy kerékpárral közlekednek (több kilométert megtéve a földutakon az időjárási viszonyoknak kitéve), vagy amennyiben van a közelben buszmegálló, akkor a helyközi járással jutnak el a központba. Nem utolsó szempont, hogy az árut haza is kell még vinni. Ezért sokan már a bevásárlásra sem tudnak vállalkozni.

A tanyákon az egészséges ivóvíz biztosítása sok esetben nem megoldott, és ez a probléma nem kerüli el a tanyán élő időskorúakat sem. Az ivóvíz beszerzése legalább olyan komoly feladat, mint a napi fogyasztási cikkek bevásárlása.

De ugyanígy nehezen oldják meg a hivatalos ügyek intézését, a receptfelíratást, és kiváltást is.

Az idősök nagy része szinte a végsőig ragaszkodik tanyai otthonához, ezért alapvető feladat részükre olyan szociális szolgáltatást működtetni, mellyel a napi fizikai szükségletek kielégítésén túl a mentális igények kielégítését is biztosítjuk.

V.5. Javaslatok

A falugondnoki és tanyagondnoki hálózat a magyar kistelepüléseken, tanyákon élő népesség számára az igényekhez és a közösségek életéhez szervesen illeszkedő, integrált szociális szolgáltatást nyújt. A specializált, intézményközpontú szolgáltatási formák mellett és azokkal együttműködve jelentősen emeli az adott régió szociális ellátási színvonalát. Előnyei: emberközelisége, problémaorientáltsága és komplex megoldásokat kínáló mivolta. Képes adekváтан reagálni a lokális/térségi szükségletekre, a legkisebb egység: az egyén és a család szintjén.

- Újabb tanyagondnoki szolgálatok beindítása, s az ehhez szükséges anyagi háttér megteremtése.

Kemény Bertalan fölmérése alapján Bács-Kiskun megyében 120, Békés megyében 50, Csongrád megyében 100, Pest megyében 150 tanyagondnoki szolgálat beindítására van szükség.

Ehhez szükséges

Szolgálatonként a négykerék-meghajtású mikrobusz vagy terepjáró

1 fő tanyagondnok

a szolgálat működtetéséhez állami normatíva (jelenleg 2144 ezer Ft/ tanyagondnoki szolgálat)

- A már működő tanyagondnoki szolgálatok gépkocsi cseréjének megoldása.

TARTALOM

I. A tanyai társadalom.....	2
I.1. Bevezető.....	2
I.2. Szociálgeográfia és tanyakutatás.....	4
I.3. Mezővárosok és tanyaviláguk.....	6
I.4. Farmtanyák és szórványtanyák a Duna – Tisza közén.....	8
I.5. Tanyaközségek az Alföldön.....	13
I.6. Rendszerváltás után.....	16
II. A Homokhátság tanyai, külterületi lakosságának társadalmi vizsgálata.....	22
II.1 A tanyai társadalom és közösség.....	22
II.2 A homokhátsági külterületi népesség néhány jellemző adata.....	24
II.2.1. A lakónépesség száma és megoszlása.....	24
II.2.2. Korcsoportok.....	27
II.2.3. Család és háztartás.....	30
II.2.4. Iskolázottság.....	32
II.2.5. Aktivitás és a foglalkoztatottak megoszlása gazdasági áganként.....	34
II.3. Élet- és lakáskörülmények.....	37
II.4. Egészségi állapot.....	40
II.5. Összefoglalás.....	41
II.6. Javaslatok.....	46
III. A tanyai társadalom tipológiája és életkörülményei.....	50
III.1. A Homokháti Kistérség.....	50
III.2. Kísérlet az egyes tanyatípusok meghatározására.....	53
III.2.1. Elhagyott tanyák: romok, tanyahelyek.....	53
III.2.2. Régi-új tanyai életformák: a gazdálkodó tanya.....	54
III.2.2.1. Árutermelő nagygazdaságok.....	56
III.2.2.2. Integrálódó középmeretű birtokok és gazdaságok tanyái.....	57
III.2.2.3. Kisbirtokosok tanyái.....	58
III.2.3. A lakótanya.....	59
III.2.3.1. Eredendően tanyai lakosok.....	60
III.2.3.2. Kivándorlók lakótanyái.....	62
III.2.4. Új funkció a tanyavilágban: rekreációs tanya.....	66
III.5. Külterületi vállalkozások telephelyei, tanyai intézmények.....	67
III.3. A tanyai lakosság életkörülményei.....	68
III.3.1. A Homokháti Kistérség tanyafelmérésének tapasztalatai.....	68
III.4. Családi élet a tanyán – az alapvető hátrányt jelentő tényezők – egy tanyai gyermekutatás tükrében.....	82
III.4.1. Gazdálkodás és munkavállalás – kihívás a szülőknek.....	83
III.4.2. A tanyai gyerekek helyzetéről általában.....	83
III.4.3. Problémás családok a tanyán, a szociális kiköltözők.....	85
III.4.4. A családsegítő szolgálatok tapasztalatai.....	86
III.5. Összegzés.....	89
IV. A Homokhátság szociális problémái – Kirekesztettség és gondok a tanyán.....	91
IV.1. Bevezető.....	91
IV.2. Térbeli kirekesztettség.....	91
IV.2.1. Munkahely és iskola elérhetősége.....	92
IV.2.2. A kulturális intézményektől való távolság.....	93
IV.2.3. Távolság a településektől.....	94

IV.2.4. Ahol az infrastruktúra hiányos	95
IV.3. Társadalmi kirekesztettség	97
IV.3.1. A gazdálkodás hiánya	97
IV.3.2. Munkanélküliek, alkalmizók, feketemunkások	98
IV.3.3. Tanyára kiköltözők	100
IV.4. Devianciák a tanyán	101
IV.4.1. Alkoholfogyasztás	101
IV.4.2. Bűnözés	102
IV.5. A tanyán élők depriváltsága	103
IV.5.1. Szegénység és depriváció a tanyán és a környező társadalomban	103
IV.6. A tanya jövője a szociális gondok perspektívájából	105
V. A tanyagondnoki szolgálatok	107
V.1. A falugondnoki/tanyagondnoki szolgálatok indulása	107
V.2. A tanyagondnoki szolgálatok működése	108
V.3. Törvényi háttér	111
V.4. A tanyai lakosság	116
V.5. Javaslatok	117